

KORUNK

CSALÁD ÉS TERMÉKENYSÉG •
A DEMOGRÁFIA IDŐSZERŰ KÉR-
DÉSEI ROMÁNIÁBAN • INGÁZÁS
A SZÉKELYUDVARHELYI CÉR-
NAGYÁRBAN • CANTEMIR — KÉT
VILÁG KÖZÖTT • ÚJ LENGYEL
LÍRA • LÁSZLÓFFY ALADÁR ÉS
SOLTÉSZ JÓZSEF VERSEI • A
PHAISZTOSZI KORONG • FÖLTÁ-
MADT REGÉNY • KONFLIKTU-
SOK TUDOMÁNYA — STRATÉGI-
ÁK ELMÉLETE • HUNYAD VÁ-
RÁNAK RESTAURÁLÁSA • • •

1973 | 10

SZERZŐINK

BUKAREST

Csáky Zoltán
Dombi Imre
Trebici, Vladimír
Wald, Henri

HODGYA

Geréb Attila

KOLOZSVÁR

Bágyuj Lajos
Balogh Edgár
Bodor András

Demény Dezső
Fodor Sándor
Gáll Ernő
Hancsis Mária
Herédi Gusztáv
Kabay Lisette
Kántor Lajos
Lászlóffy Aladár
Lászlóffy Csaba
Muthu, Mircea
Nemes István
Popescu, D. R.
Soltész József

MAROSVÁSÁRHELY

Bartis Ferenc

SZATMÁR

Gyöngyösi Gábor

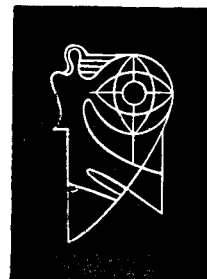
KÜLFÖLD

Gömöri György
Herbert, Zbigniew
Jastrun, Mieczysław
Kozioł, Urszula
Rapoport, Anatol
Sliwońik, Roman
Szymborska, Wiesława
Wirpsza, Witold

Kopacz Mária: Rómeó és Júlia avagy töltse mézesheteit a Holdon

KORUNK

XXXII. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM
1973. OKTÓBER

HERÉDI GUSZTÁV • Alapállás 1491

DEMÉNY DEZSŐ • Család és termékenység 1501

VLADIMIR TREBICI • A demográfia időszerű kérdései Romániában 1510

BARTIS FERENC • Mezőpanit 1516

GERÉB ATTILA • Tájjelleg és ingázás a székelyudvarhelyi cérnagyárban 1522

CSÁKY ZOLTÁN • Rólad van szó! (A Román Televízió magyar adásában bemutatott riportfilm rövidített szövege) 1530

*** * * Új lengyel líra (Jan Lechoń, Mieczysław Jastrun, Witold Wirpsza, Zbigniew Herbert, Wisława Szymborska, Urszula Koziol és Roman Śliwonik versei Gömöri György fordításában) 1536**

MIRCEA MUTHU • Cantemir — két világ között 1541

HENRI WALD • Betű, szám, absztrakció 1544

LÁSZLÓFFY ALADÁR • Emléktábla a nemlétező házon, Bach ólomban, Gyermekek (versek) 1551

SOLTÉSZ JÓZSEF • Elégia, Struggle for life (versek) 1553

D. R. POPESCU • Ők ketten — vagy akik csak az erdőt látták (regény, III. rész, Fodor Sándor fordítása) 1555

JEGYZETEK

BALOGH EDGÁR • Jordáky Lajos köszöntése 1568

KÁNTOR LAJOS • A mese megfejtése 1570

GYÖNGYÖSI GÁBOR • Kozma István veretes világa 1573

FÓRUM

KABAY LISETTE • A phaisztoszi korong (Bodor András bevezetőjével) 1577

NEMZETKÖZI ÉLET

*** * * Kezdeményező szellem 1588**

ANATOL RAPOPORT • Konfliktusok tudománya — stratégiák elmélete (I. rész, Hancsis Mária fordítása) 1590

DOMBI IMRE • A kelet-afrikai gazdasági közösség 1598

DOKUMENTUMOK

MÁTHE ERNŐ • Kilencévi börtön egy véleményért 1602

ELŐ TÖRTÉNELEM

BÁGYUJ LAJOS • Vajdahunyad várának restaurálása (1965—1968) 1608

SZEMLE

BALOGH EDGÁR • Föltámadt regény 1618

LÁSZLÓFFY CSABA • A lelkiismeret fényében 1621

NEMES ISTVÁN • Két új hasonmás kiadás 1623

LÁTOHATÁR

G. E.: Egy történelmi tétel időszerű jelentése 1627 • Irányzatok az amerikai politikai szociológiában (Viitorul social) 1628 • Európai szocialista országok irodalmáról (Helikon) 1629 • A nevelés: a szabadság gyakorlata (Preuves) 1630 • Soros bűnbak: a tolerancia (Le Monde diplomatique) 1630 • Moldova György az Őrségről (Kortárs) 1631 • Schönberg — a festő (The Times Literary Supplement) 1632

TÉKA

ILLUSZTRÁCIÓK

Ambrus Imre, Bardócz Lajos, Bertalan Tivadar, Kabán József, Kopacz Mária, Kozma István, Pongrácz Antónia, Székely Dániel

Gévelt kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző

Szerkesztőségi főtktár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

ALAPÁLLÁS

A demográfia kérdéseiről többször vallottam már. Bocsáttassék meg, a népességtudomány — szenvedélyem. Különösen a család kérdése érdekel, ugyanis nem családban nőttem föl, szüleim korán meghaltak. Diákotthonokban és rokonságnál, barátoknál és fogolytáborokban hányódtam. Amikor egy-egy osztálytársamhoz (vele együtt) vakációra megérkeztem, szomjúhozón figyeltem, miként fogadják szüleik, mit kérdeznek tőle, ő pedig hogyan számol be iskolai életéről, milyen az apjához, anyjához, testvéreihez fűződő viszonya, általában mit jelent számára a nekem úgy hiányzó család, otthon.

De figyelésre készített elemi életérdekem is. A vendégnek, ingyenesnek, szálláskérőnek alkalmazkodnia, beilleszkednie kell, különösen akkor, ha nem csupán egy-két napra akar maradni. Így hát akár milyen házba is érkeztem, iparkodtam hamar tájékozódni: ki viseli a kalapot, kinek a kegyeit ajánlatos keresni, milyen a családi légkör, mi a tagok véleménye az országos dolgokról, a falu vagy az utca ügyeiről, kik a barátaik, ellenségeik.

Mondanom sem kell, hogy a sok hányódás, alkalmazkodás nem csupán keserves volt és megalázó, hanem tanulságos is. Sokat láttam a szülők és gyermekek viszonyát, a férj és felesége kapcsolatát, avagy a különböző népek, osztályok, országrészek gyermeknevelését, család-fölfogását illetően.

Kamaszkoromban meglátásaimat a gyermek mohóságával „szedtem a begyembe“. A középiskola utolsó osztályaiban már kezembe akadt egy-két szociológiai könyv, s keresni kezdtem bennük észrevételeim tudományos magyarázatát. Idő múltán egyre tudatosabban tanulmányoztam az egyke, az előregedés, a népszaporulat, a városbaáramlás jelenségét, de különösen a családalapításra, a gyermeknevelésre vonatkozó megállapításokat, manapság pedig szinte féltő gonddal böngészem a demográfiai értesítőket, folyóiratokat, könyveket, hiszen a népességtudomány az élet tudománya, s adott esetben egy nép vagy nemzetiség létének, továbbélésének, avagy újjászületésének legfontosabb kérdéseit vizsgálhatja meg.

E fölismerés jegyében a *Korunk* több alkalommal foglalkozott demográfiai kérdésekkel, e gazdag szerkezetű tudomány különböző vonatkozásaival. Jelen számunk keretében a családra összpontosítjuk figyelmünket — attól indítatva, hogy az elmúlt hónapokban hazánk vezetői több alkalommal is megvitatták a demográfia, különösen a nők társadalmi helyzetének, a népszaporulat, előregedés, az ifjúság társadalmi beilleszkedésének a kérdését, s rámutattak a család jelentőségére, fontos föladataira. Ezúttal tájékoztatást nyújtunk az ország demográfiai helyzetéről, megvilágítjuk a család belső életének, személyiségformáló szerepének néhány sajátosságát, megszólaltatjuk a mai lányokat, a holnapi anyákat a tekintetben, milyen fölvilágosítást, nevelést kapnak a nemi

életet, a gyermekszülést és -nevelést illetően otthon és az iskolában, végül pedig riportokban mutatjuk be az ingázás, családház-építés s más jelenségek népszerűtudományi vetületeit.

*

Minden társadalomtudományi könyv, ha a család kérdésmezejéhez ér, siet leszögezni, hogy noha a szerelem s az abból sarjadó házasság és gyermekvállalás az ember legbelsőbb érzéseiből fakadó valami (tehát: kinek mi köze hozzá?), ennek ellenére a legrégibb időktől kezdve minden társadalmi szervezet — törzs, állam, egyház, párt — sokat foglalkozott a családdal, és amennyire csak módjában állt, igyekezett elképzeléseinek érvényt szerezni.

Végső fokon mi mást mondhatnánk, mint hogy ez csak természetes. Elvégre a család a társadalom kis egysége, a család tagjai az állam polgárai, szövetségek, szervezetek tagjai is, idő múltán pedig a családban született és nevelt gyermekek be kell hogy illeszkedjenek az iskolába, ifjúsági szervezetekbe, majd a felnőttek társadalmába. Hamis az az illúzió, mely szerint a család külön kis világ, zárt paradicsomkert, sziget, amelyet nem érint a társadalom tengerének hullámverése.

Hazánk, a szocialista Románia társadalmá s kommunista pártunk ugyancsak nagy figyelmet szentel a családnak, a szülőknek és gyermekeknek egyaránt. Egyfelől sokat nyújt anyagi és erkölcsi téren a bölcsődék építésétől a gyermekek ingyenes kezelésén és gyógyszerellátásán át az anya- és gyermekvédelmi törvényekig, másfelől viszont az arra hivatott szervek, személyek, intézmények világosan tisztázzák, hogy mit vár társadalmunk a családtól, az új nemzedéktől, milyen irányú legyen az otthoni vagy az iskolai nevelés. Legutóbb, a Központi Bizottság június 18—19-én tartott teljes ülésén érintette e kérdéseket Nicolae Ceaușescu elvtárs, amikor az oktatás fejlesztéséről, valamint a nők társadalmi szerepéről szólt. Idézzük föl néhány megállapítását:

„Az óvodáknak ugyancsak részt kell venniük a gyermekek nevelésének és formálásának folyamatában. A jövőben... az összes gyermekeket ténylegesen be kell vonni ebbe a rendszerbe... Olyan anyagi körülményeket kell teremtenünk, hogy a gyermekek hatéves korig valóban részesülhessenek bizonyos nevelésben és bizonyos ismeretekben, amelyek megkönnyítik majd belépésüket a tulajdonképpeni oktatásba.“

Hogy mit jelent az iskoláskor előtti oktatás kiterjesztése nevelési szempontból, arra már előző számainkban utaltunk. De mit jelent a család számára? Mennyi könnyítést abban az értelemben, hogy az iskolaelőtti oktatás kicsinyek százezreinek a gondozását, nevelését vállalja magára, s nyújt ily módon a szülőknek fölbecsülhetetlen segítséget.

*

Gyakran elhangzik az a megállapítás, hogy napjainkban a család szerepe csökkenőben van. Sőt, egyesek azt is hirdetik, hogy a család mint „intézmény“ már csak rövid jövőnek néz elébe. Gondoljuk végig ezeket a meglátásokat, föltevéseket. A régi, patriarkális nagycsalád emberformáló szerepe (különösen falun) messzeható volt. A hagyományok, szokások úgyszólván a bölcsőtől a koporsóig előírták, mit tegyen az ember, hogyan öltözködjék, viselkedjék, milyen elvek, érdekek szerint

válassza meg élete párját, miféle rítus alapján esküdjék, miként építsen házat, neveljen gyermeket. Ezt a régi rendet az ipari forradalom s a velejáró nagyarányú társadalmi forrongás, városbaáramlás, polgárosodás s még sok egyéb megtörte. Hogy mindebből mi származott, tudott dolog, a folyamat jó kétszáz éve tart. A mi szocialista forradalmunk is jócskán megváltoztatta a család jellegét. Hanem ez az alakulás alig húsz-egynéhány éves — így hát kevesebbet tudhatunk róla. Néhány alapvető vonulat azonban máris megmutatkozik.

Falusi vonatkozásban elég csupán arra utalnunk, mit jelentett a föld magántulajdonára és a kisparaszti termelésre épülő család átépülése. Akár tsz-tag mindkét szülő, akár városbajáró munkás egyikük, az egymáshoz és a gyermekeikhez fűződő viszonyuk, a családban betöltött szerepük döntő módon megváltozott. Manapság egyenlőbbek, önállóbbak, függetlenebbek mind a szülők, mind a gyermekek. És ez jó. Kialakulóban van egy sajátos szerepcsere is. Míg a régi gazdacsaládban az apa tekintélye kimagasló és szerepe meghatározó volt, addig ma, amikor száz- meg százezer férfi városi üzemekben, munkatelepeken dolgozik, és csak este vagy szombatonként tér haza, az otthon maradó anya családirányító szerepe, gyermeknevelő feladatköre, sőt a házkörüli gazdaságban a termelőszerpe is megnőtt.

Mi következik mindebből? A gyermek nyilván többet tanul az anyjától, inkább utánozza vagy példaképnek tekinti, többet vesz át gondolkodásmódjából, munkaüteméből. A női alkat jellegéből fakadóan pedig ez a nevelés érzelmibb telítettségű lesz, és bizonyos fókig a történelmiség, a nagyvilág kimarad belőle. Baj ez? Véleményem szerint nem. Legalábbis nem egyértelműen. Mert ez a nevelői jelleg a család mai szerepéhez igazodik, amikor is az érzelmi hatás válik az otthon és a szülői formatív szerep uralkodó sajátosságává.

A szülők szerepét illetően városon épp ellenkező irányzat mutatkozik meg. Míg régente a kispolgárok, értelmiségiek, de egyes munkáskategóriák is — mozdonyvezetők, bányászok, nyomdászok — otthon tartották feleségüket, addig ma a nők nagy többsége dolgozik. E tekintetben is érvényes a kérdés: mi származik ebből?

Nem egyértelmű a felelet. Egyfelől ugyanis a társadalomnak szüksége van a nők termelőmunkájára. De szüksége van a nőnek is erre önmegebecsüléséhez, családi és társadalmi helyzete megerősödéséhez, ami mind föltétele az egyenjogúságnak. Ámde a családnak szüksége van a nőre mint anyára és feleségre is. Hogy mit jelent az asszonyoknak az otthoni műszak, arról sokat hallunk. Tegyük föl azonban azt a kérdést is, hogy a gyári és otthoni munka után mennyi lelki energiája és érzelmi tartaléka marad az anyának arra, hogy gyermekeivel foglalkozzék, s ne csak oktassa, hanem szeretetének varázskörében is melengesse őket? ... Jól tudjuk, hogy nem sok.

Abban is megegyezhetünk, hogy ilyen helyzetben mind falun, mind városon csökken a család szerepe az élet bizonyos területein. Annak idején ugyanis a fiú az apjától tanulta meg a mesterséget a mezőn vagy a saját műhelyben. A lány is a fonást-szövést, mosást és főzést az anyjától sajátította el. Ma viszont mind az általános műveltséget, mind a szakmai ismereteket jórészt az iskola nyújtja és a munkahely.

Milyen szerepe marad a családnak?

Még mindig nem kevés. Fiatal koromban nemegyszer meglepett, hogy egyik-másik barátom — 16—17 évesek voltunk már — milyen részletesen (s láthatólag belső szükségtől kényszerítettve) vallott szerelmi ügyeiről anyjának. Akkor már félig-meddig felnőttek tartottam magam, s csodálkoztam, hogy egy „férfi“ és az anyja meghittsége ilyenmire is kiterjed. Az pedig egyenesen irigységgel töltött el, amikor hallottam apákat részletesen, komolyan, okosan magyaráztatni fiaiknak. Kétségbeesve ismertem föl, mitől esem én el, s kérdeztem magamban, hogyan tudjam pótolni könyvekből vagy tanári előadásokból az ilyen magyarázatokat?

Nem akarok szentimentális lenni, mégis azt kell mondanom, hogy ezek a családi kapcsolatok a szeretet-töltésű érzelmi nevelésre vonatkoznak. Az érzelmi ráhatás, érzelmi megalapozás az a sajátossága, hozadéka a családnak, amit nem tud megadni a bölcsőde, az iskola s a legjobb barát vagy pioníroktató sem.

Ebben a megközelítésben jegyezzük meg, hogy ha igaz az, hogy a család nem külön világ s nem sziget, igaz az is, hogy más és bizonyos fokig öntörvényű világ. Míg a társadalomban többé-kevésbé a „mindenkinek teljesítménye szerint“-elv érvényesül, addig a család más megfontolásokhoz igazodik. A gyermeknek (de a gyengülő öregnek is) az egy fedél alatt lakók közülük telhetőleg mindent megadnak, ami testi és lelki épségéhez, fejlődéséhez szükséges — anélkül, hogy a gyermektől (vagy az agg szülőtől) ezért ellenszolgáltatást várnának. A család belső életére az önzetlenség, áldozatosság, föltétel nélküliség jellemző. E törvényszerűségekből fakadnak a sajátos szülői vonások — elnézés, megértés, megbocsátás —, vagy a jellegzetes gyermeki tulajdonságok: ragaszkodás az apához, anyához, az irántuk érzett hála, gondozásuk elagott korukban. Nem véletlen, hogy e családi vonásokat minden nép, állam, egyház, törvényhozó, bölcselő már az idők hajnalától kezdve igyekezett kifejleszteni, meghonosítani — gondoljunk csak a tékozló fiú viszszafo gadásának legendájára. A családban ápoltt törvényszerűségekre, jellemvonásokra ugyanis a nagytársadalomnak is szüksége van, s ha a gyermek nem sajátít el bizonyos készségeket kiskorában, otthon, később az iskola vagy a munkahely nemigen tud benne kifejleszteni olyan tulajdonságokat, mint a segítőhajlam, áldoznitudás, szolidaritásra való hajlandóság, együttérzés stb. Tudott dolog, hogy amilyen mértékben érvényesülnek a családban az említett elvek, annál erősebb, gazdagabb és emberségesebb személyiséggé formálják ifjú tagjaikat. Mutassunk rá azonban arra is, hogy a meghitt légkörű otthonok a tágabb kisközösségek — rokonság, háztömb, szomszédság, utca, falu, gyermekbando vagy iskola — világát is vonzóvá tehetik, s ilyen értelemben megalapozzák az egyének ragaszkodását egy kisebb csoporthoz, helységhez, tájékhoz, magas fokon pedig egy életformához, néphez, világnézethez. A szülőföld- és hazaszeretet kezdete is az otthoni légkörre, a családi fészek melegére vezethető vissza.

Né feledkezzünk meg arról sem, hogy a család sok esetben végső menedéket is jelenthet. A történelem sok-sok példával igazolja, hogy elnyomott népek, beolvasztásra vagy kipusztításra ítélt fajok, üldözött felekezetek a megpróbáltatás korában a családba „húzódtak vissza“. Az otthon négy fala közt ápolták hagyományaikat, kultúrájukat, elveiket,

megkülönböztető jegyeiket, és iparkodtak megőrizni, átmenteni őket szabadabb időkre. Délkelet-Európa népeinek — köztük a miénknek is — a sok évszázados török rabság idején a család úgyszólván mindent jelentett, s nagyban hozzájárult anyanyelvük megőrzéséhez, kultúrájuk fejlesztéséhez, hagyományaik továbbszármaztatásához, általában mindenhez, ami főtmaradásukat szolgálta.

Emlékeztetnünk kell azonban arra, hogy a családban kedvezőtlen hatások, törekvések is érvényesültek; az elembertelenedés, elidegenülés jelei sokszor és több vonatkozásban nyilvánultak meg. A múltban talán a legkirívóbb és a legtöbbet tárgyalt jelenség a hajdani kisgazdának az a vonása, hogy jobban szerette tehenét vagy lovát, mint a gyermekét, állatai betegsége nagyobb aggodalommal töltötte el, mint övéi ágynak-esése, s hamarabb fordult barmaival, mint családja tagjaival az orvoshoz. Az is ismeretes, mennyire „félvállról vették” annak idején a csöppsegek halálát, s milyen magas volt a gyermekhalandóság.

Szocialista rendünk egyik nagy eredménye, hogy a gyermekellenes — vagy közönyös — magatartást megszüntette, a kiterjedt egészségügyi hálózat, a nagyfokú gondoskodás révén pedig minimálisra csökkentette a gyermekhalandóságot. Határozottan állíthatjuk — s ezt főléleges példákkal bizonyítnunk, annyira nyilvánvaló —, hogy nálunk a család gyermekközpontú. Ferde nézetek és magatartásformák azonban még fölütik a fejüket. Hogy mi vezet az „egyke” sokat vitatott jelenségéhez, most ne részletezzük. Csupán egy-két megnyilvánulásra mutatnánk rá.

Ismeretes, hogy sok szülő azért vállal csak egyetlen gyermeket, mert úgy véli, csupán az egykének tud „mindent megadni”. Azt az egyszál gyermeket aztán öltözteti, eteti, körülrajongja, kiszolgálja, s közben nem veszi észre, hogy éppen ezáltal rontja el: az elkényeztetett, mindent tálcán megkapó, a széltől is óvott bébi amolyan házi zsarnok lesz, önző és finnyás egyfelől, másfelől viszont élheterlen, mert semmiért sem kell megküzdnie. Arról nem is szólva, hogy az egyke-gyermekek mégsem kap meg mindent, hiszen a testvér sok tekintetben a legfontosabb; akár mint játszótárs a gyermekkorban, akár mint a legközelebbi hozzátartozó, vérrokon, miután a szülők meghaltak. Az egyke-gyermekek végeredményben a szülők társtalanságra, magányra ítélik. E kérdésnek különben több tömeglélektani vonatkozása érinti a fiatalság társadalmi beilleszkedését is. Az egyetlen gyermeknek ugyanis különleges helyzete van a családban. Kisebb korában — mint minden apróság — erősen függ a szüleitől, de előbb-utóbb, mihelyt ráébred monopolisztikus helyzetére — fölébük kerekedik. Ilyenformán ez a gyermek a családban csak az alá- vagy fölérendeltségi viszonyt ismeri meg, s fogalma sincs a mellérendeltségről, az egyenlő felek kapcsolatáról. Ilyesmi ugyanis csak a testvérek közt alakulhat ki — otthoni viszonylatban. A társadalomban azonban később — legyen szó akár baráti köről, akár iskolai osztályról vagy szerelemről, házasságról — jórészt az egyenlőség, a mellérendeltség elve honos. Az egyke-gyermek azonban nem rendelkezik ilyen jellegű otthoni tapasztalatokkal. Ez a hiányosság megnehezíti a társaságba történő beilleszkedését, s fokozza amúgy is meglévő egyedüllétét.

Különösen visszás helyzet alakul ki, amikor az egyke-gyermekek

temérdek ruhát, zenegépet, kocsit, bútort vásárolnak, s irdatlan nagy házat építenek, amire nem ritka példát lehet találni a Barcaságon vagy Kalotaszegen, a Bánságban vagy Aranyosszéken. Ilyesmi láttán már fölmerül a kérdés: vajon mi a szülők igazi célja? Valóban a gyermekük boldogsága? Avagy az egyetlenke csupán eszköz, amely arra jó, hogy anyagi erejük, módosságuk fitogtatása, mutogatása végett ráaggassanak mindent, és élő karácsonyfává cicomázzák föl?

A család nevelő szerepének csökkenéséből kiindulva egyes szülők, különösen az egyszerűbb emberek, hajlamosak arra, hogy időnek előtte megállapítsák: iskolás gyermekük már meghaladta őket, többet tud, műveltebb, többé nem tudnak hatni rá. És ettől fogva nemcsak hogy nem ellenőrzik a gyermek tanulását, de el sem beszélgetnek vele, példát sem akarnak mutatni neki, nem intik, nem oktatják; úgy vélik, hogy csupán az iskola dolga a nevelés, nekik pedig már csak az a föladatuk, hogy a gyermek megélhetésének anyagi föltételeit előteremtsék. Köztudott, hogy sok esetben éppen az ilyen családból kerülnek ki a rossz tanulók, a csavargók, a sivár lelkületű, társadalomellenes magatartású gyermekek. Amikor aztán megtörténik a baj, a szülők értetlenül csodálkoznak: „pedig ők mindent megtettek gyermekükért, ők mindent megadtak neki“. Holott épp a legfontosabbat nem adták meg: a kis és nagy gondok ki- és megbeszélésének bizalmasságát, a jó tanácsok, útbaigazítások meggondolkoztató magvát, az otthoni viták párviadalának lehetőségét vagy a fenytetés aggódó, óvó, korlátozó, ám ugyanakkor fölismeréshez is vezető érzetét.

Igy vagy úgy, de tény, hogy család-gondjaink száma ma sem kevés. Az új körülmények új — és egyáltalán nem kevésbé fogas — helyzeteket teremtenek. És bizton jelenthetjük ki, hogy homokra épül az az intézményes, szervezett oktatás, amely nem ismeri a család mai helyzetét, az otthoni nevelés kérdéseit, s nem számol velük.

Ez a kérdés lassanként világgonddá növi ki magát. Jellemző egy idevonatkozó jelenség magyarázatának változása. A háború utolsó éveiben, majd azt követően is jó ideig sok volt a fiatalkorú csavargó, tekergető. A lélekbúvárok, szociológusok a fegyelmező, ráncbaszedő apák elestével, hiányával magyarázták a jelenséget. Ma sem kevés az ifjú bűnöző. Más viszont a magyarázat: az anya „távollétét“, családon kívüli elfoglaltságát s a tőle származó érzelmi nevelés satnyaságát tekintik főoknak. Különben a bírósági tárgyalások is arra vallanak, hogy a legtöbb fiatalkorú bűnöző érzelmi élete nagyon fogyatékos, keveset hozott e tekintetben hazulról. Az a bizonyos „gyermekszoba“ nem annyira az illemtan hajléka, mint inkább az érzelmek fészke.

Nem nélkülözhető tehát a családi, szülői s főleg az anyai nevelés. Ezt egyre inkább fölismerik szerte a világon, s érdemes szétnézni, mi-féle megoldást keresnek itt vagy ott. Egyes félfeudális teokratikus arab államokban (Szaud-Arábia, Líbia) a nőknek tilos a munkavállalás. A fejlett nyugati államokban az anyák egy része — már aki anyagilag megteheti — az első gyermek világrajötte után kimarad a munkából, és csak tízegynéhány év múltán, amikor gyermekei már megnőttek, önállóbbak, tér vissza a termelésbe. Ahol meghonosult a negyvenórás munkahét, sajátos megosztás áll elő. Egyes üzletek szombaton és vasárnap is

nyitva tartanak, több üzem is folyamatosan termel, így a hét végén az apa marad otthon a családban, s az anya áll be kisegítő munkaerőként.

A gépesítés, de még inkább az automatizálás egészen különös módon „keresi” a nő szerepének a megoldását. Egy-két államban, ahol az automatizálás magas fokot ért el, fölvetődik a kérdés: munkát kell-e vállalnia mindenáron a családanyának? S kérdezik ezt nem maradiságból, hanem abból a megfontolásból, hogy ma, amikor egyfelől mindinkább a gépek veszik át a munka nehezét, másfelől pedig az ifjúság nevelése egyre hosszadalmasabb és bonyolultabb feladattá válik, akkor vajon a gyermekszülés, gondozás, nevelés, vagyis az emberi „reprodukció” nem tekinthető-e éppen olyan szép, nemes és társadalmilag hasznos hivatásnak, mint az anyagi javak előállítás?

A kérdéssel mi is intenzíven foglalkozunk, sokat tettünk ebben az irányban, s egyre keressük a jobb, korszerűbb megoldásokat. A többféle megoldás közül csupán egyet részleteznék. Minden kérdés orvoslásának vannak kulcsfontosságú elemei. A család erősítés, az egészséges népszaporulat biztosításának — véleményem szerint — ilyen fontos eleme a lakáskérdés megoldása. Ebben a vonatkozásban rá kell mutatnunk, hogy hazánk nem csupán az iparfejlesztés és gyárépítés üteme terén tartozik a világ élenjáró országai közé, hanem a lakásépítés dolgában is. A fiatal házasoknak, a népes családoknak juttatott ingyenes lakás, az öröklakások, családi házak építéséhez nyújtott sokféle kedvezmény és kölcsön útján államunk szerencsés kézzel segíti elő a családalapítást, fészekrakást, otthonteremtést, végső fokon pedig a szaporulatot. Magam is új negyedben lakom, naponta láthatom, hogy épülő kerületeinkben milyen sok a gyermek. Mit mondott erre vonatkozóan pártunk főtitkára a júniusi teljes ülésen?

„Kiindulva abból a jelentős, életfontosságú szerepből, amelyet a nők betöltenek társadalmunk fejlődésében, nemzetünk egészségének és fiatalságának megőrzésében, szükségünk van mind öntudatuk színvonalának emelésére, mind egyes társadalmi kérdések megoldására. Innen fakad annak szükségessége is, hogy meg kell oldani a szolgáltatások kérdését, a fogyasztási javak választékának növelését, a megfelelő munkakörülmények biztosítását, a bölcsődék és óvodák hálózatának fejlesztését.”

A plénumon fölmerült és fontolóra vett javaslatok között pedig olyan újszerűek is elhangzottak, mint a négyórás műszak megszervezése a családanyák számára.

Nem éreketlen szóvá tenni, hogy míg az első ipari forradalom óta sok minden bomlasztóan hatott a családra, a modern élet nem egy jelensége kötőerőként lép föl. Ilyen jellegű az otthoni tévézés, a családi gépkocsival történő utazgatás, avagy a hétvégizés a családi nyaralóban.

*

De milyen tartalmú és mélységű az előbb említett érzelmi nevelés? Újra csak gyermekkori emlékeimből indulnék ki. Hogy elszomorodtam, amikor a barátaim hetes-nyolcas feleletekért dicsérő levelet, finom falatot, ajándékot kaptak hazulról. Én jórészt tízeseket feleltem, de ki dicsért meg? Néha egy-egy tanár. De mennyivel más a dicsérő anya

ragyogó szeme s az apa büszke tekintete! A pusztá siker csupán a hozzá közelállók közt s még inkább szeretteink körében válik igazán sikerélménnyé. S mennyire kell a gyermeknek, ifjúnak, hogy sikerei élménnyé forrósuljanak. Család nélkül, szülői elismerés nélkül — különösen a gyermekkor elején — még a jelentős eredmények is csupán tóba vetett kövek: hullámot gyűrűztetnek, aztán nyomtalanul eltűnik a kő, elsimul a víztükör. Az eredményből csupán a család tud ugródeszkát ácsolni.

Ha a család nagyon is szükséges a siker élménnyé dúsításához, előremutató kamatoztatásához, egyenesen nélkülözhetetlen a kudarcok, a sikertelenség elviseléséhez. S különösen kell ez az első lépések, a zsengekor idején, amikor még oly tapasztalatlan az emberke, s annyi bakot lő. A kátyúba jutás, a szerelmi megcsalás, a társadalmi mellőzés, félreállítatás szinte elviselhetetlen a vigasztaló anya, a megértő apa s a kivezető utat higgadtan keresgélő, segítőkész család nélkül. Persze igaz az is, hogy az ember temérdek szenvedést kibír, s az edződéshez az ilyesmi is szükséges, sőt az erős emberre az jellemző, hogy nem siránkozik, hanem képes panaszkodását magába fojtani, a csapásokat egyedül is elviselni. Erről az elvont igazságról azonban sok konkrét, személyes tapasztalatot mondhatnék. Mert nem mindegy, hogy a kemény egyéniség kialakulásához szükséges csapás-elviselés, edződés, érlelődés mikor következik be és milyen körülmények között. A korai heves nyár megfonnyasztja a gyümölcsöt, a sok eső viszont elrohasztja. Amikor megértettem, hogy kudarcaim után nincs hová meneküljek, keserveimről nincs kinek valljak, akkor hátat fordítottam barátaimnak, csupán fölületes kérdésekről beszélgettem velük, fájdalmaimról nem, s magamba roskadtam; 18 éves koromban mogorvább voltam, mint egy 81 éves aggastyán.

Manapság sokat hallunk a magányosságról... Szerintem nincs szomorúbb, mint a gyermek egyedülléte. Mert ő még tapasztalatlan, gyámolításra szorul. De hány meg hány gyermek érzi magát egyedül a családban is — érzéketlen vagy kényelmes szülők mellett. Az egész világon terjedőben a kiskorúak öngyilkossága. Mire vall ez, ha nem a társalanságra, a szülők érzelmi nevelés-funkciójának hiányos betöltésére? Szerintem az embergyűlölet, a világutálat, mi több, a hideg kegyetlenség lélektani forrásvidékét is a gyermekkori neveltetés érzelm-szegénységében kell keresni.

Ne kerekítsünk azonban ebből az eszmefuttatásból családlélektani tanulmányt. Csupán azt jelezzük, hogy akármennyire is csökken a család nevelő szerepe bizonyos vonatkozásban, különösen érzelmi tekintetben egyre nő. Mert a mai gépes világban, a fölgyorsult idő rohanásában, az elidegenülés, elgyökértelenedés és eltömegesedés időszakában egyre értékesebb kincsnek bizonyul az az erőtartalék, amely a családban kapott érzelmi nevelés sok-sok eleméből áll össze, s végső fokon *biztonságérzetünket* és emberségünket táplálja, erősíti holtunk napjáig.

*

A család a társadalom alapegysége, sejtje. Ez közhely. De milyen jelentést hordoz ez a közhely, ha arra gondolunk, hogy ez a sejt a nemzetiségi létnek is alapegysége? És sok tekintetben elmondható, hogy

amilyen a család, olyan a nemzetiség is. A gyermek a családban sajátítja el anyanyelvét. És mi mindent tükröz egy ember nyelve? Milyen árulkodó módon vall arról, hogy abban a családban mennyire ügyelnek a választékos beszédre, a jóízűséget nem sértő hangvételre, a pallérozott kifejezésre, avagy a családtagok szóhasználatában uralkodik a trágárság, hanghordozásukban a gátlástalanság, igénytelenség, nyelvi öntudatlanság, avagy a nyelvi hovatartozás tudata már homályosulóban van, s a zagyválás, keverés kezd közöttük teret hódítani?

Azon túl, hogy vall, mennyi mindent hordozhat is az anyanyelv: kultúrát, hagyományt, történelmet. Eszerint pedig kérdés, hogy egy nemzetiség ösztönműveltségéből mi jut el az egyes családokba, vagy hogy egy kisebbség történelméről mit tud az apa, és mit ad tovább belőle a fiának, lányának. Ebben az értelemben a család nem csupán a szoros értelmezésű anyanyelvet adja tovább; sok tekintetben a szóban forgó népre jellemző anyagi kultúra és szellemi tulajdonságok megalapozásának műhelye. Jobb és általánosítottabb kifejezés helyett azt mondhatjuk, hogy sokféle anyanyelvet tanul meg a gyermek otthon. Például a zeneit is. S ezért nem mindegy, hogy milyen a család zenekultúrája. Egy nép dalkincse ugyanis átfogó jellegű, a bölcsődaltól az indulókon és nászénekeken át a gyászdalig mindent tartalmaz.

E gondolatsorban vallom meg, hogy örvendek a beatzenének, annak a ténynek, hogy az ifjúságot zenekedvelővé tette. De az már nem jó, hogy a beat kizárólagosságra tör, s minden mást elvet. A beatzene jó lehet talpalávalónak, fölkorbácsolhatja az érzelmeket, de nem jó altatónak, nyugtató dallamnak. Mit tesz azonban a kismama, ha csak a beatet ismeri, mit énekel a bölcső fölött? Vagy játék közben a gyermekének? Mert értsük meg, zene nélkül nincs érzelmi nevelés, s különösen kicsi korban a muzsika az a léleknek, ami a kenyér a testnek. Ebben a megközelítésben pedig a *Tente baba, tente* és a *Repülj szellő lágyan, lágyan* éppen úgy szerves része kultúránknak, mint Arany János költészete.

És igazából ezt is csak a családban lehet megtanulni. Én *A mi dalaink* című kötetből tanultam először tudatosan énekelni. Jól „olvastam” kottából, a hangom, hallásom sem csapnivaló. De hogy meglepődtem, amikor falusi barátaimat hallottam énekelni ugyanazokat a dalokat. Az a belefelejtkezés, az a cifrálókedv, az a mély átélés... nos, ezt csak a szülőktől, a nagycsaládban lehet megtanulni. S egy életre szegény marad az, akit nem tarisznnyáltak föl ilyesmivel.

Egy népre azonban az is jellemző, hogyan díszíti írásos párnáját, színezi festett bútorát vagy hogy a székely számadó juhász még a századforduló táján is rovásírással, rovásjelekkel rögzítette botjára, melyik gazdától hány juhot vett át. A népet jellemzik a lakodalmas szokások éppen úgy, mint a ló fölzserszámozása, a háztető kialakítása, a lakás berendezése, a termelvények skálája vagy a munkához fűződő viszonya.

Kérdés azonban, hogy az egy népre, nemzetségre vonatkozó kultúra — értve ezen a folklórt éppen úgy, mint az állattenyésztés vagy lakberendezés tudományát — hogyan őrződik és adódik tovább? Kik a hordozói, letéteményesei, továbbfejlesztői. Ezidáig főleg a falu népe töltötte be ezt a szerepet. De manapság a tsz-tag nemcsak traktorra ül, hanem leveti a csizmát, és elveti a népdalt is. Városon pedig — ismert

jelenség — nemcsak az afféle kiolvasókról feledkeztek meg, mint az *Egyedem, begyedem, tengertánc*, hanem a fafaragás vagy a hímzés sajátos módjáról is. Ez sok tekintetben természetes dolog, az életmód változására vezethető vissza. Ily módon azonban mit nyújthat sajátosat, a népére érvényest a városi család? Kolozsváron nőttem föl, s rokolyát csak a piacon láttam, faragott jármot a vásárban. De amíg éltek szüleim, tőlük, azután pedig nagyapámtól, a nagynéniktől igen-igen sokat tudtam meg a Hunor és Magor legendájáról éppen úgy, mint Hunyadi Jánosról, Kinizsi Pálról, Rákóczi Ferencről vagy Rózsa Sándorról. És természetek olyan verset, dalocskát tanultam otthon, amelyeket később tankönyveimben fedeztem föl. Így hát a nép történelme, a haza földrajza, a nemzeti irodalom az a forrás, amelyből a városi család is bőven méríthet a tág értelmezésű anyanyelvi nevelés terén. Nem szabad azonban lemondani a szellemi és tárgyi néprajz kincsesházáról sem. Ma a hang-lemez és a magnószalag vagy a tömegpéldányszámban megjelenő énekeskönyvek, balladagyűjtemények korában egyre több lehetőségünk van arra, hogy nemzetiségünk évezredeken át kimunkált szellemkincsét megismerjük, gondozzuk, és a családi nevelés szolgálatába állítsuk.

Ezen a téren egyébként érdekes jelenségeknek vagyunk tanúi. Míg Kalotaszeg vagy Torockó népe két kézzel kőtyavetyéli el a nagymamák ládamélyéről, padlászugból előkotort muszulyait vagy bútordarabjait, addig az értelmiség gyűjti a régi bokályokat és fafaragványokat, veszi az írásos párnákat és tanulja a népdalokat. Van ebben divat és világhóbort is, de kultúraféltés, népi egyéniségünk keresése, óvása is. S ugyanakkor az értelmiségiek, a tanult emberek tudatos példamutatása, amely előbb-utóbb vissza is hat a népre. Megemlítendő ebben a tekintetben, hogy legnagyobb fazekas központunk, Korond 6—8 évvel ezelőtt már csak hitvány giccses holmit készített. Manapság azonban egyre nagyobb mértékben visz vásárra régi mintájú kancsókat, csuprokat, tányérokat — éppen az igényes értelmiségi vásárlók hatására.

Jellemző azonban egy nemzetiségre munkásmozgalmának tradíciója, demokratikus hagyományainak ápolása, vagy apáink osztálycsatái ma is élő hőseinek emlékeztetése. Igen hasznosak e tekintetben a nálunk nemrég megjelent emlékiratok, önéletrajzok, naplók.

Mindezt nyilvánvalóan az iskola is földolgozza, hasznosítja, mégis sok mindent csak a családban lehet megtanulni, magunkévá tenni, s mikor nyílik erre jobb alkalom, mint gyermekkorban? Növekedjék hát bármennyire is az iskola szerepe, a család jelentősége nem csökken. S tanulhat bármily sokat a gyermek, haladhatja meg akármilyen korán szülei műveltségét, bizonyos műveltséganyagot csakis tőlük szerezhet meg, egyfajta magatartásban csakis őket tekintheti példának.

A család — alapállást nyújt.

S ez az alap nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember később, mint egy világnézet vallója, mint egy nyelv beszélője, mint egy kultúra képviselője, mint egy nép tagja, mint egyfajta munkafelfogás gyakorlója megállja helyét az életben.

CSALÁD ÉS TERMÉKENYSÉG

A termékenység a népesedés alapjelensége. A népesedés a mindenkor-i népesség mozgása: szaporodása, csökkenése és növekedése, rétegződése és egyéb fajta strukturálódása. A népesedési magatartás és termékenység függvényében, egyénközi, kis- és nagytársadalmi viszonyulások erőmezejében a család váltja valóra emberi megmaradásunk előfeltételeit: az ember újratermelését és társadalmi betagozódásának alapozását.

Tényként állítható, hogy a család minden újabbkori kötelékbontó erő ellenére viszonylag a legszilárdabb, szerepkörében a leghatékonyabb társadalmi alakzat, jöllehet világ- és nemzeti méretű statisztikai felmérések, családszociológiai és személyiséglélektani elemzések, elmekórtani és büntetőjogi esettanulmányok bizonyos családtársadalmi válságokat is jeleznek.

Műhiba lenne a család és népesedés egybekapcsolódó kérdéskörét előregyártott tantételek szorítójában mérlegelni. Magunkat fosztanók meg valóságukra vonatkozó esetleges újabb értesülésektől. A nyitottság azonban nem jár feltétlenül együtt bizonyos értékrendi zűrzavar ördögeinek bátorításával.

A család és termékenység igazi arculata társadalmi valóságuk szövegkörnyezetében betűzhető ki. Ezt a jól járható utat kerülik el mind a dogmatikusok, mind pedig az utópisták. A dogmatikusok úgy, hogy nem veszik tudomásul a család viselkedését módosító nagytársadalom változásait, az utópisták pedig vágyképek bűvöletében valóságelemekről ki-lúgozott közegben emelnek gondolatépítményeket. Mindkét magatartás kihatása végső fokon egybevág: mindennapjaink égető családproblémáit kerüli meg, kendőzi el.

Mítoszok és tények

A kérdéskört a mindenkor-i köztudatban mítoszok és előítéletek, szenvedélyek és megszentelt vágyak, misztikum és eszményítés, szemérem és képzelgések is át-átszövik. A magánszféra legmeghittebb s a közösségi lét alapvető kérdései fonódnak itt egybe, ahol gyakran esetleges a valóság megszólaltatása, s felette körülményes a tárgyilagos ismeretek felhozatala.

A kezdeti kulturális fokok embere felületi „élettani-genetikai” és „lélektani-szociológiai” tudásával mítoszok és kultikus szertartások rendszerében közelít a család mindkét alapvető szerepköréhez: az utódnemzéshez és az utód társadalmi beilleszkedéséhez s e funkciók szereplőinek (férfi, nő) értékeléséhez, benépesítve tárgyi, személyi és eszmei környezetét a misztikum jel- és jelentésvilágának sajátos tartalmaival

és többé-kevésbé érzékelhető alakzataival. Kétségtelen, hogy az akkori munkatermelékenység megszabta életmód határain belül a társadalmi alkalmazkodás, önvezérlés és önvédelem történelmi szakaszát is meg kell látnunk a család és termékenység szerepe mitologikus és kultikus felidúsításában s a két nem viselkedéskészletének erre történő összpontosításában.

Csábító témaként kínálkozik a család és termékenység mitologikus felfogása egykor mindent behálózó erezeiteinek művelődéstörténeti kibontása. Nemkülönbén demitizálódásuknak, csodátlanodásuknak és szertartástalanodásuknak, a „megszentelt“ kapcsolatok profanizálódásának napjainkig tartó folyamata. Éles szemű etnográfusok (Margaret Mead, Claude Lévi-Strauss), néprajzosok (Fél Edit, Morvay Judit), szociográfusok és írók (Veres Péter, Illyés Gyula, Fekete Gyula), kulturológusok (Heller Ágnes, Murányi Mihály) tanulságos idevágó eszméi és tárgyi anyaggal szolgálhatnak nemcsak a múlt, de napjaink új mítoszaira nézve is.

Nemcsak a mítosz és rítus színezheti családképünket, felfogásunkat és gyakorlatunkat. Ugyancsak hasonló a funkciója valóságmódosító jelleggel az eszményítő képzeletnek. A vallásos hagyományokat kifejező képzőművészeti elképzelés a bibliai „szent család“ Egyiptomba menekülését úgy ábrázolja, hogy Mária ül a szamáron, ölében Jézus, s a szamarat a csomagokkal megterhelt József vezeti. A családtörténet tárgyilagos szakértői a jelenetet a korabeli uralkodó patriarchális családfорма szerint kénytelenek úgy kiigazítani, hogy a szamáron József ül, utána gyalogol Mária, gyerekeit viszi a hátán, s kezében kisebb-nagyobb csomagok. Ellensúlyozási céllal jóindulatú eszményítésről van itt szó, vallásideológiai alapon, az iparosodás történelmi szakaszában, amikor a család hagyományos másodlagos funkciói (gazdasági termelés, a gyermekek állásbiztosítása) már kezdtek sorvadozni, s a fő családfunkciókra (embertermelés, utódnevelés) történő leépüléssel párhuzamosan gazdasági alapon lehetőség nyílik a család s ennek keretében a nő—férfi viszony fejlettebb alakzata számára. De utal a kép arra a személyiségi szinten ható eszményítésre is, amely vonzalmunk tárgyát értékben vágyaink irányába szokta módosítani, bennünk iránta csodálatot és bizalmat kelt, s kiapadhatatlan érzelmi forrásokból a szeretet és ragaszkodás érzületét táplálja.

Nem kell vitalistának lenni ahhoz, hogy az ember önmagát reprodukáló képességén elcsodálkozhassunk, s nem nacionalizmus az, ha a gyermeknélküli, kongó cifra-szobák és üres iskolai padosorok láttán bánkodunk; ahhoz sem kell idealistának lennünk, hogy az emberi személyiségben a társadalmiság és a mindenkori közügyi haladás erősítő rendszerét ismerjük fel, s még kevésbé kell „szexforradalmárnak“ lenni ahhoz, hogy a nemek viszonyát s ennek a viszonyoknak értelmét a társadalmi-történelmi fejlődés logikája szerint a szabadság és önkéntesség vonalán formálhassuk.

Művelődéstörténeti tény, hogy ezt a szerepszerűen egymásba fonódó, hármas tagolású problémakört a népek ősidőktől fogva szigorú társadalmi szokások és normák, valláserkölcsei parancsok és hiedelmek rendszere révén ügykezelik. Az is tény, hogy kis- és nagytársadalmi változók függvényében a személyiség alakulása magában hordozza a szüle-

tés, szerelem és halál, a barát-, pár- és pályaválasztás, a magány, társultság és elválás kérdéseit, továbbá a család személyiség- és termékenységalakító, a személyiség család- és termékenységszervező hatását, s mint ilyen viselkedésükben a normalitás és torzulás, bűnözés, betegség és alkotás lehetőségeit is. Más szóval: a család személyiségi és termékenységi szintalakulása, vagy: a személyiség családalapozó termékenységi magatartása nem mindig kielégítő; működésüket egyenlőtlenségek és aránytalanságok is beárnyékolhatják.

A szociológia, lélektan és demográfia éppen napjainkban tesz erőfeszítéseket a családra, személyiségre és népesedésre vonatkozó átfogó elméletek kiépítésére. Reuben Hill amerikai családszociológus, a Nemzetközi Szociológiai Társaság elnöke a családszociológia alapvonásait egyrészt a kumulatív elméletek szerkesztésében látja, másrészt abban, hogy a kutatási érdeklődés a konkrét családi élet felé fordult. Szocialista eszmeiségű társadalomkutatók (A. Khartchew, Borisz C. Uralisz, Vl. Trebici, N. Damian, V. Cerroni, Szabady Egon, Kulcsár Kálmán, Hegedüs András) munkáiban a materialista alapvetésű családelmélet a mindegyre szaporodó családtársadalmi tényeket is egységes elvek alapján elrendezni és magyarázni képes legátfogóbb teóriának bizonyult. Nemcsak a család keletkezése vagy történelmi szerkezetváltozása, de az olyan kortársi családtársadalmi jelenségek tekintetében is, mint a családtagok viszonya, szereprendszere, családfunkciók leépülése, válások vagy a családtervezés, illetve családi termékenység alakulása (Lócsei Pál [szerk.]: *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. Budapest, 1971). Éppen ezért, tekintettel a polgári világban uralkodó különböző etnográfiai, szociológiai és szociálpszichológiai iskolák elméleteinek „középértékűségére“, gyakori elméleti gyámoltalanságára, de nem kevésbé „bürokratikus“ szerepkörére (C. Wright Mills), matematikai öltöztetük, modelláltságuk, kibernetikai, információ- vagy rendszerelméleti szinten történő formalizáltságuk ellenére szükségesnek mutatkozik sokszor az értelmezhetetlenségig zavarossá vált szaktudományos eredményeiket a nagytársadalmi összefüggéseket szem előtt tartó társadalomelmélet szintjén értelmezni (Tókei Ferenc: *Egyén és közösség*. Világosság, 1973. 3—6.).

Áll ez sok tekintetben a személyiség és népesedés esetében is. Nem egészen jogtalan G. Politzer megfogalmazása: „A pszichológia egyáltalán nincs birtokában az emberi dolgok titkának, egyszerűen azért, mert ez a »titok« nem pszichológiai természetű.“ Amennyiben „az emberi dolgok titkai“ során Politzer a személyiségre is gondolt, tudnunk kell, hogy a titkok megfejtését csakugyan a pszichológia illetékességét meghaladó interdiszciplináris erőfeszítések ígérk, s ezek sorában a „titok“ feltárásán nagy eséllyel sok materialista eszmeiségű kutató (A. N. Leontyev, A. S. Kovaljov, V. A. Jadov, V. B. Olsanszki, Garai László, Fick József, L. Sève) fáradozik. Mindez nem jelenti azt, hogy a polgári családszociológia, perszonalisztika vagy népesedéstudomány sokféle eljárása és a feltárt anyag értéktelen. Hiszen ebben az esetben olyan családszociológusok munkásságát, mint R. König, R. Hill vagy A. Michel, személyiségpszichológusok műveit, mint P. Janet, G. V. Allport vagy K. Lewin, statisztikusok, szociográfusok, demográfusok és mások kutatásait mellőzni lehetne, ideértve saját szféráinkban Schneller István, Imre Lajos, Várkonyi Dezső, Venczel József, Vita Sándor vagy Vámszer Géza idevágó

munkásságát. A valóság azonban az, hogy az eljárások és a tények magukban nem mondanak eleget. A tényeket működő szerkezetiségük kis- és nagytársadalmi összefüggéseiben kell megszólaltatni. Ehhez pedig nemcsak „középfokú“ elméletekre van szükség. Úgy van, hogy a tények tudatosan, hallgatólagosan vagy véletlenül a legígéretesebben itt is a materializmus nyelvén beszélnek. Ma és főképpen ebben a témakörben igen kíváncsok az ilyen rendező, lényeg szerint reálisan és egész elvűen értelmező elmélet, annál is inkább, mert a valódi és álproblémákkal egyetemben sok az ellentmondó helyzet és vélemény, a megfélemlítő kihívás, egyenlőtlenség és aránytalanság, s az elidegenítő, elember-telenítő személyiség-, család-, nép- és egyéb értékromboló veszély.

Problémák

VI. Trebici hazai demográfus egyik tanulmányában társadalmunk előregedésével kapcsolatban állapítja meg: „Országunk lakosságának demográfiai előregedését szinte egyáltalán nem tanulmányoztuk: ez nagyméretű és hosszú távú, sokféle következményt magában hordozó folyamat“ (*Îmbătrînirea demografică a populației României*. Viitorul social, 1972. 1.). Az Egyesült Nemzetek 1956-os demográfiai tanulmánykötete az előregedést előidéző okokra hívja fel a figyelmet: „Adott társadalom előregedésének alapvető oka a termékenység csökkenése.“ Fekete Gyula 1972-ben megjelent *Eljünk magunknak?* című, nagy visszhangot keltett művében figyelmeztet: „Magyarországon tizenkét év óta megszakítás nélkül fogyást jeleznek a tudományos értékű népesedési mutatók... A szülőképes korosztályok utánpótlása elégtelen... A társadalom előregedése meggyorsult...“ Kovács Judit népesedéspolitikai tárgyú könyvében olvashatjuk: „A XX. század elején Franciaország népesedési Waterloojáról beszéltek... 1939-ben már csaknem 200 000-rel kevesebb csecsemő született, mint 1913-ban... 1941-ben a német megszállás éveiben fordulat állott be: 500 000 francia látott napvilágot... 1946-tól kezdve pedig hosszú ideig évi 800 000. De Gaulle jelszava ez lett: »Előre a 100 millió franciáért!«“ (*Szaporodjatok és sokasodjatok*). „Ha a fejlődő országok gyors demográfiai növekedése nem lassul, akkor a gazdag és szegény nemzetek közötti szakadék állandóan mélyülni fog“ (Johnson 1968. január 18-i kongresszusi üzenete). Jövőkutatók látomása: „Egy időzített bombát helyeztek el a földgolyón. Robbanni az időszámítás 2000. évében fog...“ (Kovács Judit: *uo.*); „Földünkön évente 30 millió terhességet szakítanak meg“ (ENSZ-közlés). „A művi vetélés förtelmes bűn!“ (A katolikus egyház hivatalos álláspontja). A megmaradásra és egyebekre vonatkozó észrevételek: „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk.“ (Sütő András: *Istenek és falovacskák*, 1973.) „Ha nem létezne a család, fel kellene találni.“ (Reuben Hill) „»A gyermek — magánügy«-tétel logikája toronyiránt a hobbykhoz vezet, a kutyatartáshoz, a bélyegyűjtéshez stb.“ (Fekete Gyula: *i. m.*) „[...] a nő társadalmi életterét csak úgy tágíthatjuk ki [...], ha az emancipáció számrendszerében az anyát, és nem általában a nőt — s főként nem a férfit — tekintjük egységnek.“ (Fekete Gyula: *Gyümölcs a korfán*. Kortárs, 1970. 1.) „Néhez a nőnek mai helyzetében egyéniségét kibontakoztatnia...“ (Simone

de Beauvoir: *A második nem*, 1971) „Az embernek joga van ahhoz, hogy elegendő helye legyen a földön, hogy elegendő napfényhez és friss levegőhöz jusson.“ (F. L. Wright) „[...] a szexualitás mai mítosza deperszonalizált, az egyének közötti bensőségtől »megszabadított« szexuális élvezet.“ (Murányi Mihály: *Az aszketizmustól a promiszkuitásig. A polgári szexuálmítoszok útvesztői*. Világosság, 1973. 4.) „Csaknem minden emberi szükséglet, amit a történelem folyamán otthon elégitettek ki, most házon kívül is megtalálható [...] Az étkezés, lakás, nemiség és szórakozás ősi szükségletei hatásosan elérhetők az otthonon kívül — és mégis: napjainkban több házasságot kötnek, mint valaha[...] Teljesnek nevezhető társadalmat csak akkor építhetünk fel, ha mindkét nem speciális és közös tulajdonságait egyaránt felhasználjuk — az egész emberiség érdekében“ (Margaret Mead: *Férfi és nő*. Budapest, 1970).

Az idézeteket szaporíthatnók. De talán ennyi is elégséges ahhoz, hogy megsejthessük a téma súlyát, rendkívül összetett és ellentmondásos természetét.

Család és személyiség, termékenység, társadalom

Az emberek közötti kapcsolatok társadalmi kapcsolatok, és történelmi jellegűek. A társadalmiság egyén feletti meghatározottságot és függőséget jelent, a történetiség pedig szerkezeti és működési változást. A kapcsolatok rendszerében a nemek közötti nemi kapcsolatnak alapvető biológiai és társadalmi súlya van. E kapcsolat történelme folyamán a mindenkori termelőmód talaján szerveződik az ember újratermelését megvalósító és társadalmi betagolódását megalapozó család, illetve e kapcsolatot tartalmi, formai és szerepkör tekintetében alakító egyénközi viselkedés, magatartás és tevékenység: a nemek közötti vonzalom, a szerelem, a nemi érintkezés s a termékenységi magatartás.

A világ minden számottevő civilizációjában az államok, népek és települések népességállaga áttételesen a családok termékenységével, népesedési magatartásával függ össze. Módosíthatja ugyan a ki- és bevándorlás, a háborúk és elemi csapások, s előfordulhatnak házasságon kívüli születések is, azonban mindez döntően nem befolyásolja a népességszaporulat és a család, illetve a házasság intézménye közötti magasfokú korrelációt.

Az embertermelés a „legfőbb érték“ termelését jelenti. Határait, ütemét és méreteit személyiség szinten ható élettani, társadalmi körülmények befolyásolják. Ez azt jelenti, hogy a születéseket egyéni szinten (szülők) vezérlő termékenységi magatartás indíték- és célrendszerét a család biopszichikai és anyagi feltételein kívül különböző természetű kis- és nagytársadalmi vonatkozások, elvárások és kormányintézkedések működtetik.

A társadalmi elvárás és a személyiség szintű termékenységi magatartás azonban nem mindig vág egybe. A fejlődő társadalmak óriási tömegű népfölösleggel rendelkeznek, de gazdasági szerkezetük munkaerőigénye és népeltartó ereje alacsony. A fejlett ipari társadalmakban viszont munkaerőhiány van, de alacsony a szaporulat. Ezekben az esetekben a kihatásaiban eltérő előjelű, kétfajta termékenységi magatartás

az illető társadalom érdekeivel ellentétes pszichoszociológiai tartalmakat közvetít.

A társadalom népesség- és népesedésmagatartás-alakító hatása jelentős szociológiai és társadalomlélektani problémákra utal ugyan, de a gondolkodástörténet indokolt érdeklődést jelez a népesedés társadalomformáló szerepe területén is érvényesülő összefüggések iránt.

A népek demográfiai gyakorlata, hagyomány-, szokás- és gondolkodásrendszere sok esetben átvonuló divathullámoktól sodortatva a legrégibb időktől felismeréseket hordoz a demográfiai jelenségek társadalmi szerepét illetően. Többek között ilyen jellegű felismerés kifejezője a bibliai mondás is: „Szaporodjatok és sokasodjatok.“ Feltehetőleg a mezopotámiai sumér civilizáció származtatta át fejlődésének abból a szakaszából, amikor a mindennapi gyakorlat rájött arra, hogy a mezopotámiai tájnak az emberi munka révén történő meghódítását, a vízőzónszerű áradások megfékezését, a táj vízhálózatának szabályozását csak a népesség növekedése biztosíthatja. Ugyancsak hasonló természetű meglátások működtek ellenkező előjellel az olyanszerű intézményesített intézkedések hátterében is, mint az öregek és újszülöttek elpusztítása vagy a nőtlenység.

A demográfiai eszmék történetében nem érdektelenek azok az elgondolások sem, amelyek a népesedés társadalmi kihatásaira vonatkozóan fogalmaznak meg szociológiai jellegű értékeléseket. Ezek sorában napjainkig vitatottak Th. R. Malthus tanai. Malthus a társadalmi bajok forrását a létfenntartási eszközök gyarapodásának lassúbb tempójával szemben a szaporodás gyorsabb ütemében látja, és születéskorlátozást ajánl. Tanításainak érvényét már a polgári szociológia (Dékány István: *Társadalomalkotó erők*. Budapest, 1920) kétségbe vonja, pesszimizmussal és szűklátókörűséggel illeti, s mentőkörülményeként említi, hogy nem számolhatott például a mezőgazdasági kémia eredményeivel.

A szociológiai eszmék egyetemes történetében külön vonulata van a demográfiai fogantatású elméleteknek. Közös vonásuk, hogy a társadalmi jelenségeket a népesedési tényező eredőjeként értelmezik. Eltérés mutatkozik közöttük a népesedés hatásainak az értékelése tekintetében. Egyesek (A. Coste, E. Dupréel, C. Gini) pozitív összefüggést mutatnak ki a népesség számbeli növekedése, a lakosságsűrűség s a társadalmi fejlődés, a szellemi és civilizatórikus haladás között, s a népességnövekedés következményeként magyarázzák (M. Kowalevsky, E. Durkheim) a munkamegosztás különböző formáit, a társadalmi rétegződést, a műszaki fejlődést, s magát a gazdasági rendszer alakulását. Mások (Malthus követői) inkább a népességnövekedés negatív következményeinek jelzésére sorakoztatják fel érveiket. Sok idevágó kutatásnak a gazdagon feltárt tényanyag válik becsületére. F. Curschman (*Hungersnöte im Mittelalter*, 1900) a középkori inséges időszakokat vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a tömegek magasabb életszínvonala minden esetben az elnéptelenedési időszakok után következik be. G. D'Avenel (*Découvertes d'histoire sociale*, 1910) az 1200—1800 közötti századokra visszamenően a tulajdon, a jövedelem, a fizetések és árak mozgását tanulmányozza, s egyrészt a népességnövekedés, másrészt a jövedelem, az árak és bérek szintje között fordított viszonyt mutat ki.

A tőkés-iparosodás fokozódása és az imperializmus, majd a kitelje-

sedő szocialista társadalmak s nemkülönben a gyarmati népek és nemzetiségek szabadságharca sokirányú mozgásba hozza a világ emberanyagát. A mai társadalom talaján eddig nem tapasztalt szaporulat jelentkezik. A jelenség nem általános, de tényleges vagy távlati gazdasági, politikai és erkölcsi kihatásai folytán a közvélemény érdeklődésének a homlokterébe kerül. Szélső határai népek és társadalmak szerint a népességsökkenés és a túlnépesedés, értékelése szükséglet-, érdek-, valamint kis- és nagytársadalmi artikulációk szerint változik. Tervszerű és tudományos alapokon ütemezett népesedés formájában egyéni, családi, állami és világszinten új s egyre terjeszkedő dimenziója bontakozik ki.

A kérdés tudományos vizsgálata ugyanis ma már nemcsak népi vagy állami, de világszinten is intézményesedett. Világtársadalmi súlyát jelzi s ugyanakkor világszintű irányíthatóságát is valószínűsíti többek között a Termékenységvizsgálati Világprogram (World Fertility Survey = WFS) létrejötte. Ennek célja: az emberi termékenység meghatározása és értelmezése népek szerint, az adatok összehasonlítása, alakító tényezőinek vizsgálata s a termékenység esetleges alakító módozatainak tanulmányozása. A vizsgálat lebonyolítását a Nemzetközi Statisztikai Intézet hágai hivatala végzi, a tudományos irányító munkálatokat pedig a Londonban székelő állandó szakszemélyzet, együttműködve az Egyesült Nemzetek Szervezetével, a Nemzetközi Fejlesztés Szervével és az Egyesült Nemzetek Népesedési Alapjával. A részvétel a vizsgálatokban az egyes államok részéről önkéntességi alapon történik. A vizsgálat egyrészt a kormányokat hozzásegíti ahhoz, hogy világviszonyítási keretben tájékozódjanak saját népességük termékenységéről és reprodukciós magatartásáról, másrészt alapját veti meg további társadalomtudományi vizsgálatoknak. Az országos felmérések ugyanis közös alapprogrammal dolgoznak, de a helyi körülmények és sajátos nemzeti szempontok figyelembevételével. A termékenységvizsgálati program kidolgozási határideje 1974, kivitelezési időszaka pedig 1974—1977.

Nem kétséges, hogy korunk népesedése egyéb világformáló tényezők szöveggörnyezetébe ágyazódik, de az sem vitás, hogy a szaporulat alakulása különböző mélységű összefüggésrendszerben magyarázható. Az, hogy miként rangsoroljuk a világalakító tényezőket, és hogyan értelmezzük viselkedésüket, sok mindent elárul. Jellemző ebből a szempontból a Római Klub tagjainak az emberiség fejlődési határai kutatására vonatkozó vállalkozása (D. H. Meadows—D. L. Meadows—J. Randers: *The Limits to Growth*. New York, 1972). Öt olyan alaptényező viselkedési modelljét dolgozták ki, amelyek feltevésük szerint meghatározzák az emberiség távlatait: a népesedését, a mezőgazdasági termelését, a természeti erőforrásokét, az ipari termelését és a szennyeződés jövőbeni alakulását. Konkrét vizsgálatokra támaszkodva felfogásukban az öt tényező kölcsönösen befolyásolja egymást. Véggövtkeztetésük értelmében a gazdasági növekedés száz éven belül felső határt ér el, és azután szükségképpen hirtelen hanyatlás áll be. Az emberiség holnapjának szerintük ez az egyik lehetséges változata. A másik a növekedés lelassítása hosszú lejáratú ökológiai és gazdasági egyensúly fenntartása közepette. Az egyensúly biztosítja minden ember számára az alapvető anyagi szükségleteket, és egyenlő lehetőséget nyújt a képességek kibontakoztatására. Eltekintve attól, hogy a kidolgozott modellt a népszaporulati,

termelési és fogyasztási világszint rögzítésének hívei, a monopolista érdekeket képviselő zegisták (Zero Economic Growth — a „zérus növekedés“) fogadták a legnagyobb elismeréssel, azt sem számítva, hogy az elgondolást malthusianus hátsó gondolatok táplálják, az egyensúlyelmélet jegyében felajánlott modell eléggé jövőtlen kísérletnek tűnik abban a tekintetben, hogy antagonista létű, tudatú és eltérő szintű társadalmi rendszereket és népeket igazságtalan állapotukban kíván rögzíteni. Egyébként a vállalkozás felvetett problémái sok vonatkozásban valószínűságtosak és időszerűek. Így többek között a világ népesedési helyzete is. Minthogy azonban elméleti gyámoltalanságból vagy más okból a problémák szociológiai értelmezésén és oknyomozásán a vállalkozás nem fáradozhatik, informatív ereje és egyetemes gyakorlati használhatósága is tetemesen csökken, és bizonyos tekintetben csak szűkebb érdekelttségű önmentési próbálkozás benyomását kelti.

Nemcsak „világprobléma“

Malthus tanításait Marx történelmi materialista megközelítésben tanulmányozta, s ennek során azt a felismerést fogalmazta meg, mely szerint a népesedés nem természeti törvény, a termékenységnak egyetemes törvénye sincs, mert minden termelési módot sajátos, történetileg meghatározott népesedési dinamika jellemez. Ez a felismerés egyrészt a népesedés alakíthatósága tételét hordozza magában, másrészt azt a konkrét népesedési helyzetekre érvényesíthető jelentést, hogy a népesedési mutatók viselkedését nemcsak a világszinten jelentkező átlagos mutatók tükrében kell szemlélni, hanem rendszerelméleti összefüggéseiben, szerkezeti és működési vonatkozásban adott állam vagy nép, család vagy egyén, társadalmi rendszer vagy osztály érdekstruktúrája vonalán. Kortársi változatban rendszerelméleti szerkezetiségében és működési vonatkozásában fogalmazza meg a termékenységre nézve ugyanezt az összefüggést Borisz C. Urlanisz szovjet demográfus, amikor hangsúlyozza: a fiataloknak az a döntése, hogy házasságot kötnek, s a házasoknak az az elhatározása, hogy hány gyerekük legyen, mindig szubjektív akaratnyilvánítás eredménye ugyan, átlagban azonban ezek az elhatározások determináltak, objektívek, társadalmi és gazdasági tényezőktől meghatározottak.

Az európai szocialista államok többségének népesedési helyzete megközelítően azonos problémákat vet fel, s ennek megfelelően népesedéspolitikájuk is hasonló. Az állami szinten közreadott idevágó dokumentumok, a nemzeti szintű intézmények, a népesedési, illetve termékenységi magatartásra vonatkozó demográfiai, családszociológiai és lélektani kutatások (Vl. Trebici, N. Damian, E. Mesaros, Szabady Egon, Kulcsár Kálmán, Molnár László, D. Breznik, A. C. Kvasa), nemkülönben az 1972-ben szocialista államközi fokon a lengyelországi Jadvisinben megtartott népesedéspolitikai konferencia konklúziói világosan utalnak a problémákra. Ezekben a társadalmakban a gazdaság szerkezet módosulása folytán bekövetkezett gyors társadalmi átrétegződés, az iparosodás és városiasodás, valamint a nők foglalkoztatásának fokozódása következtében a szaporulat az utóbbi évtizedben csökken. A fő kérdés éppen ezért általánosan az optimális népesedési magatartás kialakítása és a megfelelő

reprodukcio támogatása népesedéspolitikai eszközökkel. (*Demográfia*, 1972. 2.)

A szocialista táborhoz tartozó népek számára sajátos történelmi alkalom kínálkozik a történelem viharaiiban leromlott emberanyaguk biológiai állományának jóvátételére, s ezáltal szocialista törekvések biológiai szinten történő megerősítésére. A közép- és délkelet-európai népek, nemzetek és nemzetiségek részére különösen indokolt lenne ennek a történelmi alkalomnak a megértése és méltányolása. Egyrészt a délkelet-európai népességszaporulat premisszái: a néppusztító háborúk, a forradalmi és lázadó nemzedékeket irtó vagy elűldöző kapitalista hatalmi intézkedések, falvakat, tájakat elnéptelenítő, kivándoroltató, szétszórató vagy elnemzetlenítő régi gazdaságpolitika károsította népállományunkat; másrészt rosszul értelmezett önvédelmi és presztizstörekvések, divatok és hóbortok hatására gyermektelenségre vagy egykézésre hangolódott termékenységi magatartású családok rongálták népeink korfáját.

A kínáló történelmi alkalom abban jelentkezik, hogy egyrészt az államvezetési szinten kinyilvánított, állami okmányokban megfogalmazott és konkrét intézkedésekben jelentkező szaporulatpártoló népesedéspolitikai anyagilag is családalapításra és -gyarapításra mozgósít minden arra képes személyt, különleges intézkedéseket foganatosítva a termelésben dolgozó nők problémáinak megoldására. Másrészt abban, hogy a népszaporulati színvonal optimalizálása esetén elhárítható lenne minden veszély és hátrány, amely az alacsony népszaporulat folytán állt elő: a növekedő számú öregkorúak eltartási terheinek emelkedése; a termelő népesség arányának csökkenése; a népesség öregedéséből a növekedésének lelassulásából következő megnehezülése a foglalkozásváltottnak és szakmai előmenetelnek; az öregedéssel együtt járó kisebb kezdeményező kedv s nagyobb magán- és közéleti konzervativizmus.

A családra, népesedésre és családtervezésre vonatkozó összehasonlítások azt mutatják, hogy az európai szocialista népek és államok népesedési politikája hasonló. A „hasonló” azonban nem jelent azonosságot. Saját dimenzióinkban ez a társadalomtudományi és társadalompolitikai ügykezelés szintjén valóságunktól ránk szabott konkrét feladatot ír elő. Egyrészt a népesedési magatartást hordozó személyiségig és családig terjedő aprólékos helyzetfelmérést a reprezentatív termékenységi magatartás szerkezeti és működési modelljeinek kidolgozásával; másrészt a szabadság és felelősség szocialista elveinek alkalmazásával államunk és társadalmunk elvárásai szerint az optimális családnagyság és optimális népesedési korfa távlatában célirányos családtervezés érvényre juttatását a korszerű demográfiai és családkultúra színvonalán. Szocialista helytállásunkról, népességünk utánpótlásáról, biológiai állományának jóvátételéről s emberi megmaradásunkról van szó.

A történelmi helyzet kihívását azért is méltányolnunk kellene, mert a kérdésben társadalmi-gazdasági rendszer, nemzeti és nemzetiségi érdekek, osztály- és állampolitika egy nyelven beszél. A társadalom szükséglet- és igénystruktúrája azonban a születésösztönző, pronatalista pályáról elmozdulhat. A probléma közügyi, bonyolult, szerteágazó és ugyanakkor intim jellegű. E jellegéhez szabott kutató, felvilágosító és nevelőtevékenység célirányos együttműködésére van szükség. A kérdésben nemcsak hivatalbeliek illetékesek.

A DEMOGRÁFIA IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI ROMÁNIÁBAN

A demográfia, amely alig három évszázados múltra tekint vissza — születését meglepő pontossággal John Graunt *Természeti és politikai megfigyelések...* című nagyhirű könyvének 1662-es megjelenése jelzi —, az utóbbi két-három évtizedben hatványozott fejlődést ért el. Ennek a — nagyjából korunk egész tudományosságára jellemző — gyors ívelésnek néhány sajátos magyarázata van, amelyek közül elsőként a „demográfiai robbanást” kell említenünk. A mai kor egyedülálló terjedelmű és méretű jelensége, amely még nem egészen tisztázott politikai és társadalmi-gazdasági következményekkel jár — a Föld lakossága növekedési ütemének meggondolkoztató fölgyorsulása* — egyaránt fölkelte a politológusok, szociológusok, közgazdászok, ökológusok, urbanisták, népeségkutatók, valamint a politikai vezetők érdeklődését szerte a világon. A kérdés világméretei arra kötelezik a nemzetközi közösséget, hogy figyelmét erre összpontosítsa, meghatározza jellegzetességeit, felbecsülje távlatait az előrelátható következményekkel együtt. Az Egyesült Nemzetek közgyűlésén 1970-ben elfogadott határozat, amely szerint az 1974-es évet *A népeség világévének* nyilvánították, sokatmondó. Az elgondolás célja országos és nemzetközi megnyilvánulások, rendezvények láncolata útján biztosítani a demográfiai problémák jobb megismerését, és mozgósítani a világ közvéleményét a mai kor egyik legfontosabb jelenségével kapcsolatosan. A „népeség világéve” a népeség világkongresszusában csúcsosodik ki; ezt — az ENSZ gazdasági és szociális tanácsának 1973. májusi határozata értelmében — hazánk fővárosában tartják meg.

A demográfiai robbanás korunknak uralkodó, ám nem egyedüli jelensége. Ez a fejlődésben lévő országokra jellemző — hiszen ezek népe alkotja a Föld összlakosságának kétharmadát —, és főként azzal magyarázható, hogy a halandóság rendszeresen csökken, miközben a születések száma a múltbeli magas szinten marad. Ez sajátos vonása a fejlődő országokban tapasztalható „demográfiai átmenetnek”, ami eltér attól a „demográfiai robbanástól”, amely annak idején az európai országokban játszódott le. Ha a „harmadik világnak” ehhez a népesedési eltéréséhez hozzávesszük a gazdasági fejlődésben mutatkozó eltérést is

* A földgömb kb. 135 800 000 km²-es területén 1972 közepe táján körülbelül 3 800 000 000 ember élt; az utóbbi években a növekedési ütem 2 százalékos, ami azt jelenti, hogy a Föld lakossága 35 év alatt megkétszereződik. Az ENSZ előrejelzése szerint a Föld lakossága 2000-ben 6,5 milliárd lesz. Az emberiség létszámának kétszereződési ideje jelentősen csökken. Becslések szerint a XVII. század közepén a népeség száma fél milliárd lehetett; a milliárdos lélekszámot a XIX. század eleje hozta meg; a kétmilliárdot az 1930-as év körül értük el, a hármat 1960-ban, a négy milliárdot 1975–1976-ban érték el.

— az egy főre jutó nemzeti jövedelemnek a fejlett országokénál tízszer kisebb értékét (még ha csak nagy általánosságban is) —, elképzelhetjük, milyen következményekkel jár a népesség felgyorsult szaporodása a gazdasági fejlődésre.

A világ népességéről alkotott képet azonban fel kell bontani részleteire. A népesedési helyzet országonként nagyon változó. Míg a fejlődésben lévő országokat a népesség szaporodási ütemének felgyorsulása jellemzi, a fejlett országoknak más kérdésekkel kell szembenéznük, amilyen például a születések számának csökkenése, ami egyes esetekben a lakosság apadásához, elöregedéséhez vagy szembetűnő aránytalanságokhoz vezet a népesség területi megoszlásában. Közös problémája a fejlett és a fejlődésben lévő országoknak: a városokba tömörülés, a megalopolisok létrejötte — jellegzetes tünetei a konurbáció és a szuperkonurbáció —, továbbá a népesség térbeli mozgása, ami számos hátrányos következménnyel jár. De ide sorolandó a környezetszennyeződés, az élettér-pusztulás drámai problémája is.

Ilyen körülmények között a demográfia kérdései egyre inkább előtérbe kerülnek. Pontosabban hármas tagolódásról van szó: a népességtudományról, a demográfiai elméletről és a népesedéspolitikáról. Ezek kapcsolatát könnyű megállapítani: a népességtudomány feltárja a nagy demográfiai folyamatokat; elmélete igyekszik magyarázatot adni a népességfejlődés és annak társadalmi-gazdasági alapja közötti viszonyra, a népmozgalom kiváltotta következményekre, míg a népesedéspolitikai, amelyet összefüggő rendszerként vagy különböző intézkedések keretében fogalmazhatunk meg, törekszik befolyásolni a népesség szaporodási folyamatát azzal, hogy ezek összetevőire: a születésre, halálozásra, a vándorlásra, a népesség demográfiai, társadalmi és gazdasági szerkezetére, területi megoszlására igyekszik hatni. Minden esetben nagyarányú folyamatokról van szó, és a beálló változásokat nemzedékek időtartamával mérik — demográfiai értelemben egy nemzedék kb. 30 évet jelent —, tehát jelentős eszközökre és erőfeszítésekre van szükség.

A népességtudomány elsőbbsége az említett hármasban nyilvánvaló: csak a demográfiai folyamatok alapos ismerete, a jelenségek és társadalmi-gazdasági folyamatok közötti viszonyok a világos felmérése vezethet olyan következtetésekre, amelyeket a demográfiai elmélet hasznosíthat, és amelyek tudományos alapot szolgáltatnak a népesedéspolitikai intézkedésekhez.

Az utóbbi két-három évtizedben a demográfia jelentős haladást ért el, ami felismerhető ennek a jellegzetesen interdiszciplináris tudománynak valamennyi ágazatában. *Információszerzés* tekintetében javultak a klasszikus források (a népszámlálások és az anyakönyvi statisztika), tovább fejlődnek a demográfiai felmérések, megkezdtek a népesség állandó nyilvántartását „adatbankok” formájában, „demográfiai folyószámla-rendszer” bevezetésén dolgoznak, azzal a szándékkal, hogy azt majd az „országos könyvelési rendszerbe” beépítsék. *Módszertani* vonatkozásban ugyancsak fejlődés tapasztalható; meghatározták és kifejlesztették a hosszútávú megfigyelést és elemzést, a demográfiai folyamatok elektronikus szimulálási módszereit, kialakultak, megfogalmazódtak a népesség számtani modelljei — állandó, quasi-állandó és részben állandó népesség —, s ebben nagy lehetőségek rejlenek a népesedési-gazdasági

elemzésre; kialakították egyes olyan folyamatoknak, mint a térbeli termékenység és mozgékonyág faktoriális elemzésére alkalmas táblázatait. Egyszóval szaporodott az információ, ugyanakkor javult a minősége, tökéletesedtek a népmozgalmi jelenségek, a népesség és a társadalom közötti viszony leírására és vizsgálatára szolgáló módok. Ehhez a haladáshoz számos új diszciplína járult hozzá: a rendszerelmélet, a kibernetika, a matematikai modellálás.

A demográfia mint interdiszciplináris tudomány elsősorban a szociológiához, a közgazdaságtanhoz és az ökológiához kapcsolódik. Ha röviden jellemezni akarnánk a demográfia jelenlegi státusát, uralkodó vonásai közül az alábbiakat kellene kiemelnünk: a népmozgalmi folyamatok *rendszeres* megközelítése, ezek *kibernetikus* értelmezése, *matematikai* leírása és elemzése a tudományos magyarázatnak abban az általános keretében, amelyet a *szociológia* és a *közgazdaságtan* nyújt. Csak ez a sokágú eljárás termékenyítheti meg a demográfiai kutatást, biztosíthatja a következtetések tudományos megalapozását és a népesedéspolitika részére tett javaslatok hitelét.

*

A romániai demográfia jelenlegi kérdéseit, annak prioritásait és fejlődési irányait a népesedéspolitikának mint a gazdasági-társadalmi politika részének a célkitűzései határozzák meg. Ezek felvázolása csak a konkrét népmozgalmi helyzet elemzése, a megnyilvánult törekvések, az elkövetkező évtizedek távlatai alapján válik lehetővé.

Románia lakossága 20 800 000 lélek, Európában a kilencedik helyet foglalja el; a Föld össznépségének ez kb. fél százaléka. A népesség száma, mint olyan, tulajdonképpen egy demográfiai és társadalmi-gazdasági struktúrát foglal magában, amelynek megjelenési formáját fel kell tárni, mert a népesség száma maga is hosszas, ellentmondásos irányzatú folyamatok eredménye. Becslés szerint hazánkban 1891-ben 10 000 000 lakosa volt, s ez a szám 78 év alatt megkétszereződött, 1969. június 20-ára elérve a 20 000 000-t. Több évtizedre visszatekintve, egyes ingadozások ellenére, Románia lakossága átlagosan évente 1 százalékkal gyarapodott. Voltak korszakok, amikor ez az ütem elérte az 1,5%-ot (1966—1969 között), de olyanok is (a két világháború), amikor apadás állt elő.

Az egy százalékos növekedési ütem nagy vonalakban jellemző az európai országokra, ami azt jelenti, hogy a lakosság előreláthatóan 70 év alatt kétszereződik meg. De az ütem a népmozgás két nagy összetevője: a születés és a halálozás alakulásának összevont kifejezője. E két együttható görbéje, alakulásuk viszonya döntő a „demográfiai forradalom” fázisának rögzítése szempontjából. Márpedig hazánk esetében két tartós irányzat a jellemző: a születések számának csökkenése — ami öt-hat évtizeddel ezelőtt kezdődött meg — és a halandóság csökkenése. Ez utóbbi folyamat szinte teljes egészében a szocialista építés korszakára jut, egész sor tényezőnek köszönhetően: a gazdasági fejlődésnek, az egészségügyi ellátásnak, az orvostudomány haladásának. Az eredményt az átlagos életkornak az 1932. évi 42 évről az 1964—1967. évi 68 esztendőre való emelkedése fejezi ki. Említésre méltó a gyermekhalandóság gyors csökkenése is. A természetes népszaporulat egyre nagyobb arány-része a halandóság csökkenésének tulajdonítható.

Ami a születések visszaesését illeti, a folyamat komplex, és a társadalmi-gazdasági tényezők ez irányú hatása — sajnos — kevésbé ismeretes. A visszaesés felgyorsult az 1957—1966-os időszakban, a terhességmegszakítások törvényes lehetővé tétele után, és a legalacsonyabb szintet — 1000 lakosra 14,3 élveszületést — 1966-ban érte el. Az 1966 végén hozott, közismert intézkedések a születések látványos szaporodását eredményezték 1967-ben, amikor is az 1000 lakosra jutó élveszületések száma elérte a 27,4-et. Ezután visszaállt a csökkenési irányzat, ugyanynyira, hogy 1972-ben az 1000 lakosra jutó élveszületettek mutatója 19 volt.

A halandóság és a születés a lakosság demográfiai szerkezetét is befolyásolta, aminthogy ez utóbbi is visszahat a születések és elhalálozások alakulására. Konkrétan, a lakosság döntő fontosságú jellemzői, szigorúan demográfiai szempontból, a következők:

a) a születések számának csökkenése, ami a család méreteinek korlátozására irányuló magatartás általánossá válására mutat;

b) nemzetközi viszonylatban még aránylag magas csecsemőhalandóság;

c) a népesedési jelenségek hangsúlyozott területi eltérései, amelyek szorosan összefüggnek a termelőerők területi megoszlásában mutatkozó különbségekkel;

d) a nép elöregedési* tüneteinek egyre határozottabb jelentkezése, főként a termékenység csökkenésének és — bizonyos mértékben — az átlagos életkor növekedésének következményeként.

Ha a demográfiai jellegzetességekhez hozzáadjuk a társadalmi-gazdaságiakat is, a kérdések színe szélesedik:

a) az aktív népesség jelentős mértékben módosult korösszetétele szempontjából éppúgy, mint terjedelmét, a gazdasági ágazatok szerinti megoszlását illetően. A munkaerő biztosítása egyre időszerűbb kérdéssé válik;

b) a térbeli mozgékonyság, amit a faluról városra, a kevésbé fejlett megyékből a gazdaságilag fejlettebbekbe való áramlás jellemez, szerkezeti átalakulásokat, de népmozgalmi magatartásbeli változásokat is vont maga után;

c) az ország szocialista iparosítása kiváltotta városiasodás számos demográfiai változást szült;

d) a népesség társadalmi szerkezete állandóan javult, és elmélyült a szocialista nemzet homogenizálódási folyamata.

Természetesen nem vállalkozhatunk a népesség demográfiai és társadalmi-gazdasági vonatkozásainak részletezésére, s még kevésbé bátorodunk elemzésbe bocsátkozni. Mindenesetre, a fentiekből leszűrhető az a következtetés, hogy a népességtudomány előtt számos tanulmányozásra váró kérdés áll.

Országunk népesedéspolitikáját világosan meghatározták: a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom létrehozását célzó általános politika részeként arra törekszünk, hogy — a jólét növelése útján — biztosítsuk a népesség bővülő szaporulatát a születések számának viszonylag magas szinten tartásával, a család megszilárdításával és fejlesztésével, a halá-

* Ez a kifejezés a népesség kor szerinti összetételének olyan változását jelenti, amikor az idősebb korosztályok túlsúlya növekszik.

lozások számának csökkentésével, a lakosság „korfájának” szerkezeti javításával és a népesség ésszerűbb országos területi elosztásával. Ez végeredményben azt jelenti, hogy biztosítható a társadalmi-gazdasági célkitűzések megvalósításához szükséges olyan munkaerő, amely magas fokú képzettséggel rendelkezik, és célszerűen oszlik meg nemzetgazdasági áganként és területileg. Számos gazdasági-társadalmi, művelődési és egészségügyi intézkedés és határozat hivatott arra, hogy a népesedéspolitikát életteljessé tegye, és hosszú távlatra biztosítsa a népesség kiegyensúlyozott fejlődését, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom alapvető vonásainak megfelelően. Országunk lakossága 1990-ben eléri a 24—25 millió főt, a mezőgazdaságban foglalkoztatott lakosság az összdolgozók 10—15 százalékára csökken, és egyidejűleg szaporodni fog az iparban és más — nem mezőgazdasági — ágakban foglalkoztatott lakosság arányszáma. A városi nép tovább növekszik városaink számának 300—350-nel való gyarapodása eredményeként.

Nem kétséges, hogy a rokon és érdekelt tudományágak segítsége a népesség tanulmányozásában rendkívüli jelentőségű. Véleményünk szerint — a népességtudományban az utóbbi években elért eredmények ellenére — még mindig nem beszélhetünk arról, hogy ez a tudomány behozta volna lemaradását. Ezért egészen különös fontosságot nyer ebben a helyzetben az elsőbbségi sorrend megállapítása a kutatásban, és az, hogy a legfontosabb célkitűzésekre összpontosítsuk az erőfeszítéseket.

A prioritások sorában első hely illeti meg a lakosság *termékenysége*nek sokoldalú tanulmányozását. Ez egyrészt a termékenységet befolyásoló hazai tényezőkre vonatkozó érvényes *elmélet* (és nem általános sémák és modellek!) kidolgozását igényli, továbbá szükség van olyan szűrőpróbás országos reprezentativitását *vizsgálatra* (felmérésre), amely tudományosan feldolgozott, elegendő információt bocsásson rendelkezésre. A népesség *halandóságának* és e *halandóság szerkezetének* a feltérképezésére s főként a *csecsemőhalandóság* kutatására vár a feladat, hogy feltárja a halálozás elleni és a népesség természetes szaporulata növelésének érdekében folyó harc tartalékait.

A népesség *demográfiai* felépítésében beállott változásokat mélyrehatóan, rendszeres megközelítéssel kellene tanulmányozni, hogy fel lehessen tárni mind a demográfiai, mind a gazdasági-társadalmi következményeket. Társadalmi és gazdasági téren is néhány kérdés régóta tanulmányozásra vár. Elérkezett az ideje annak, hogy a lakosságot szervesen beiktassák a *gazdasági növekedés elméletébe*, hogy a népesedési változók szerepeljenek a *gazdasági modellekben*, egyszóval ideje, hogy a népességet „visszahelyezzék jogaiba” a makroökonómiai elemzésekben. Ez azzal a kötelezettséggel is járna, hogy vizsgálat tárgyává tegyék a *demográfiai optimum* kérdését mint a gazdasági fejlődés és a népesség szaporodása közötti, a gazdaság szerkezete és a népesség szerkezete közötti, a munkaerőforrások és a foglalkoztatás közötti viszonyt.

Fontos feladatok megoldása vár a *területi demográfiára* is, amelynek hozzá kell járulnia a termelőerők ésszerű országos elosztásához. Ide tartozónak véljük a differenciális demográfiai jelenségeknek, a termékenységeknek, a halandóságnak, valamint a vándorlásnak, a városiasodásnak a tanulmányozását.

Ha mondanivalónkat csak a fentiekre korlátozzuk is, világossá válik, mennyire szükséges az információs rendszer és a demográfiai elemzés módszertanának tökéletesítése. Egy jövődöbeli népszámlálásnak gazdagabb információs anyag gyűjtését kellene feladatává tennie, főként a lakosság különféle vonásai között kimutatható kapcsolatokra vonatkozóan. Ha a népszámlálás tervébe iktatnának néhány jellemző próbakerdést, és hosszú távra vonatkozó megfigyelést is végeznének — különös tekintettel a vándorlásra és a termékenység alakulására —, a népszámlálás értékes információkat szolgáltatna egyes fontos demográfiai és társadalmi folyamatok megismeréséhez. Az „adatbankok“ ötletének — a lakosságról készült állandó nyilvántartások alakjában — valóra kellene válnia, s annak nemcsak a demográfia látná hasznát, hanem sok rokon szakma is. A népesség matematikai modelljeinek — az állandó lakosság s a vándorlás matematikai modelljeinek, az átvilágított lakosság matrixos modelljeinek — tökéletesítése korszerű eszközöket biztosítana a demográfiai elemzésnek. Határozott korszerűsítést igényelnek a demográfiai tervezés módszerei is, a prospekció gazdag fegyvertárának felhasználása útján.

A felsorolt célkitűzések megvalósításához jelentősen hozzá kellene járulnia a szociológiának, a közgazdaságtannak, az urbanisztikának, a földrajznak, a történelemnek és az ökológiának. Gondolunk elsősorban a társadalmi mutatók és a társadalmi könyvvitel rendszerének a kidolgozására. Nagy hasznára válna a demográfiának a gazdasági növekedés elméletének és matematikai modelljeinek továbbfejlesztése. Kétségtelen, hogy a demográfia jobb megalapozása megkívánja a népességtudomány mint hazánk valóságára alkalmazott marxista elmélet kérdésének a felvetését, továbbá azt, hogy kidolgozzák a romániai demográfiai átmenet elméletét. Szükség van történelmi népmozgalmi tanulmányokra is, amelyeket szigorúan demografikus eszközökkel kellene elvégezni, s amelyeknek rá kellene világítaniuk a hosszú lejáratú irányzatokra.

Az olyan átvilágított demográfiai politika, amely országunk folytat, jól tájékozott közvéleményt feltételez, amely tudatában van a népesedési kérdések fontosságának. Az 1971-ben létesített országos demográfiai bizottság és az 1973-ban alakult megyei népesedési bizottságok tevékenysége hozzájárul a népességtudomány kérdései iránt mutató tudatos magatartás kialakításához. Sajnos, a szakirodalom még szegényes: nincsenek népességtudományi tankönyveink, népszerűsítő munkáink, sem népességtudományi folyóiratunk. Jogos a remény, hogy a népességtudomány világkongresszusa tiszteletére hozandó intézkedések e követelmények közül sokat megoldanak. Jelen sorok írója vállalta, hogy ennek az eseménynek a tiszteletére kiadásra előkészíti egy *Demográfiai szótár* kéziratát, amely — az elgondolás szerint — kb. 600 demográfiai fogalom, módszer, mutató kifejtését, számos demográfus tudományos életrajzát, a legfontosabb demográfiai kutatóintézetek ismertetését és a szakkifejezéseknek 6 világhírnévű szótárát tartalmazza.

Valamennyi lakosságtanulmányozó tudományág együttes erőfeszítése — amelyek között elsőbbségi státusa a szociológiának van — képes föllendíteni országunkban a demográfiai kutatást, lehetővé téve, hogy számottevő eredményekkel jelentkezünk a bukaresti népességi világkongresszuson.

MEZŐPANIT

Nem könnyű elemezni egy falu szaporulatát; legtöbb anyja a közeli város szülészeti szolgálatára hozza világra gyermekét, ugyanakkor az elhalálozásokat ott vezetik be a nyilvántartásba, ahol megtörtént. A megyei statisztikai igazgatóságok begyűjtik ugyan az adatokat, de nem dolgozzák föl, továbbítják a bukaresti központnak, majd a főváros visszaküldi a megyei statisztikai igazgatóságoknak a rájuk vonatkozó számokat. De a bürokrácia eme tekervényeitől eltekintve is, szinte képtelenség nyomon követni a demográfiai mozgásokat, hiszen azok napról napra irányt és jelleget váltanak, így hát már az is valami, ha az ember megkísérli a népszaporulat minőségi eredőit föl kutatni.

Mit mondhatunk ezek után egy falu, Mezőpanit esetében? Nyilván nem gondolhatunk arra, hogy világméretű erők és mechanizmusok összefüggéseibe illesszük a szaporulat paniti együtthatóit, sőt még arra sem vállalkozhatunk, hogy a falura vonatkozó adatokat összehasonlítva az országos szinttel, általános érvényű következtetéseket vonjunk le. Ha néhol mégis kísérletezünk ilyesmivel, csupán azért tesszük, hogy jobban megvilágítsuk a község népesedési helyzetét, szem előtt tartva a holnapi távlatokat.

Mezőpanit Maros megyében terül el, a Mezőség keleti peremén. Fekvése részben meghatározza a szokások, társadalmi viszonyok vagy a foglalkozások sokszínűségét. Történelme régebbi keletű, mint a hivatalos okmányokban szereplő följegyzések időpontja, s valószínűleg igaz az a föltevés, miszerint a lakosság nagy része a Székelyföld zordabb vidékéről (Gyergyó és Csík) jött ide a tatár-, törökidőszakok okozta népritkulás után. Erre utalnak a népművészeti motívumok, az építkezés, a szokások is.

Mutassuk be most már a községet néhány jellemző adat tükrében. Panit központhoz tartozik Bergenye, Csittszentivány, Harcó és Kövesd. A község összlakossága 1968-ban 6009, 1973 áprilisában 6123 lélek volt. A lakosság megoszlása nemek szerint: 40% férfi, 60% nő. Nemek szerinti munkaerőmegoszlás a mezőgazdaságban: 30% férfi, 70% nő.

Érdemes megemlítenünk a községhez tartozó falvak ingázási arányát a lakosság lélekszámához (nem a munkaerőhöz!) viszonyítva.

Panit lakosságának	28,00%-a
Bergenye	28,79%-a
Csittszentivány	28,58%-a
Kövesd	13,00%-a
Harcó	66,65%-a ingázik Marosvásárhelyre.

Mielőtt a szaporodás és szaporulat kérdésére rátérnénk, szóvá kell tennünk a munkaerő foglalkozás szerinti megoszlását is, községi szinten: értelmiségi — 5%; munkás — 25%; „kétlaki” — 20%.

A „kétlakiak“ közé azokat sorolom — függetlenül attól, hogy ingáz-nak-e vagy sem —, akik amellett, hogy tagjai az mtsz-nek, állami vállalatoknál is dolgoznak állandó jelleggel. Azokat viszont, akik csak alkalmi munkára járnak el, és megélhetésüket döntő módon a mezőgazdaság biztosítja, a földműves réteghez sorolom; ez utóbbiak számbeli meghatározása azonban szinte lehetetlen, hiszen a szövetkezeti tagság létszáma nem egyezik meg az mtsz-ben ténylegesen dolgozók számával, ugyanakkor ez utóbbiakat is több csoportba lehetne osztani, például aszerint, hogy a mezőn, az ipari műhelyekben vagy az irodában dolgoznak. Tehát eleve nem felelne meg a valóságnak az ilyen elvonatkoztatott statisztika. De vigyázzunk, mert Panit lakossága, annak ellenére, hogy foglalkozása szerint eléggé vegyes, gondolkodásmód, viselkedés és életvitel szempontjából a falusiaknak ahhoz a rétegéhez tartozik, amely nem veszítette el paraszti hagyomány-örökségét, hiszen a marosvásárhelyi gyárba járó paniti munkások jelentős része olyan parasztembernek vallja magát, akit „a föld nem tud eltartani, azért keveredett a gépek társaságába“.

A népesedési helyzet elemzése szempontjából elsődleges kritérium a lakosság életkori megoszlása. Kissé önkényes korcsoportosítás szerint Panit lakosságának 30%-a „fiatal“ (fiúk 25 évig, lányok 20 évig), 45%-a középkorú (férfiak 50 évig, nők 45 évig) és 25%-a 45—50 éven felüli.

Most pedig mutassuk be a területi-közigazgatási átszervezés óta bekövetkezett abszolút szaporulatot, községi viszonylatban:

	<i>Születés</i>	<i>Elhalálozás</i>	<i>Szaporulat</i>
1968	144	63	81
1969	143	62	81
1970	140	42	98
1971	128	54	74
1972	120	43	77
1973	31	17	14

(Az 1973-as évről szóló adatok csupán az első négy hónapra vonatkoznak, de a csökkenő irányzat ennyiből is kiviláglik; az első 4 hónap eredményeit megháromszorozva kaphatjuk meg a hozzávetőleges évvégi „eredményt“, vagyis: 93 szülés, 51 elhalálozás, 42 abszolút szaporulat. Még ha durva tévedések csúsznának is ebbe az előrejelzésbe, a várható eredmény akkor sem kecsegtető.)

Ezt a szeszélyes, látszatra megmagyarázhatatlan görbét tapasztalhatjuk egyébként a községhez tartozó bármelyik faluban. Vegyük például Mezőbergenyét. Az élveszületések száma 1967-ben 21, 1968-ban 14, 1969-ben 18, 1970-ben 15, 1971-ben 13, 1972-ben 11. Tehát a „csúcs-évek“ 1967—1970 között voltak, s azóta jelentéktelen ingadozásokkal a szaporulat csökkenő törekvést mutat. De mit szóljunk Panit falu esetében, ha arra gondolunk, hogy míg 1900-ban 31 volt az abszolút szaporulat száma, addig 1940-ben már csak 20 és 1960-ban 26. Tehát a század elején, amikor a lakosság csak fele volt a hatvanas évekének, és amikor hallatlan méretű volt a halvaszületés és a csecsemőelhalálozás, sokkal nagyobb volt a szaporulat! Ezek után kíséreljünk meg bizonyos jelenségeket megmagyarázni anélkül, hogy általánosításokba bocsátkoznánk.

A múltra vonatkozóan egy-egy háborús időszak és az osztályharc kiéleződésének időszakai, az 1945—1946-os aszály, bizonyos társadalmi körülmények alászorították a szülések számát. A fellendülés a hatvanas évek eredménye, s ennek bizonyítására nem szükséges bővebb statisztikai kimutatás. De miért állt meg a förlélés 1970—1971 óta? Amikor az ifjúság figyelme egyre inkább az ipar, a város felé terelődött, hovatovább kevesebb fiatal maradt Paniton is, akik pedig városon telepedtek meg vagy közvetlen kapcsolatba kerültek az iparral, ugyancsak kevesebb gyermeket nemzettek. És miért? Általános a fölfogás, hogy az elmara-dott országok lakossága s általában a műveletlen és szegény nép szaporább. Ez csak féligazság. Az Amerikai Egyesült Államok felső rétegének például több a gyermeke, mint az ottani munkásságnak. A fejlett Kanada, Japán vagy Hollandia lakossága is szaporább, mint például az Ausztriáé, Finnorszáé, Magyarorszáé. Igaz azonban, hogy világviszonylatban a fejlődő országok népe sokkal gyarapodóbb, mint a fejletteké.

Akárcsak világszerte, nálunk is különféle tényezők határozzák meg a népszaporulatot, s úgy vélem, sok-sok régi előítélet és okoskodás érvényét veszítette. Az egyének is különböznek, még egy adott közösségen belül is. Persze, figyelembe kellene vennünk azt is, hogy egy nép mennyire „előregedett”, milyen mértékben „kifáradt”. A társadalmi-gazdasági tényezők mellett döntő szerepe van az etikának, a népszokásoknak, függetlenül attól, hogy az illető egyed vagy közösség hol él. Minthogy még nem beszélhetünk tömeges-tudatos családtervezésről, nálunk erősen hatnak a szokások. A jók és a rosszak is; gondoljunk a hagyományosan egykező tájakra. Hogy a szaporodás mennyire öntudat kérdése is, legyen az családi, nemzetiségi vagy nemzeti jellegű, több példával lehet igazolni.

Visszatérve Panit községre, több ellentmondásos jelenségre bukkanunk. Tekintsünk be egy-két család hétköznapijaiba, gondjaiba.

Minden falu néptanácsa házépítés céljára telket (250 m²) biztosíthat — bérben, négyzetméterenként évi egy lej ellenében — az ott dolgozó állami alkalmazottaknak. Kérdés azonban, hogy kinek van kedve egy életen át 250 lejet fizetni, amely kötelezettség rászáll majd fiára, unokájára s minden utódjára? Olyan lélektani gáttal kell számolnunk, amely bármennyire is „levegőben lógó”, mégis adva van, senki sem szeret örökös lenni. A másik probléma már konkrétabb: 250 m² terület egyenlő egy huszonöt méter hosszú és tíz méter széles területtel, ami lényegében véve elegendő volna, de falun mindenki szeretne a háza mellé kis kert, valami udvarféléseget a gyerekek, csirkék számára, esetleg garázt is idők múltán, de mindehhez ekkora terület a tapasztalat szerint nem elég. Ez a tény nem kis mértékben befolyásolja az értelmiségiek megtelepedését falun. Pedig képzeljük csak el, mit jelentene Panit községnek, ha a Marosvásárhelyről oda kijáró tanároknak, orvosoknak, mérnököknek csak a fele megtelepedhetne ott, ahol dolgozik és napjainak legnagyobb részét tölti? Vizsgálódásunkkor azonban kiderült, az ingázók többsége ilyen körülmények közt is igényelne területet és építkezne.

Azt vallják ugyanis: ha a telek s a ház az övék lenne, akkor is kelene érte évenként fizetni — adót. S ha ez kisebb is, mint a bér, ezzel szemben nem kell a telekért vételárat fizetni.

A családalapítás, otthonteremtés, gyermeknevelés föltételeit szem-

léltessük néhány példával. Nagy Imre Panitban lakik, ott született, de a marosvásárhelyi Prodcplex alkalmazottja, naponta bejár a városba. Nyolc gyereke van! Egyik fia (24 éves) szeretne nősülni, de a jövődöbelijét nem viheti haza a szülői házhoz, hiszen ott amúgy is sokan vannak, szeretne építeni Panitban, de nem kap telket, minthogy sem az apja, sem ő nem tagja az mtsz-nek. Tehát eleve arra kényszerül, hogy elhagyja szülőfaluját, s ez a sors vár a többi testvérére is. Gálffy Béla a bergenyei mtsz brigádosa, két fia van; nem tagjai az mtsz-nek, s így nem kapnak telket, hogy házat építhessenek. Gálffy Sándor szintén a bergenyei mtsz tagja, 9 gyermek édesapja, akik közül 5 fiú, s négyük házasságra gondol. Igen ám, de városon dolgoznak, nem tagjai az mtsz-nek, nincs hát tőlük az építkezésre. És sorolhatnánk a példákat. Íme, 3 család 19 gyermekét arra készítetik, hogy elhagyják falujukat. És ez ellen nincs apelláta!

Visszatérve most már a népmozgalmi helyzetre, megjegyzendő, hogy a születések és az elhalálozások közötti különbségből eredő szaporulat 425, de csupán 114 gyermek maradt helyben, a többi elvándorolt szüleivel együtt, akik valamennyien fiatal házasok voltak, s az elvándorlás 98 százalékának oka éppen a fenti törvények paradoxonja.

Összefoglalásként — egyelőre csupán Panit oldaláról nézve — így fest a helyzet:

1. Az értelmiségi, aki városról ingázik, ha akar, sem tud megtelepedni.

2. Az mtsz-tagokon kívül másnak nincs házépítési, azaz megtelepedési lehetősége, még akkor sem, ha Panit szülőttje.

3. A paniti mtsz-ben egyre inkább csak az idős nők és férfiak alkotják az állandó munkaerőt.

4. Az igazság az, hogy jórészt csak olyan fiatalok maradnak az mtsz kötelékében, akik nem szándékoznak tovább tanulni vagy szakmát elsajátítani.

5. Az előző pontokban említett családalapítási nehézségek miatt később házasodnak a fiatalok. Ebből következően pedig a szülések általában később következnek be; az utóbbi években a szülések gyakorisága — paniti viszonylatban, de másfelé is — az anyák átlag 18—24 évéről lassan-lassan áttevődött az anyák 26—36 éves életkorába. Hogy a fiatalabb korban történő szülés könnyebb és kevesebb kóros kihatással van mind az anyára, mind a gyermekekre, azt nem szükséges bizonygatni.

6. Ismeretes, hogy az ingázókat a napi munka mellett kimeríti az út fáradalma, s környezetükben ezzel is magyarázható — többek között — a nem-családban-való gondolkodás és élettervezés.

7. Az építőtelepeken és gyárakban dolgozó fiatalok nagy része — minthogy a szülők figyelő szeme „nincs rajtuk” — munka után beül a kocsmába; rendezetlen életet él, mert nem tartozik se munkahelyéhez, se falujához; szórakozása teljesen alkalmi, nemi élete szintén alkalmi és rendszertelen, s ezért

8. korán jelentkezik a közöny a család gondolata iránt.

Ha az ingázás ilyen következményeit látjuk, azt kell mondanunk, jó, hogy többen is el tudták hagyni a falut, hiszen városon legalább anynyit elértek, hogy munkahelyük közelében lakhatnak, nem veszítenek

el oly sok időt az utazgatással, többet lehetnek családjuk körében, inkább nyílik alkalmuk művelődésre, tisztálkodásra, pihenésre.

Ez így is van, csakhogy... nyomon követtem több, Panitról elkerült ifjú vagy fiatal család sorsát. A faluban nem építhetnek házat, mert nem kapnak telket, városban nem kapnak letelepedési engedélyt, mert falusiak, nincs városi személyazonossági igazolványuk. S akkor kezdődik a kálváriajárás: a hivatalokban letelepedési engedélyért, a házaknál pedig kiadó szobáért. Az eredmény ágyrajárás, pincelakás, faskamralakás vagy komfortos albérleti szoba havi 400—500 lejért. De nem ritka az sem, hogy a fiatal férj a legényszálláson lakik, felesége pedig — sok esetben a kisgyermekkel együtt — az üzemi leányotthonban. És ebbe a „két szék közt a pad alatt“-helyzetbe épp a fiatalok kerülnek, tehát azok, akik házasság előtt állanak, vagy már gyermeket nevelnek. Éppen ezért öröndetes, hogy az új lakástörvény elősegíti a fiatal házások fészekrakását és a sokgyermekes családok otthonhoz juttatását.

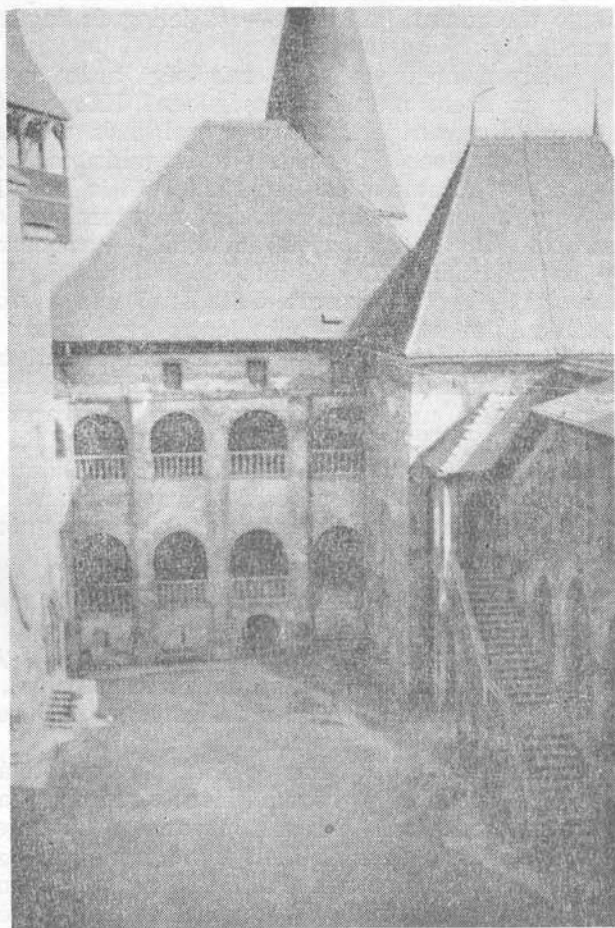
Szólnunk kell a nemek egyensúlyában, területi megoszlásában előállt megbillenésről is. Paniton, de sok más faluban is jóval kevesebb a férfi. A legények könnyebben kelnek útra, mint a lányok, de a családostól férfi számára is egyszerűbb dolog vándorbotot venni a kézbe, mint a gyermekes asszonynak. Fokozza az aránytalanságot az is, hogy a falura kerülő értelmiségiek — tanítók, tanárok, orvosok, gyógyszerészek — java része ugyancsak nő. Így áll elő az a fura helyzet, hogy egyfelől a bányamedencékben, vasipari központokban, építőtelepeken a férfiak vannak aránytalan többségben, másfelől a mezőgazdasági tájak falvaiban férfihány jelentkezik. Hogy mindez mennyire gátolja a házassodást és a gyermekszületést, nem kell bővebben fejtegetni.

Miért is soroltam föl mindezt? Jól tudom, hogy több előremutató, serkentő demográfiai tényezőt is megemlíthettem volna. Én azonban egy bizonyos faluról, tájegységről írtam. És a paniti helyzet bemutatása révén igyekeztem vázolni mindazokat a körülményeket, amelyek gátolják a falu népszaporulatát, s odavezettek, hogy míg a múltban köztudottan a falu volt a szaporább, ma már nemcsak a régi egykés vidékek (Bánság, Aranyosszék, Kalotaszeg) falvaiban kevés a házasság és a gyermek, hanem jó néhány más tájon is.

Ezzel szemben tény az, hogy nem egy városban, sőt a falusi értelmiségiek körében is ellenkező irányzat — a növekvő szaporulat — jelei mutatkoznak. Ez pedig nagyon is üdvözlendő és fölkarolásra méltó törekvés. Mai szemmel nézve ugyanis kulcskérdésnek tekinthető. Régente ugyanis jórészt a fajfenntartó ösztön spontán működése biztosította a szaporulatot. Ma azonban már túl vagyunk ezen, s amint láttuk, nem egy fékező erő gátolja az ösztön érvényesülését. Ilyen körülmények közt nagyon is szükséges a családtervezés, hiszen a tudatos törekvés sok akadályt képes leküzdeni. Paniti tapasztalataim azonban arra utalnak, hogy a tudatos családtervezés, a népfenntartásra irányuló értelmes törekvés csak bizonyos szellemi-érzelmi szinten áll elő. Számítalan együttműködésnek kell találkoznia az emberek tudatában, hogy végre ráébredjenek: dolgozni — s egyáltalán élni — csak akkor érdemes, ha van kiért, miért, más vonatkozásban pedig, hogy egy nép csak addig él, amíg kultúrája is létezik, de a kultúra is csupán akkor él, ha van hordozója, továbbfejlesztője. S jó, hogy e fölismerés tért hódít az értelmiségiek köré-

ben Paniton és más falvakban éppen úgy, mint Segesváron vagy Radnóton, vagy egyre több marosvásárhelyi családban.

Ismeretes, hogy az érvényes lakástörvényen kívül még számos intézkedés szolgálja nálunk az egészséges népszaporulat serkentését: a gyermekesélyek többszöri megemelése, a családiház-építés, öröklakás-építés megkönnyítése, bölcsődék, napközi otthonok létesítése. Néhány hónappal ezelőtt az RKP Központi Bizottságának júliusi ülésén maga Nicolae Ceaușescu elvtárs hívta föl a figyelmet a szaporulat csökkenési irányzatára, az előregedési folyamatra, s jelölte ki e kóros jelenségek elhárítását célzó tennivalókat. Ebben az irányban igyekeztem magam is egy-két kérdést megvilágítani.

A vajdahunyadi vár (A Mátyás loggia visszaállított reneszánsz homlokzata)

TÁJJELEGGÉ ÉS INGÁZÁS A SZÉKELYUDVARHELYI CÉRNAGYÁRBAN

Hogy mit jelentett a cérnagyár létrejötte Udvarhely és környéke számára, azt sokszor megírták már. Ezúttal csupán arra emlékeztetnék, hogy az üzem fölépülése a Székelyföld emberöltők óta sürgetett iparosításának valóra válását jelzi. Mint ilyen, nem csupán eggyel több az országszerte épülő új üzemek között, hanem messzemenően befolyásolja a város és a messzi környék életét. A sokirányú hatásvonalból két összefüggő társadalmi jelenség — tájjelleg és ingázás — vetületeivel foglalkoznék.

Milyen mennyiségi és minőségi arányban mutatkozik meg a tájjelleg az üzem munkaközösségében? Kik és honnan járnak dolgozni a gyárba? Hogyan jelentkezik a család és a munkahely kölcsönhatása az ingázók esetében? E kérdések tárgyalásának időszerűsége sok tekintetben a jövő kutatás szükségességéből is következik. E kutatásból pedig — tegyük hozzá — mi, romániai magyarok is ki kell hogy vegyük a részüket. Egyfelől mozgósítani kell — az országos célok szolgálatában — használható erőinket, másfelől számba kell vennünk jövő kutatásunk nemzeti vonatkozásait. Gáll Ernő írta a *Korunk* 1972. 8. számában: „A romániai magyarság jövőjének képe tehát egyrészt az egész ország szocialista útját előrevetítő kutatások, távlati tervek, másrészt a kifejezetten nemzeti vonatkozású prognózisok megvilágításában rajzolódik majd ki. Az utóbbiaknak az itteni magyarság demográfiai, gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális fejlődését kell előre jelezniük, konkretizált válaszokat keresve az alapvető, sorsdöntő kérdésre: mi a nemzeti lét perspektívája, mi sajátos azonosságának jövője?”

Írásom ebben az értelemben kíván prognózis célzatú is lenni.

Tájjelleg

A CERNAGYÁR és FONODA dolgozóinak 49,5%-a *ingázó*. Két csoportra oszthatók: közeli, a város peremfalvaiból, helyi járattal utaztatók (20%) és távoli (80%). Az összes ingázó 73 helységről jár be; 17 helység közeli, 56 viszont távoli.

Székelyudvarhely három főbb útvonal találkozási pontján terül el. E három útból még három jelentős vonal ágazik el és hosszabb-rövidebb bekötőutak. A három főútvonal a következő: 1. északkeleti irányban Csíkszereda felé; 2. délnyugati irányban Székelykeresztúr, Segesvár felé; 3. északnyugatnak Parajd, Szováta, Marosvásárhely felé. Az első útvonalból Fenyédnél Gyergyószentmiklós felé lép ki elágazás. Nagy

település itt Zetelaka; a legtávolabbi helység, ahol cérnagyári munkás lakik: Ivó (24 km). Csíkszereda felé a legtávolabbi ilyen település Vlahicán keresztül Lövéte (34 km). A második útvonalból Felsőboldogfalvánál — Homoród vidéke, Barót közbeesésével — Brassó felé tér el műút. Legtávolabbi hely — ezen a vonalon —, ahonnan az üzembe ingáznak: Városfalva (24 km). Székelykeresztúr, Segesvár felől a legtávolabbi ingázót küldő falu Szentkereszt (46 km). A harmadik útból Szentléleknél van elágazás (a Nyikómente), amelyen a legmesszebb eső hely, ahonnan bejárnak gyárba, végeredményben közelebb van Székelykeresztúrnál, amely ezen a vonalon 30 km. Végezetül Szováta irányában Parajd a legtávolabbi hely: 40 km.

Az ingázók mennyiségét illetően tájegységek szerint a következő eredményt kapjuk.

Vlahica (Szentkeresztbánya) vidéke: Homoródfürdő, Kápolnás, Vlahica (Szentegyházasközség és az üzemi telep), Lövéte; összesen 116 ingázó. Legtöbb Vlahicáról: 71, legkevesebb Homoródfürdőről: 2.

Homoród vidéke: Kénos, Gyepes, Lókod, Szentmárton, Bágy, Abásfalva, Homoródkeményfalva, Recsenyéd, Szentpál, Szentpéter, Városfalva, Almás — összesen 87 ingázó. Legtöbben Szentmártonból: 22, a legkevesebben Bágyból, Gyepesről, Keményfalváról: 2—2. Megjegyzendő, hogy ezen a vonalon műút csupán 4 km.

Küküllőmente (a Nagy-Küküllő vidéke Újszékelyig, bekötőútjaival együtt): Bögöz, Agyagfalva, Mátisfalva, Székelymagyaros, Décsfalva, Nagy- és Kiskalambfalva, Betfalva, Rugonfalva, Székelykeresztúr, Fiátfalva, Alsóboldogfalva, Újszékely, Szentkereszt — valamint mellékútvonalán Béta, Dobó, Vágás; összesen 221 ingázó. Legtöbben Kiskalambfalváról: 39, legkevesebben Szentkeresztbetről: 1. E falvaknak jórészt műútja van Béta, Dobó, Vágás, Agyagfalva, Mátisfalva, Magyaros, Szentkereszt kivételével.

Nyikómente: Szentlélek, Bogárfalva, Farkaslaka, Malomfalva, Kecsetkislud, Kecset, Szentmihály, Bencéd, Kobátfalva, Kadács, Siménfalva, Tarcsafalva, Medesér; összesen 215 ingázó. Legtöbben Farkaslakáról: 61, legkevesebben Tarcsafalváról: 2. A műúttól félreesik Bogárfalva, Kecset, Kecsetkislud, Bencéd, Tarcsafalva, Medesér.

Oroszhegy környéke: Oroszhegy, Szentkirály, Fancsal, Tibód, Ülke, Szenttamás; összesen 157 ingázó. Legtöbben Oroszhegyből: 74, legkevesebben Tibódról: 3. Útja rossz, köves és hágós.

Sóvidék: Korond, Alsó- és Felsősófalva, Parajd; összesen 102 ingázó, egyenlő megoszlásban. Az alsósófalvi bekötőút kivételével műútja van.

Zetelaka vidéke: Zetelaka, Zeteváralja, Ivó; összesen 139 ingázó. Legtöbb Zetelakáról: 113, a másik kettőből 13—13. Műútja van.

A felsorolt tájegységekből az ingázók többnyire egyezményes különjáratú autóbusszal közlekednek. Mások a szállítási vállalat rendes járataival vagy személyi járművel. Némely helységet ma sem érint autóbuszjárat.

Székelyudvarhely peremvidéke. Közigazgatásilag két városi alárendeltségű községközpontja van: a felsőboldogfalvi és a fenyédi. E központok falvaiból városi autóbuszjáratok vezetnek be Udvarhelyre, járataik számával igazodva a napszakonkénti utasforgalomhoz.

Felsőboldogfalva községközpont falvai: Felsőboldogfalva, Bikafalva, Hodgya, Farcád, Sükő, Ócfalva, Árvátfalva, Patakfalva, Telekfalva, Lengyelfalva. Összesen 147 ingázó jár be innen, legtöbben Farcádról: 27, legkevesebben Sükőből: 3. Ide kell sorolnunk Miklósfalvát és Kányádót, jóllehet a peremvidéken kívül esnek, de a városi járatok egyik vonalának végállomása Miklósfalva. E két faluból 14 ingázót tartunk nyilván.

Fenyéd községközpont falvai: Fenyéd, Küküllőkeményszőlő, Mára-falva. Összesen 127 ingázó. Legtöbben Márafalváról: 68, legkevesebben Keményszőlő: 18.

A cérnagyár munkaközössége olyan gazdag földrajzi, történelmi, gazdasági, ipari, művelődési adottságokkal és hagyományokkal rendelkező tájról toborzódik, ami meghatározó tényezővé válik a gyár—munka—otthon viszonyban. A gyár létesítése 2000 embernek adott szakképesítési lehetőséget, ugyanis 61%-a kezdőként állt munkába. Úgy gondolom, hogy a sikeres tanulás, szakképzés s még inkább az új munkakörben történő eredményes helytállás sok tekintetben a „táji“ hagyományokkal magyarázható. Hargita megyében az 1965—1970 időszakban az 1000 lakosra jutó munkások, alkalmazottak számának növekedése 18%-os volt. Annak előtte — mint ismeretes — a kevésbé fejlett megyék közt állott. Az ipartelepítés helyes területi elosztásának következtében a növekedés százalékaránya emelkedőben van. Az előbb felsorolt helységek viszonylatában a cérnagyár ezer lakosból 22 lakost minősített ipari dolgozóvá, akik közül 85% nő. Úgy gondolom, hogy ezek az adatok mindennél jobban jelzik az üzem messze sugárzó táj-megemelő hatását.

De nem csupán a cérnagyár létesítése befolyásolta a környék munkaerőáramlási irányát, hanem a gyárba jutott dolgozók a maguk részéről tájjellegű (komplex) hatást gyakorolnak az üzem munkateljesítményére. Miként mutatkozik meg ez?

Az ingázó, de még a városba beköltözött vidéki is — akarva-akaratlanul — magában hordozza faluja értékítéleteit, munkakedvét, teherbíró képességét, humorát, színérzékét, ízlését, dalait. A havasalfiak például edzettek, szívósak, évszázadokon át hozzászoktak a nehéz erdői munkához. Nagy terheket emeltek, irányítottak, mozdulataiktól, helyzetfelmérésüktől saját maguk s társaik épsége, sőt élete függött. Ők többnyire a havason dolgoztak, otthon maradt asszonyaik pedig úgyszólván önellátói voltak családjuknak, önálló munkavégző és családfő szerepet töltöttek be. Ezek a képességek a gyári munka során a porban vagy a gőzben, gépsorok munkavégző mozdulatainak váltakozásaiban mind-mind előnyösen nyilvánulhatnak meg. Vagy gondoljunk az iparos vidékről jött dolgozókra (Lővéte, Vlahica, Parajd). Hozták a választott mesterség szeretetét, s nem kis mértékben a kezűgyességét (háziiparból is), a darabszámbér vagy a mennyiségi és minőségi termelés követelményeinek ismerveit, a szalagmunkába való beilleszkedéshez szükséges figyelmet. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a népművészet különböző ágai-ban járatos nemzedékek (bár fenntartásokkal elfogadott!) mértékelő, kivitelező képességeit sem. Meg kell említenünk a földművelő, állattenyésztő, gyümölcstermelő emberek több sajátos vonását is. Munkájukkal való benső azonosulásuk abból az élményből fakad, hogy dolguk tárgya és eredménye „termés“ — a szó eredeti és átvitt értelmében. Termés: gyümölcs, virág, állat; élő valóság. S a „termés“-t érzelmi mo-

tívációk alapján is „szeretik“, gondoljunk csak a háziállatok gondos ápolására. A munkalélektani kutatások bizonyítják, hogy a termelés eredményéhez jelentősen hozzájárulnak az egyén fejlődését meghatározó efféle tényezők.

A továbbiakban számolnunk kell azzal is, hogy a cérnagyárban dolgozók többsége ismerős személyi környezetben, közösségben dolgozik — már kezdettől fogva. Nemcsak az ismert vidék szülőtteivel, hanem közvetlen falubelijeivel, sőt utcabeli szomszédjaival. A számba vett tájegységek annyira kis földrajzi területek, hogy az ismeretség s rokon kapcsolatok révén is a tájegységbeli együvértartozás vonzása és ellenőrzése mindenütt „kitapintható“. Mindez ösztönzőleg hat a fegyelem, munkamegvalósítás, társadalmi tevékenység terén. Az udvarhelyi lakos közelről sincs annyira kitéve annak, hogy hanyagsága, fegyelmezetlensége miatt „megszólja“ a város. De a falusi gyárimunkás még mindig érzékenyen figyel: „mit szól a falu?“ Ha például káros kimenetelű konfliktusba kerül, biztos lehet, hogy falubeli munkatársai hazaviszik a hírt, s annak messze-menő hatása lehet.

Egyszóval a faluról bejáró munkás otthon van a gyár munkaközösségében olyan értelemben is, hogy eredeti otthona világából egy rész vele van: munkatársakban, jelzőrendszerben, történelmi múltja örökségében, népi kultúrájából fakadó magatartásban. Nem kell leküzdenie az — eltérő helyzetben megmutatkozó tárgyi, személyi — ismeretlenség nehézségeit. Mindez gazdagítja energiakészletét, részben pedig megkíméli az alkalmazkodási nehézségektől. Ha elszakad a cérna, ha megáll a gép, ha ellenőrzik a munkáját, ha kérnivalója van, ha hibázik az elszámolás, ha beteg, milyen megnyugtató tudat: falubelije, környékbelije félszavából, arcrándulásából is azonnal megérti, hogy segítségre van szüksége. Az otthoniság tudatát még az is fokozza, hogy az egy útvonalba eső községek ingázói többnyire egyazon váltásban dolgoznak.

Érdekes, hogy a munkában előljárók hovatartozása nem városi súlypontú. Az 1972. évi hetvenegy élmunkás nagy része vidéki. Számszerűen sorrendben a falvak így következnek: Korondról 11, Zetelakáról 9, Bétából 8 élenjáró dolgozó került ki. Összesen 27 falu adott élmunkást. De a gyárban dolgozók számarányához mérten százalékban kifejezve az első öt helység a következő: a bétaiaknak 34%-a élmunkás, a korondiaknak 33%-a, a lengyelfalviaknak 23%-a, a fenyédieknek és a szentlélekieknek 9%-a, a zetelakiaknak 7%-a.

Ingázás

Említettem, hogy a cérnagyár dolgozóinak fele ingázó, s többségük (80%) távoli falvokról jár be. A távoli ingázókat ismét két csoportra osztottam: egyezményes autóbusszal ingázókra és a menetrendszerű autóbusszal, illetve egyéb módon ingázókra.

A következőkben az egyezményes autóbusszal messziről ingázók csoportjának adatai alapján vizsgáljuk meg az ingázás vonatkozásait. Ez a csoport az összes ingázók 63%-át jelenti, ez idő szerint 765 főt. Közülük 647 nő és 118 férfi. Együttvéve ezekből ifjú: 357, házasságban: 351, özvegy és elvált: 57. Gyermeektelen: 472, gyermekes: 293. A gyermekes szülők közül apa: 43, anya: 250. Az anyák közül leányanya 2, özvegy 4, elvált 9. A szülők összesen 613 gyermekkel rendelkeznek, akik közül

123 csecsemő (20%), 146 óvodás korú (24%), 257 iskolás (42%) és 87 már kereső (14%). A kiskorúak százaléka 86. Családjuk nagysága szerint a szülők a következőképpen csoportosíthatók:

	1	2	3	4	5	6
	<i>gyermekes</i>					
apa	12	19	8	2	1	1
anya	90	84	45	17	6	5

Jellemző, hogy a sokgyermekes szülők — idősek, jórészt olyanok, akiknek a gyermekeik még a gyárbalépés előtt megszülettek. Kérdés, hogy a fiatalok követik-e példájukat? S egyáltalán, a gyárbajárás, ingázás milyen irányban befolyásolja — itt és most — a szaporulatot? E kérdésekre ma még korai volna választ keresni.

A lakóhely és a munkahely közti távolság számottevően befolyásolja az ingázó otthon töltött idejének beosztását. Ingázóink esetében e helyzet még azzal is bonyolódik, hogy több váltásban dolgoznak. Minden héten más-más órában kell munkába indulniuk, otthonlétük időpontja hetenként változik. A nyolcórás munkaidőhöz hozzászámítódik az ingázási idő, ami helységenként változik, s legtöbb félórás különbséggel mérhető.

Délelőtti váltáskor 4,30—5 órakor indulnak el otthonról, és 15,15—15,45 órakor érkeznek haza. Délutáni váltáskor 12,30—13 órakor indulnak, és 23—23,30 órakor érkeznek. Éjszakai váltáskor 20,30—21 órakor indulnak, és 7—7,30 órakor érkeznek meg a faluba. Az otthon töltött idő átlag 13 óra, ebből átlag 6—7 óra alvás — marad 6—7 óra a család számára (elvileg!). Viszont ezt befolyásolja az ingázó családi állapota: családos-e, avagy egyedülálló, van-e gyermeke s hány, kiskorú-e vagy kereső. A családosoknál azt is számításba kell venni, hogy házas társuk milyen foglalkozású. Az ingázók, házas társuk foglalkozása szerint, összesen 38 csoportba oszthatók: munkás házas társal rendelkezik 117 ingázó, 67-nek a párja gazdálkodó, 11-nek mezőgazdasági traktoros, 10-nek háztartásbeli stb. Csak 25%-uk házas társa mondható szabadfoglalkozásúnak (főleg háztartásbeli), 75%-uknak házas társa szintén időhöz kötött munkakezdetes foglalkozású. Ez számokban azt jelenti, hogy a vizsgált ingázók fele — ha házas társuk délelőtt dolgozik — délelőtti váltás esetén 13, délutáni váltáskor 6, éjszakai váltáskor 5 órát tölthet a családjával együtt. A délelőtti és délutáni váltás alkalmával a jelzett időből leszámítandó az alvási idő. Az ingázás tehát nem sok időt hagy az együttlétre, és nem befolyásolja kedvezően a családi életet.

Az ingázó ifjak esete a legkedvezőbb. A szüleiktől rájuk bízott feladatok ellátására, részben saját érdeklődési körükből eredő tennivalóik elvégzésére viszonylag marad idejük. Az ingázó ifjak közül 298 lány, 59 fiú. Nyáron — kevés kivétellel — a mezőn is dolgoznak.

Az ingázó családanyák helyzete a legnehezebb. Ahogy hazaérkeznek, „ezeregyfelé” vigyázhatnak. Főzés, mosás, ruhajavítás, kerti munka, bevásárlás. A gyermekes nők 10%-ának a férje gazdálkodó. Mezőgazdasági munkák idején a munkásasszony a mezőre is kijár.

A férfiak esetében az otthoni foglalkozást két főbb munkaterület szabja meg: mezőgazdasági munkát végeznek, vagy a szakmájukban

„maszekelnek“. Pihenőszabadságukat a vidékiek a mezőgazdasági munkák tetőzésekor veszik ki.

Az otthon tölthető idő maximális felhasználhatósága mellett számításba kell venni az állandó figyelemkészséget, ami az indulásra való készenlét végett eléggé idegesítő. Ez minden munkába járó dolgozónál energiaelvonó feszültség, de az ingázók esetében — s azok közül is különösen a mezőn dolgozóknál — többletet kíván. Gyorsabban kapálj, gyorsabban rakd a szénát, a gabonát; az igavonó állat ilyenkor „értetlenebb“, a fogatos idegesebb, s így tovább. — mert az autóbusz „nem vár“.

Kulturális igények kielégítésére munkanapok idején nemigen adódik alkalom, különösen a családoso k esetében. Viszont kulturális érdeklődésük a gyárban töltött évek arányában egyre nő.

Az előrejelzés gondjai

Melyek azok a vonatkozások, amelyek prognózisos hangsúllyal előtérbe kerülnek a vizsgált jelenségek nyomán? Nyilván azok, amelyek az *egyén, a munka, a társadalom kölcsönös viszonyának összefüggéseiben* a legfontosabbak. Egyiket sem lehet a másiktól elszigetelten vizsgálni. Az egyén nem egy általában létező egyén, hanem történetileg adott személy, a munka viszont az egyénnek olyan céltudatos tevékenysége, melyet adott társadalomban, adott termelőhelyen végez. A mi esetünkben az egyén—munka—társadalom összefüggése kimondottan az *itt és most* kategóriájában nyilvánul meg. Innen kell a jövő felé tekintenünk.

A cérnagyár termelékenységének hatékonyságát erősen meghatározza a munkaerő-állomány „mozgása“. A folyó év első negyedében 162 személy hagyta ott a munkát. A hasonló jellegű gyárak viszonylatában az országos átlagnak felel meg ez a szám. Kik és miért mentek el a gyárból? Olyanok, akiket már előzőleg betanítottak a szakmában. Minde z a gyárnak állandó jellegű munkaerő-utánpótlási gondot jelent. A munkát ideiglenesen vagy véglegesen abbahagyó személyek a következő bevallott vagy elhallgatott indokok alapján távoznak a gyárból: gyermeknevelési gondok, férjhezmenetel, jobb munkalehetőséget talált.

A gyár többségében női munkásokkal dolgozik. Különösen a családoso nők esetében az ingázás nehézségekkel jár. Az ingázók részéről viszont fékező hatás nyilvánul meg a mezőgazdasági munkák csúcsidényében, amikor is otthon fáradtra dolgozzák magukat.

Munkaspótlásról maga a gyár gondoskodik. Az idén 137 fiatal nyert kétévi oktatás után szakképesítést.

A munkaidő kihasználását a következő kimutatás szemlélteti. 1973 első negyedében (munkaidő: 100%) a kihasznált idő aránya 91,3%, a kihasználatlané 8,7%. Ez utóbbi a következőkből áll össze: szülés 2,9%, betegség 5,1%, társadalmi kötelezettség 0,1%, igazolatlan 0,4%, egyéb 0,3%. A munkaidő kihasználásának aránya az országos átlagnál magasabb.

Ez a jó eredmény minden tekintetben arra vall, hogy a gyár dolgozó közössége — szokványos kifejezéssel élve — öntudatos emberekből áll. De mi húzódik meg emez „öntudat“ mögött? Mennyit hoztak a dolgozók otthonról szorgalom, fegyelem, odaadás terén? S mit „szedtek föl“ e

tulajdonságokból a szakmai képzés során, s mit köszönhetnek a jó vezetésnek, az egész üzemet betöltő kedvező munkakörkörnek, avagy az egyes csoportok, műhelyek, brigádok és más kis munkaközösségek serkentő erejének? Ezzel máris elérkeztünk a munkaidő-kihasználás legkedvezőbb esetben várható eredményének tárgyalásához. Ilyen értelemben körvonalaznunk kell, hogy a gyáron belül milyen demográfiai mozgásirány várható, és ez milyen feladat elé állítja majd a vezetőséget.

A vizsgált ingázó csoport tagjainak 46%-a családalapítás előtt áll, s a családosok 32%-a gyermektelen. Öt éven belül a valószínűség szerint a jelenlegi családosok megszorodnak 40–45%-kal, s ha a jelenlegi családosok mind az üzemben maradnának, akkor az ingázók 90%-a családos lenne. Csakhogy az idén újabb 137 ifjú nyert szakképesítést és állott munkába. Ha az eddigi arálynak megfelelően közülük 74 személyt ingázónak tekintünk, öt év múltán összesen 370 személy ismét családalapítás előtt áll majd. Ha úgy számítjuk, hogy a mai gyermektelen családosok (32%) is öt év múlva mind gyermeket akarnak, akkor a családalapításra kész személyekkel egybevetve (leszámítva 10%-os szóródást) mintegy 562 egyszeri gyermekszülés következhet be. Hozzászámítva a nem vizsgált csoportokat (helybeliek, közeli ingázók), s azokból az ideszámítható munkásnők lehetséges létszámát, akkor az elkövetkező öt év alatt 1500–2000 egyszeri gyermekszülés várható. Ugyanígyen arányban kell tehát számolni a szülési szabadsággal, családi helyzetnehézségekből fakadó szerződésfelbontással, a gyár elhagyásával stb. Háromszorosára növekedhetnek tehát a mai gondok.

Még egy szemléltető jelzés. Előbb jeleztem, hogy ha az ingázó házastársa állandó jelleggel délelőtt dolgozik, akkor — elvileg — együtt lehetnek a délelőtti váltás esetén 13, délutáni váltáskor 6 órát. Ez az ingázó tehát munkanapokon átlag (elvileg) 9 és fél órát lehet együtt családjával, ami egy negyedévben összesen 740 óra = 30 nap. Ezzel szemben a helyben lakó cérnagyári munkás jóval több időt tölthet otthon, még akkor is, ha 20–30 percet gyalogol hazáig. Negyedévenként a különbség 15–20 nap, évenként pedig átlagosan 2 hónap — az ingázó hátrányára.

Mindkét adatlevezetés két lényeges üzemi (s egyben általános társadalomvezetést érintő) gond. S mindkettő összefügg: az első közvetlenül a termelési tényezőkre utal, a második viszont a társadalmi önszermelésen belül a munkásöntudat formáló tényezőire.

Néhány prognosztikai kérdés. Mit tehet a közellátás az ingázó nők érdekében? Például a gyár közvetlen közelében létesítenének félkész-ételeket is árusító üzletet. Az ingázók (de más alkalmazottak is) leadnák érkezéskor a rendelést, és az árut elmenetelkor összecsomagolva átvennék. Üzemi bölcsőde, napközi otthon és étkezde létesítése sem halasztható sokáig.

Az ilyen jellegű létesítmények megszilárdítanak a nők gyári helyzetét. Fokoznak munkabírást és a családjukkal tölthető idő jobb kihasználását. Egyszerűen elmélyítenék az üzemi munkás amúgy is domináló élményét: a szolidaritás és egymásrautaltság érzetét, aminek nyilván öntudatformáló ereje van.

Az előbbi kimutatások azt jelzik, hogy a messziről ingázó cérnagyári munkás naponta átlag 9–10 órát tölthet családjával. Ebből 6–7

órát aludnia kell. Marad — szabadon — három és fél, négy óra. Mennyi juthat ebből művelődési igényeinek kielégítésére? (Mert házi gondjai, gyermeknevelési feladatai is vannak.) Mikor olvasson — nemcsak újságot? Mikor hallgasson rádiót — nemcsak híreket vagy időjelzést? Mikor mehessen színházba, moziba? Faluközösségével mikor tartson megfelelő szinten kapcsolatot?

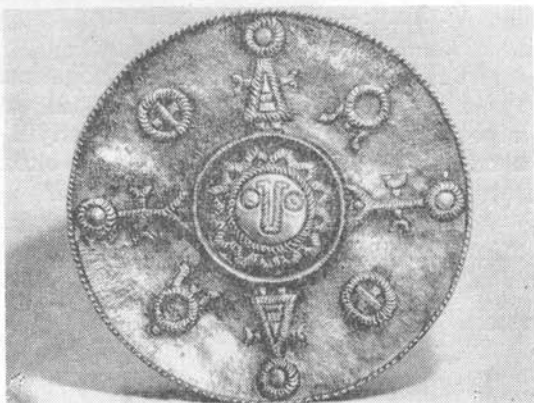
Milyen különbséget szül kulturális, egészségügyi, de más tekintetben is — az a tény, hogy a városi dolgozónak nem csupán több ideje, de alkalmja is inkább nyílik a művelődésre, szórakozásra vagy a higiénikusabb életre a mozi, színház, könyvtár, közfürdő és egyéb intézmények, rendezvények révén.

Látunk kell azonban az érem másik oldalát is. Az ingázóknak kevés az idejük, de sok a munkaalkalmuk, kereseti lehetőségük: a tsz-mezőn végzett munkától a háztáji kertészkedésig és állathizlalásig hányféle módon juthatnak — és jutnak is — mellékjövedelemhez, míg a városi lakosoknak alig-alig van lehetőségük az üzemen kívül munkát végezni, keresni. Az is ismeretes, hogy városon egyelőre nagyobb a lakáshiány, körülményesebb a családi ház építése, ezzel szemben falvainkra az jellemző, hogy az ingázó munkások egyre több és tágasabb hajlékokat építenek, amelyekből ma már nem hiányoznak a háziasszony munkáját megkönnyítő és az életet szebbé, kulturáltabbá tevő eszközök, legyen szó a mosógépről vagy a televízióról, újabban pedig a jégszekrényről és a fürdőszobáról is.

Ilyen helyzetben sajátosan alakul az ingázók társadalmi „rangsora”. Noha — mint láttuk — az élmunkások java közülük kerül ki, műveltség, tájékozottság, társadalmi tevékenység terén bizonyos fokig lemaradnak a városi szaktársaik mögött, anyagiak terén viszont sok tekintetben jobban állanak, otthon a faluban pedig a legmódosabbak, a legtekintélyesebbek.

Az ipartelepítés tájalakító jellege — első pillantásra — éppen a falusi házépítés és a korszerű lakberendezés fellendülésében mutatkozik meg. És ha az üzemlétesítésnek ma elkerülhetetlen velejárója a kiterjedt körzetű és méretű ingázás, akkor ez utóbbira azt mondhatjuk, hogy fáradságos dolog és nagy ár, de — megéri. Anyagi, szakmai és önértékelési gyarapodás, valamint biztos állás, fölmérhető jövő a következménye. Az ingázásra vonatkozó előrejelzésekhez pedig az is odaszámítandó, hogy a lakásépítések arányában egyre több falusi munkás költözik be Udvarhelyre, bővül a műúthálózat, no meg a személygépkocsi-állomány.

Pongrácz Antónia: Nap

RÓLAD VAN SZÓ!

**A Román Televízió magyar adásában
bemutatott riportfilm rövidített szövege**

- Riporter: — Ha azt mondom, szerelem, mi jut eszedbe?*
I. lány: — Valami nagyon szép.
II. lány: — Hát... beleborzongok már a szó hallatára is.
R: — Hány éves vagy?
II. lány: — Tizennyolc.
R: — Lehetnél már anya is... De tudnál-e gondozni egy újszülöttet?
II. lány: — Persze, hogy tudnék.
R: — Ki tanított meg erre?
II. lány: — Barátnőimmal beszélünk a kérdésről — és olvas-
tam is.
R: — Mit?
II. lány: — Nemrég jelent meg egy könyvecske a nemi életről és
a házasságról.
*R: — Elegendőnek találsz, amit erre vonatkozóan az iskolában
kapsz?*
II. lány: — Hát... egyik órán a lélektanárunkkal beszélget-
tünk el. És aztán magunk között. Ennyi.
R: — Ha azt mondom, anyaság, mi jut eszedbe?
III. lány: — Egyelőre semmi.
IV. lány: — Ha az anyaságról van szó, a gyermekekre gondolok.
Imádom őket, és remélem, pár éven belül én is anya leszek.
R: — Tudnál-e gondozni egy újszülöttet?
IV. lány: — Újszülöttet nem, mert annak bizonyos fogásai vannak,
de nagyobb gyereket igen.
R: — Az iskolában erről mit hallottatok?
IV. lány: — Anatómia órán, keveset.
III. lány: — Az anyaságról? Megközelítőleg sem elég, amit az isko-
lában tanulunk. Mondjuk, bizonyos szempontból pótolják azok a köny-
vek, amelyek az utóbbi időben megjelentek.
R: — Hányadikos vagy?
V. lány: — Tizenkettedikes.
R: — Mi a menzesz lényege?
V. lány: — Nem tudom megfogalmazni most hirtelen.
I. lány: — Hát, hogy miből áll a folyamat? A petesejt kitermeli
a petét, és ez mivel nem termékenyül meg, eljut a méhbe, ott leválik
a méh nyálkahártyájával együtt, ez okozza a vérzést.
R: — Szégyelltek erről beszélni?
III. lány: — Az embernek vannak néha gátlásai, pedig hát ez ter-
mészetes probléma.

IV. lány: — Szerintem semmi szégyellnivaló nincs benne. Minden fiataalt foglalkoztat, s jobb, ha nyíltan beszélünk e problémákról.

R: — *Mik a terhesség jelei?*

VI. lány: — Nem tudom.

R: — *Hány éves vagy?*

V. lány: — 19. Én sem tudom...

R: — *Miről beszélgettetek magatok közt az előbb?*

III. lány: — Arról, hogy milyen kérdéseket tetszett feltenni.

R: — *Szoktatok beszélgetni ezekről a kérdésekről?*

III. lány: — Hát persze, de szükségünk volna a tanárok és főként az osztályfőnök segítségére. Nem adják meg.

R: — A fiúknak mi a véleményük?

III. lány: — Fiúkkal nem szoktam beszélgetni ilyesmiről.

IV. lány: — Én szoktam. A fiúk sokkal természetesebben veszik ezeket a kérdéseket, s habár a lányok anatómiai szempontból fejlettebbek, mégis, az ilyen problémákban lemaradtak.

*

Biológia óra. X. Y. tanárnő:

„Az emberi szervezet életműködéseit három csoportba osztjuk: relációs, anyagforgalmi és szaporodási. A relációs működés biztosítja a szervezet és a környezet kapcsolatát, az anyagforgalmi az anyagcserét, vagyis a szervezet „napi“ működését, fölépítését, a harmadik a fajfenntartást. Az élő anyag tulajdonságai közé tartozik a szaporodás; szolgálatában állanak a szaporító szervek, a hím és a női jellegűek. Ezek termelik azokat a sejteket, az ún. gamétákat, amelyekből egyesülés után létrejön a magzat.“

*

R: — *Rólad van szó. Arról a lányról, aki a Fiatalk házasok tanácsadóján feltette a kérdést, kell-e tanítani a szerelmet. Véleményem szerint a szerelem nem lehet tantárgy, de megtanulhatjuk, hogyan éljünk emberien, szépen, racionálisan és boldogan. Rólad van szó! Arról a középiskolás diákról és társairól, akiknek válaszait az előbb hallottuk, és akik közül többen a kötelező biológiai leckét sem tudták felmondani. Vajon csak szégyenérzetből? De ezek a lányok nemsokára anyák lesznek, és gondozniuk, nevelniük kell gyermeküket.*

Rólatok van szó! Jövendőbeli anyákról. Vajon felkészít-e, ellát-e elegendő ismeretekkel az iskola benneteket a családi életre vonatkozóan?

Ankétunk tényanyagának magvát 160 Kovászna megyei diák kérdőívünkre adott válasza szolgáltatja, de magnó- és filmszalagra rögzítettük a marosvásárhelyi és kolozsvári középiskolások véleményét is. A 160, írásban adott választ előbb a lélekbúvároknak adtuk át elemzésre, és feltettük „a kérdést“: milyen szerepe van az egyén, a személyiség fejlődése szempontjából a nemi nevelésnek?

*

Csögör Erzsébet pszichológus: — A szexualitás az egész személyiség harmóniája szempontjából jelentős, mert biztosítja lelki egységét, épességét, azt, hogy az illető munkaképes és — ne féljünk a kifejezés-

től — élvezőképes legyen, s a társadalomban úgy tudjon elhelyezkedni, hogy az élet minden vonatkozásában kellő örömet találjon; a munkaképesség és az élvezőképesség szorosan kapcsolódik egymáshoz, egyik a másik nélkül szinte elképzelhetetlen. Ez az ankét izgalmas olvasmány. Egyrészt, mert fiataljainknak a nemi neveléssel kapcsolatos állásfoglalása ritkán jut eléggé kifejezésre a felnőtt előtt, másfelől az ankét lehetőséget adott több fiatalnak, hogy névtelenül, mintegy önmagának válaszoljon bizonyos kérdésekre. Azt mi, pszichológusok tudtuk, hogy az ifjúságot érdekli a nemi élettel kapcsolatos kérdéskör. De hogy milyen mértékben s hogyan reagálnak egyesek erre a kérdésre, és hogy a különböző környezetben élő fiataloknak milyen lehetőségeik vannak szexuális ismeretszerzésre, erre az ankét vetett fényt.

Nézze csak ezt az érdekes választ. Értelmiségi szülőktől származó leány. Arra a kérdésre, honnan nyerte nemi ismereteit, így felel: „A szexuális életéről kimerítő és teljes elméleti felvilágosítást — nagyon fiatalon — szüleimtől kaptam. Ez magába foglalta az anatómiát, a funkcionális, majd pedig a lélektani-érzelmi folyamatok ismertetését. Elméleti vitáink is voltak, könyveket is olvastam szüleimtől; a legszebb volt Simone de Beauvoir *A második nem* című kötete.”

Ez az eset szinte egyedülálló. „Hallgassunk meg” egy másik lányt is. Apja orvos, anyja könyvelő. „Édesapám könyveiből próbáltam inspirálódni a szexuális kérdéstről 10—12 éves koromban. De pontos választ nem kaptam. Szüleim nem adtak semmilyen felvilágosítást.”

A harmadik megkérdezett egy XII. osztályos fiú. Munkásszármazású. A kérdéstről először barátaitól hallott 14 éves korában. Hozzáfűznivalója ehhez az, hogy ne csak a középiskolában kezdjék meg a szexuális felvilágosítást, és ne csupán évente egy-egy órát szánjanak rá. Egy másik válasz. Értelmiségi lány, aki az első nemi értesüléseit barátaitól kapta: „talán 10—12 éves koromban. Azt már előbb is tudtam, hogy nem a gólya hozza a kisbabát, de igazi létrejöttét fiúbarátaimtól hallottam. Emlékszem, akkor nem voltam megleégedve, úgy véltem, nem valami tiszta életadási forma. Szüleimmel erről sohasem beszéltünk.”

Az esetek többségében a nemi felvilágosítás terén a szülő nem engedi ki a kezéből a gyermeket, és különösen a lánygyermek az édesanyjától kapják az első nemi felvilágosítást. Sajnos, csak 10—12 éves korban.

*

VII. lány: — Szüleim orvosok, mégis könyveimhez fordultam felvilágosításért, úgy éreztem, jobban tudnak rajtam segíteni, mert néhány beszélgetés a szülőkkel... ezeknek a részleteiből..., nem tudom olyan jól mondani, na...

VIII. lány: — Például ilyen véleményt is hallottam hozzám közelálló felnőttektől: „miért olvasol ilyen könyveket, ráérsz még fiam, 19 éves vagy, a szükséges ismereteket később szerzed meg, most törődj a tanulással.” Sajnos, elfelejtik, hogy ők is voltak fiatalok, és nem próbálják meg átadni a tapasztalataikat.

*

Csőgör Erzsébet: — Bizony, bármennyire is szereti ez a szülő a gyermekét, azzal, hogy rákényszeríti a maga gondolkodásmódját és akadályozza felnőtté érésében — elveszti a gyerek bizalmát.

R: — Mennyiben része az egységes nevelői folyamatnak az iskolában a nemi nevelés?

Albert Ernő igazgató: — A tanulók a szexuális életről szóló felvilágosítást ötödik osztályos koruktól kapnak az életkori fejlődésnek megfelelően. Az ötödik osztályban bizonyos tájékoztatást, a hetedikben részletesebb ismereteket szerezhhetnek, míg teljes képet a líceum harmadik évfolyama során nyerhetnek, amikor biológiát tanulnak. Ezenkívül osztályfőnöki órákon is beszélgetnek ilyen kérdésekről. Ugyanakkor a rendszabályzat előírja, hogy a tanulók egészségügyi órákon, évharmadonként egyszer e kérdésekkel is foglalkozzanak. Ennyivel azonban a szexuális nevelés, véleményem szerint, nem oldódik meg kielégítően.

Fábián Ernő tanár: — Azt mondanám, hogy az iskola József Attila Ódájának a szerelmét kellene megtanítsa, a szép, tiszta emberi szerelmet. Ezzel nem foglalkozunk kielégítően. A mi munkánkat a szex-nevelésben sok tekintetben a titoktartás, a lényeg megkerülése jellemzi; verbalizmus tilalmakkal, megrovásokkal. Az iskolai szexuális nevelést úgy tudnánk megjavítani, ha folyamatossá tennénk.

Kozma Béla igazgató: — Iskolánk tantestülete két végletes felfogást igyekezett egyensúlyba hozni. Az egyik az, hogy az ifjúság ne tekintse egyetlen, legfontosabb, valósággal életrendező elvnek a szerelmet; a másik, hogy a felnőttek ne tartsák jogtalanoknak az ifjúságnak az életkorral jelentkező törekvését, amelyet a szerelmi boldogság, a nemi élet iránt támaszt. Az eljárások, amelyeket a tantestület e kérdések tisztázására használ, elég változatosak. Az alpmódszer ezen a téren is a meggyőzés. Ha lehet, a konkrét példa erejével. Igyekeztünk távol tartani az ifjúságot azoktól a kedvezőtlen hatásoktól, amelyek gátolják a helyes nemi erkölcs kialakulását. Ezen a területen mégis keveset tettünk; mintha néha megfeledkeznénk arról, hogy az életre nevelünk. Nem akarjuk vagy nem merjük meghallani gyermekeink kérdéseit, és hagyjuk, hogy maguk keressenek választ, pedig az innen-onnan felszedett értesülések néha elzárják a gyerekek elől a szép élet lehetőségét.

Albert Ernő: — Szükséges lenne, hogy az orvosok ne pusztán megjelenjenek időnként az iskolában és a kapott utasításoknak tegyenek eleget, hanem valóban az iskola orvosai legyenek.

Fábián Ernő: — Az iskolák könyvtáraiban nem találhatóak a szexualitásról szóló népszerűsítő könyvek. A Kritérium vagy az ifjúsági kiadók gondolhatnának arra, hogy népszerű formában irassanak könyveket, amelyek a fiatalok szexuális nevelésében adnának segítséget. Én a tanárok, nevelők továbbképzésén ebben a vonatkozásban is szükségesnek tartom.

R: — *Bemutatnék néhány, az elmúlt év folyamán e tárgykörben megjelent román könyvet. V. Săhleanu és I. Macavei Vita Sexualis című kiskönyve a fiziológiai vonatkozásokról nyújt felvilágosítást. Tudor Stoica Sexologie című tanulmánya talán a leghasznosabb munka, ami e tárgykörben az elmúlt évben megjelent. Most adjuk át a szót a nőgyógyásznak.*

*

Nőgyógyászati rendelő. Nőgyógyász és a páciens.

Nőgyógyász: — Hány éves? Hányadikos?

— Tizenhét. Tizedikes vagyok.

— Volt-e fogalma arról, hogy mi történik, ha megkezdí a szexuális életet?

— ?

— Tanultak anatómiát? Mondjuk, a szaporodásról?

— ?

— Tudta, hogy a nemi életnek következményei lehetnek? Az iskolában nem hallott ilyesmiről, szülei nem világosították fel?

— Hát tudtam például... (motyog valamit).

— Tehát nem volt eléggé fölvilágosítva arról, hogy a szexuális életnek a terhesség is következménye lehet. Hát a nemi betegségekről hallott?

— Igen.

Nőgyógyász: — Szinte hihetetlen képet tár elénk ez az anket. Olyan lányoktól kaptuk a választ, akik már anyák lehetnének. És ezek a XI—XII.-es teremtek megdöbbsentő módon keveset tudnak saját testükről, anatómiájukról, a fiziológiai vonatkozású dolgokról még kevesebbet, a fogalmaik pedig zavarosak. A több mint 100 válaszból egyetlen helyes feleletet sem találtam arra vonatkozóan, hogy mi a menzesz lényege. Sőt nevetséges, hihetetlen dolgokat írnak le. Például azt, hogy a menstruáció az a vérzés, amely terhesség esetén táplálja a magzatot. Vagy a libidóról sokan azt írják, hogy német gyógyszer. Föltétlenül szükséges pótolni ezeket az ismereteket az iskolákban. Megdöbbsentő az is, hogy érettségi előtt álló gyermekek nem ismerik a nemi betegségeket. A lányok például az egyszerű, banális folyásokat is nemi betegségeknek vélik.

Dr. Radu Negulescu: — Az igazság az, hogy mind a család, mind az iskola nagyon keveset tesz a nemi fölvilágosítás terén. Az egyetemi oktatás kurzusain pedig szó van az állatok szaporodásáról, de az ember ilyen vonatkozású kérdéseiről semmit sem tanul a diákság. Tudom azonban, hogy az Oktatásügyi Minisztériumban foglalkoznak a szexuális nevelés kérdéseivel, s várható az életkori sajátságoknak megfelelő, árnyalt oktatási módok kidolgozása.

Borbáth András egyetemi tanár: — Alkalmam volt részt venni a múlt évben a Német Demokratikus Köztársaságban, Hallében tartott első európai szexológiai kongresszuson. E kongresszuson mindnyájunk előtt világossá vált, hogy ránk, nőorvosokra fontos szerep hárul a nemi felvilágosítás terén. Feladatainkat az alábbiakban foglalnám össze. Elsősorban az ifjúsággal kell megismertetnünk mindazokat a legfontosabb orvostudományi, fiziológiai, anatómiai ismereteket, amelyek a serdüléssel, a nemi éréssel kapcsolatosak. Tájékoztatnunk kell az ifjúságot arról is, mikor ajánlatos megkezdni a nemi életet, és ismertetni kell a megkezdés biológiai és társadalmi feltételeit, következményeit. De ismertetnünk kell a szexuális élet egészségügyi szabályait is; hogy a nemi élet nemcsak egyéni örömszerzés, hanem ugyanakkor a szocialista etika normáinak ellenőrzése alatt álló biológiai tevékenység is.

Csőgör Erzsébet: — 17—19 éves korúak esetében a nemi felvilágosítás és nevelés kérdése már a szerelemmel, a párválasztással, a házasságra való előkészítéssel és az utód nevelésének dolgával foglalkozik. De... „ha befejeztük az iskolát és kikerülünk az életbe, holnap,

ki nevel?" — kérdi az ankét egyik alanya. Itt meg kell állanunk egy percre, mert talán itt a kérdés súlypontja.

VII. lány: — Valahonnan felvilágosítást kaphatnánk továbbra is. Ha lenne például „házastársak iskolája“, vagy nem is tudom, minek nevezzem, de érzem, hogy hiányozni fog valami ilyesmi.

VIII. lány: — Jucinak igaza van. A legtöbb fiatal ugyanis azt teszi, hogy ha gyereke lesz, hát ott a mama, nevelje.

IX. lány: — Nem tudnám megmondani, hogyan képzelem el a felnőtteknek szóló felvilágosító óráknak vagy tanfolyamnak a menetét, de valóban szükség van rá, mert nemcsak a nemi élet kérdéseit kell ismerni, hanem azt is, ami a nemi élet után következik. Különösen a gyermeknevelés kíván sok tudást. Szeretném szóvá tenni a sokat vitatott kérdést is, amikor egy fiatal lány „megbotlik“, hát a baj sokszor azért következik be, mert nem ismeri a nemi élet következményeit.

R: — *Válaszként a vásárhelyi diákok véleményére a következő képek Kolozsvárra vezetnek bennünket. Itt, akárcsak Brassóban, az elmúlt év őszén megalakult a Fiatal házások tanácsadója. Nőgyógyászok és ügyvédek beszélgetnek el és közölnek hasznos ismereteket a házassulni készülő fiatalokkal. Íme, milyen formában biztosíthatja a társadalom a felnőttek körében is a nemi nevelés folytonosságát.*

Dr. Radu Negulescu: — A házassági tanácsadó kabinet már egy éve működik Kolozsváron, és szó van arról, hogy minden egyetemi városban legyen ilyen tanácsadás. Kolozsváron Ioan Vinți nőgyógyász professzor kezdeményezésére foglalkozunk a fiatal párokkal, átfogó módon vizsgáljuk meg mindkét félt, s megállapítjuk, milyen élettani, örökléstani adottságokkal és „reproduktív fedezettel“ rendelkeznek a házasságra lépő párok. Megjegyzem, hogy e fiziológiai jellegű útbaigazítás mellett nem feledkezünk meg szexuális nevelésükről sem, s igyekszünk minél több egészségügyi, jogi vagy neveléslélektani ismerettel útjukra bocsátani a fiatal házasokat.

R: — *Miért jó, hogy mindezekről beszélgetünk?*

VII. lány: — Talán most biztosabban tudjuk, hogy a nemi kapcsolat milyen következményekkel járhat, ugyanakkor azok a botlások kisebb mértékben fordulhatnak elő, és nagyobb lehetőség van arra, hogy... Szóval én a tiszta szerelemnek vagyok a híve, ezt hirdessék.

R: — *Mi a hiányérzete, mit nem fogalmaztunk meg ezúttal?*

VI. lány: — Gondolom, azt, hogy ez a beszélgetés végeredményben felkészítés az életre. Olyasmi, amit egy ember egyedül nem tud megtanulni.

R: — *Őszinte voltál végig?*

V. leány: — Igen. És nem is érte volna meg, hogy ne legyek őszinte, mert azt akartam, hogy minden világos legyen.

R: — *Mindig ilyen tartózkodó vagy?*

IV. lány: — Igen. És olyan hirtelen jöttek ezek a kérdések...

III. lány: — Nagyon örvendtem, hogy ország elé mernek vinni ilyen kérdéseket. Sajnos, az emberek tudatában az van, hogy a szexuális probléma kényes, holott fontos, és széppé lehet tenni.

R: — *Miért lenne kényes?*

II. leány: — Hát... csak az emberek tartják annak. Mindennapi dolog, amin mindenki átmegy, ezért természetes dolog kéne hogy legyen.

JAN LECHOŃ

CONRAD HALÁLÁRA

Apádat is komor, mély pompával temették
a borús városon át rangosak és szegények,
lépteik mint koturnusok kopogtak keményen,
és örök szabadságnak adták át a lelkét.

Érdes és egyszerű szavakkal búcsúztatták,
lengyelek szóltak hozzá, és halkán zokogtak,
a hazával — fakó zászlóval — betakarták,
aztán szétszéledtek, és újra fegyvert fogtak!

Most, hogy te is sodródsz a túlvilági szélben,
az álmatlan bujdosót, őt hallod, apádat,
ki téged szólít, nyelvén annak a Hazának,
ahol minden hajóst egyazon fény vezérel.

MIECZYSLAW JASTRUN

FRANZ KAFKA

A fekete angyalok által ledöfött Franz Kafka
Mindezt sejtette előre, még jóval mielőtt
Három nővérét megölték. Gyorsan felszaladtak
Az auschwitzi füst létráján, rég-levágott varkocsuknál fogva
Emeltettek a mennybe. A sötét gombolyagból neki
Csak egy szál volt a kezében, egyetlen szál, amely
Kivezethetett volna a szörnyű Labirintusból,
De krematórium-kamrába is vonszolt-vezetett.
Itt, padlás-magason, a Kastély tetején
(Amiről nem tudni, hogy van-e igazából,
Bár száma a Telefonkönyvben megtalálható)
Nap-mint-nap folyik a per. Közben a helyi tűzoltók
Vagy tán az Utolsó Ítélet angyalainak lángtrombitáját hallani.
Az alkonyat itt mindennap behinti
Halottaink hamvával hajunkat. Fenn materialista az ég
(Az előzékeny rafaeli égbolthoz nem hasonló),
S megnyílt előttünk a pokol bíbor-fekete szakadéka,
Melybe könnyű lélek-ejtőernyőkkel egyenként beleugrunk.

WITOLD WIRPSZA

MADARAK HALLGATÁSA

Összezárt csőrök. A csőrök közé nem jut be
semmi. A szarutest ferde résein át
szívják be, s fújják ki a levegőt. A madarak
nem tudnak murmurandóban dalolni. Pelyhes
tollazatuk borzolt. Lábuk
merev. Benső kerektségük
a hanghúrokon nem tud átvergődni.
A madárszemek kiugrásra készen
kidüllednek. Daluk szétveti a tüdőt, a szemet
kiguvasztja. Énekelvén, szemgolyóik
kilövellnek a szemüreg lövegeiből, s a madarak
megvakulnak. Az összezsapódott csőrök közé
többé semmi se jut be.

ZBIGNIEW HERBERT

JÓNÁS

És nagy halat küldött az Úr, hogy elnyelne Jónást.

Jónás Amathia fia
veszélyes küldetés elől menekülve
felszállt egy Joppenből Tharziszba
tartó hajóra

köztudomású mi jött ezután
szélvész nagy vihar
a legénység kiveti Jónást a mélybe
a tenger megszűnik háborogni
előúszik az előírányzott cethal
három nap három éjjel
imádkozik Jónás a hal hasában
mígnem végül kiköpetik
a szárazföldre

a mai Jónás
nyomban elsüllyed mint a kő
s ha talál is bálnára
még sóhajtani sincs ideje

megmenekülvén
a bibliai kollégánál
ravaszabbul jár el
másodszorra már nem vállal
veszélyes küldetést
messze a tengertől
távol Ninivétől
álnéven él
marhával és műtárgyakkal kereskedik

Leviatán ügynökeit
meg lehet vesztegetni
nincs érzékük a sorshoz
a véletlen tisztviselői ők

tiszta kórházi ágyon
Jónás rákban hal meg
anélkül hogy pontosan tudná
kicsoda voltaképpen

a fejére illesztett
példabeszéd
kialszik
s a legenda balzsama
meg nem tarthatja testét

WISLAWA SZYMBORSKA

VÁRATLAN TALÁLKOZÁS

Roppant udvariasak vagyunk egymáshoz,
közöljük, hogy nagyon kellemes annyi év után találkozni.

Tigriseink tejet szürcsölnek.
Héjjáink járkálnak, lépegetnek.
Alámerülnek cápáink.
Farkasaink a nyitott ketrec előtt ásítognak.

Kígyóink levedlették magukról a villámlást,
majmaink az ihletet, páváink tollaikat.
A denevérek be régen kiröppentek már a hajunkból.

Elhallgatunk a mondat közepén
tanácstalanul mosolyogva.
Embereink
nem értenek szót egymással.

URSZULA KOZIOL

TÚNŐDÉS

— Mutasd meg, fa, mutasd folyódat,
gyökérforrásod hol buzog fel,
medredet levegőbe vájod,
te álló tölgy, te folyó,
függélyesen,
kéreg-hullámvén folysz alá,
a folyó száraz rajzát utánzod.

— Mutasd meg, folyó, faságodat,
kúszó törzsed hullámos pikkelyét,
te vízszintes földbe-terjedő,
ágaidat kitől menekited?
Laza leveleid a néma
halak,
a gyökérzettől befelé tartanak,
sziklák ágyazzák gyökereid
és koronád az óceánban ring.

— Mérd a görcsök örvényeit a sodorhoz,
rozsdás gyűrűk közt kinek hömpölyögsz?
Koronád deltájával,
a gyökérhez lazán kötődő
levél-halakkal
égi torkolat vagy madaraknak,
partravivő csónak vagy,
tűznek nappal.

— Honnan ismerem a fa-folyó vérkeringését,
ki a minta, s az árny árnyéka ki?
Mutasd meg ereidet, ó föld,
mielőtt mélyeddel szövetkezem.

ROMAN SŁIWONIK

FIGYELMEZTETÉS

Allítólag én vagyok az a
nélkülözhetetlen következő téglá
abban az épületben
amit jövőnek hívnak a költők

nem akarok téгла lenni
melyet a kőműves
a téglarakásról levéve
egy ütéssel
széthasít és
eldob

az éjszakánál sötétebb árnyék vagyok
szín vagyok zene
építetek virágoknak színt adok
embert is ölhetek
akinek anyja van
kedvese aki neki hordja
mosolyát a nehéz napon át

a legmagasabb fejeket
én vágtam le
a nyaktilóval

én vagyok a tizenhetes év
én írtam a Marseillaise-t
Hirosimára én dobtam le a bombát

én írtam a verset amit olvastok

ezért ostobák
ne mondjatok engem téglának

GÖMÖRI GYÖRGY fordításai

Bertalan Tivadar grafikája

CANTEMIR – KÉT VILÁG KÖZÖTT

Két világ határán, egyrészt az ortodox Kelet és a középkori Nyugat hagyományos, másrészt a racionalizmus hajnalának új szemléletmódja között Dimitrie Cantemir képviseli a XVII. század végi délkelet-európai gondolkodó típusát. Igazi reneszánsz egyéniség, munkásságában teljesednek ki a török fennhatóság korának legégetőbb kérdései. „Mialatt ti a végtelent ostromoljátok, én megállok a végesnél — mondja közel két évszázaddal korábban Cosimo di Medici —, ti létrátokat az égnek támasztjátok, míg én a talaj mélyébe szúrom, hogy ne rugaszkodjak olyan magasságba, ahonnan könnyen lebukhatok.“

A körülményektől kényszerítve, Dimitrie Cantemir paradox módon e két véglet között teremt egyensúlyt. Medici korholó szavai nem érintik a kontinensnek ezt az elmaradottabb részét, mely tulajdonképpen a Nyugat számára biztosítja a reneszánsz virágzásához szükséges nyugalmat. Dimitrie Cantemir, ragaszkodva az ortodoxizmus kötöttségeihez — melyek az idegen elnyomás körülményei közt a nemzeti hagyományok megőrzéséhez szükségesek — a világi gondolkodás tiszta győzelmét hirdeti. A végső győzelem, Anton Pannék elszakadása a vallásos ideológia gyámságától, tulajdonképpen Cantemir korában érlelődött, mikor Neagoe Basarab hagyományainak szellemében Nicolae Iorga szerint „humanista gondolkodó lép a román trónra, a Késő-Bizánc e fellelgyarából irányítva az ortodox világ politikai és vallásos életét“. A fiatal fejedelem még a bizánci műveltségben gyökerező fanaroszi Görög Akadémián kerül kapcsolatba a klasszikus görög—latin műveltséggel, a török kultúrával (aminek ékesszóló bizonyítéka a *Korán*hoz írt széljegyzetei és *A Török Birodalom történetének utalásai*), de megismerkedik az új humanista eszmékkel is. Nem véletlen, hogy épp e kelet-európai fellelgyárban lép érintkezésbe Nyugat a keleti műveltséggel. A katolikus és protestáns eszmék terjedése aláássa a birodalom alapjait, jóllehet nem arat elsőprő győzelmet. Ekkor már a kor nem egy gondolkodója felfigyel a török félhold hanyatlására. Másfelől a pántortodox reakció sajátos szellemi pangáshoz vezet. Így magyarázható a cotnari-i Eraclid Despotul iskolájának kudarca (1561—1563). Az 1642-es iasi-i zsinat célkitűzése az ortodox erők mozgósítása volt a katolikus befolyás ellen, s ez lényegében a bizánci humanizmus — bár anakronisztikus, de még mindig szükséges — megerősödéséhez vezetett. Így aztán természetes, hogy a konstantinápolyi iskola „hibás“ szűrőjén át az egész Balkán-félszigetre, s főként a fejedelemségekbe — részben a nyugati vallási reformok közvetítésével — behatolt a politikai függetlenség régi eszméjének jótékony áramlata. Ebben az összefüggésben a Trei Ierarhi iskola (1640) képviseli nálunk a keleti és nyugati kultúrhatások keveredését, ahol a nyugati befolyás — ismét csak a Kelet szűrőjén át — „a humanizmus késői, sajátosan délkelet-európai formájában jelentke-

zik". Ez az a korszak, melyben „a török fennhatóság alá került hanyatló Bizánc” világának hosszas agóniája a végéhez közeledik, s ezzel a folyamattal párhuzamosan megindul a „kulturális újjáéledés”. A pillanatnyi egyensúly időszaka ez, mikor a Moldvai Iskola „formájában humanista és lényegében antihumanista, azaz a klasszikus görög—latin műveltség-ből táplálkozik, de ugyanakkor a keresztény egyház dogmáiban gyökerező ideológiát vallja magáénak...” (Dan Bădărău).

A helyi délkelet-európai humanizmus alkotóelemei félreismerhetetlenül jelentkeznek Neagoe Basarab parainéziseiben, és elmélyült formában szintetizálódnak Cantemirnél. Annál is inkább, mivel — amint azt Cleobule Tsourkas *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans* (1570—1646) című művében megállapítja — a fejedelem korában „a korüdaleoszi filozófia a balkáni népek kultúrájának közös értékeként” a balkániság lényegének kifejezője. A félsziget társadalmi és művelődési életének alapvető jegyeit (ortodox vallás, török fennhatóság és görög kultúra) Teophülosz Korüdaleosz a keresztény Kelet reneszánszának elemeivel egészíti ki. Az új filozófia adja a görög felsőfokú iskolák sajátos „balkáni jellegét” (Nicolae Iorga). A kor nagy tanítómesterei — Korüdaleosz, Kakavelász, Kariüophülosz és sokan mások —, akik közül egyesek bejárták a nyugat-európai főiskolákat, valamint a fiatal Cantemir is, a fentebb említett kölcsönhatások kiegyenlítődéseként jegyeit hordozzák. A *Divan* szerzőjének nagyfokú szellemi rugalmasságáról tanúskodik az a tény, hogy „az ortodox szellem szélsőséges képviselőinek írásait figyelmen kívül hagyja”. És mégis, „ezeknek a gondolkodóknak a görög nyelvű ortodoxia jelentette a műveltség Délkelet-Európában egyetlen lehetséges, járható útját” (Virgil Cândea).

Bár a két civilizáció uralkodó jegyei összefonódnak Cantemirnél, Moldva fejedelmeként, a latinságát igazolandó (lásd: *Descriptio Moldaviae* és a *Krónika*), mint ideológus „uralkodói gyakorlatában” megtagadja a szláv-bizánci örökséget (Nicolae Iorga). Orientációja végül is határozottan Nyugat felé irányul: útja — a diplomaták Isztambuljától Nagy Péter nyugatiasodó Oroszországáig — eszmei fejlődésének egyenes vonalát tükrözi. Nem túlzó-e vajon ez a következtetés? A jelenkori történettudomány szerint, mely nem túlzottan elnéző Moldva hajdani fejedelme iránt, nyilvánvalóan nem, különösen ha munkásságát összehatásában ítéljük meg. Annál meglepőbb viszont — épp ennek a fejlődésnek végső állomásaként — a fejedelem orientalisztikai munkássága, mely még inkább kiemeli a tudós világának két meghatározó koordinátáját. Ez a tény nyilvánvalóvá válik, ha figyelembe vesszük művelődési és tudományos arculatának eredeti összetevőit, keleti és nyugati forrásait, amelyeknek eredetét a kutatók még nem tisztázták teljes egészében. A *Divan* például a dioptrai Philipposz Monotroposz (XI. század) értekezésein alapul, s ez a forrásanyag lényegesen közelebb áll „a testről és lélekről alkotott általános felfogásához” (Virgil Cândea). Némi körütekintő óvatossággal arra a következtetésre juthatunk, hogy a *Divan* a Test és Lélek közti disputák műfajához tartozik „anélkül, hogy a fentebbi írások bármelyikéhez való tartozás megállapítható volna” (uő.). Ez az álláspont annál is inkább indokolt, mivel az *Alexandria*, *Istoria Troadei*, *Mărgăritarele* (Ioan Hrisostom), valamint a Ioan Climax és

Saadi műveiből kiemelt részletek, bár számszerint kisebb mértékben, de szervezesebben illeszkednek be Cantemir írásaiba, mint Neagoe Basarab *Intéseibe*, s szorosabban kapcsolódnak a *Persicarum rerum historia in XII libros descripta* (Pietro Bizzari), *Stimuli virtutum ac fraena peccatorum* (A. Wsowatius) vagy a *Venatio Scientiarum* (Van Helmont) típusú humanista művek utalásaihoz. A cím mégis egyértelműen utal az arab irodalom „divan”-jainak *gyűjteményes és ítélkező* jellegére, amelyeket a fejedelemlé nyilvánvalóan ismert. Jóllehet A *Török Birodalom történetében* — magától értetődően — a keleti források vannak túlsúlyban, eredetük nehezen meghatározható. „A török és keleti források eredetének kérdése — M. Guboglu szerint — még nem tisztázott. Tisztázásuk főként a larisszai Saadi *Synopsis Historiarum* című kéziratának a feltárásától függ, amely szerzőnk legfontosabb forrásanyaga“, valamint azoknak a forrásoknak a tanulmányozásától, amelyeknek hitelességét indokolatlan módon sokan kétségbe vonták. „Sokkal szívesebben támaszkodom a török forrásokra, mint más, esetleg pontosabb és tájékozottabb szerzőkéire“ — vallja, mintegy öngazolásképpen, Cantemir A *Török Birodalom történetének* bevezető soraiban. A különféle merész feltételezések csak még inkább bizonyítják a tudós munkássága iránti érdeklődést. A fejedelemlé filozófiájának szentelt kiváló művében (*Filozofia lui Dimitrie Cantemir*. București, 1964) Dan Bădărău például azt vallja, hogy a *Hieroglifikus történet* közelebb áll Procopius *Titkos történetéhez*, mint Heliodorosz *Etiópikáihoz*, mely lényegében egy „eromainsz“ (azaz szerelmi történet). Ez utóbbival való rokonsága csak szerkezeti felépítésében jelentkezik (az elbeszélés elejét Cantemir — Heliodoroszhoz hasonlóan — művének közepébe iktatja, „aşa eu urmele lui Heliodor scriitorul Istoriei Ethiopiceşti călcînd“), és nem tartalmában, a fejedelemlé *Történetének* ugyanis határozott társadalmi és politikai színezete van. Más keleti forrásmunkák hatását viszont nem lehet kétségbevonni. Így a szinte önálló elbeszélésként beiktatott hosszas kitérők a XV. századtól a török irodalom eszköztárának kellékei. Ha idesoroljuk Laonikosz Halkokondülasz nevét is, akinek A *görög Birodalom hanyatlása és a török megszállásának* című munkája még a nyugati példaképek előtt felhívja a fejedelemlé figyelmét a történelem ciklikus fejlődésének elméletére, kiegészül e lenyűgöző török, keleti és bizánci műveltségről alkotott képünk, melyből nem hiányozhat az 1700-ban keletkezett *Kis logikai értekezés* forrásanyaga sem.

Túl azonban a iorgai Cantemir-kép „hercegi palástjának“ festői lobogásán, túl a részben még feltáratlan források pusztasorsolási, a filológusi és történetírói mivessége ad maradó csillogást a nagy hazafi és gondolkodó életművéből összeállt mozaik-köveknek.

BETŰ, SZÁM, ABSZTRAKCIÓ

Betű

A grafikai jel már a barlangrajzok óta inkább az ember jövőt féltő nyugtalanságának az „átírása“, mintsem a jelen leírása volt. „Írni“ annyit, mint eltávolodni a jelentől, elvonatkoztatni a valóság számos jegyétől, s ily módon lehetővé tenni az ember uralmát az érzékelhető természetén.

Az állatok nem tudnak elszakadni a jelentől, mert természetadta eszközökkel kommunikálnak, s ezek az eszközök csak a közvetlen, jelenhez kötött jövő jelzésére képesek. „A legtöbb rovar és emlős társas kapcsolatai a szagok nyelvén alapulnak“ — írja Lorand Gaspar *Approche de la parole* (Nouvelle Revue Française, 1972. 7. 41.) című cikkében. „A megijesztett vagy megsebesített hal kültakarója olyan illatos anyagot választ ki, melyet a többi egyed vegyi érzékszerveivel (kemoreceptorai-val) érzékel, és pánikba esik tőle.“ A szagok általi kommunikáció kétségkívül sokkal precízebb és kényyszerítőbb, de mivel a közvetlen jelenhez kötődik, lehetetlenné teszi, hogy az állatok kezdeményezően lépjenek fel a környezetükkel szemben. „Emberi rendelet nem lehet olyan könnyörtelen, mint a méhkirálynő mandibuláris mirigyének váladéka. Ennek a szaga olyan áthághatatlan törvény, mely azzal, hogy meggátolja a nöstény méhekben a peteérés folyamatát, a dolgozók külön kasztját hozza létre.“

Az emberi nyelv minden nem nyelvi eszközzel történő kommunikációval szemben, általában a beszéd és különösképpen az írás révén, egyre nagyobb distanciát tart a jelennel, s ezzel átengedi a terepet a jövő, a lehetséges és valószínű előrejelzésének. Az ember nyelvet teremt magának, de nem azért, hogy a dolgok után kullogjon vele, hanem hogy azt céljainak megfelelően mindig újratereptse. Az írásjel nem is a valóságot, hanem az ember valóságra vonatkozó szándékát fejezi ki. „Havann valami, amiben ma tökéletesen bizonyosak lehetünk, az az írásnak a valóság naiv tükrözését meghaladó elvontsága“ — jegyzi meg André Leroi-Gourhan *Le geste et parole* (Paris, 1964. I. 263.) című könyvében. Az írás története a képirástól az ábécé megjelenéséig a valóságról alkotott, egyre elvontabb és általánosabb képzetek grafikus jelölésének története. A legrégebbi rajzok is inkább a beszédsszövegek grafikai „aládúcolásának“ számítanak, s nem a különböző vadásztörténetek szövegtől független megjelenítése. Az első alakoknak mágikus jelentőségük volt, olyan titkos üzenetet kódoltak, melyet csak a beavatottak voltak képesek megfejteni.

A képirás a dolgok konkrét megjelenési formájához kötődve, a gondolkodást az érzékelhetőség közelében tartja, s visszafogja az elvonatkoztatást. Az ábécé éppen azzal nyit korlátlan teret a gondolkodásnak, hogy nem a beszéd „jelentéseit“, hanem a „hangjait“ írja át, ezáltal

véges számú betűvel végtelen mennyiségű közlésre képes. A képirás egyszeres tagoltságával szemben az alfabetikus írás kétszeresen tagolt, a szószerkezet monémákban ölt testet, a monémákat pedig grafémák hordozzák. Különben az írás sokkal inkább megerőlteti az emberi agyat, mint a beszéd, nehezebben is tanulható meg. Az írás nem a kéz funkciója, mint ahogy a beszéd a hangképző szerveké. „Ahhoz, hogy beszélni tudjon, a beszélőnek nincs egyébre szüksége, mint a saját testére, az íráshoz viszont nem elég, hogy keze van, ezenkívül egy bizonyos íróeszközre is szüksége van: tollra, ceruzára, töltőtollra, írógépre, és még ez sem elég, mert írni nemcsak valamivel, de valamire is szoktunk, kőre, téglára, pergamenre vagy papiruszra, ma pedig leginkább papírra.“ (Étienne Gilson: *Linguistique et philosophie*. Paris, 1969. 206.)

A betűírás, ha egyszerűbb is, sokkal körülményesebb, mint a képirás, mivel sokkal nagyobb elvonatkoztatást igényel. Az olvasó pedig arra kényszerül, hogy egyre hosszabb utat tegyen meg a képi és értelmi jelentés között. A „hegy“ és „ember“ ideogramok képi jelentése sokkal közelebb visz a „remete“ értelméhez, mint maga a „remete“ szó. A betűírás nehéz és kései szerzeménye az emberi géniusznak, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az afáziás beteg betegségének bizonyos szakaszában a betűolvasás szintjéről „visszaesik“ az ideografikus olvasás szintjére. Adhemar Gelb leírja egyik betegét, aki „a B-t gázlámpának, az M-et karneváli sapkának, az S-t pedig póknak“ olvasta. A beteg már nem értette meg a betűk identitását, és csak az egyes ideogramok és konkrét dolgok közti hasonlóságot volt képes felfogni.

A betűírás viszont nemcsak a gondolati absztrakció előtt nyit utat, hanem a ráció egyoldalú túlhajtásának veszélyét is magában rejt.

A történelem egyik fordulópontján, valamikor a szóbeli kultúrát védő Szókratész után és az írásos kultúra pártján álló Arisztotelész előtt Platón már felhívja a figyelmet erre a veszélyre. „Az írásnak, Phaidrosz, — akár a festészetnek — van egy óriási hátránya. A festmények olyanok, mintha élnének, de tégy fel nekik egy kérdést, nem tudnak válaszolni. Így van a leírt szónoklattal is. [...] A leírt szónoklatot, bárki kezébe kerül is, a hozzáértők és profánok egyaránt közömbösen adják tovább. A leírt szónoklat nem tudja, kihez kell és kihez nem kell szólnia. Ha lebecsülik vagy szidják, mindig az apja segítségére szorul, mert nem képes sem visszaverni a támadást, sem pedig védekezni“ — írja Platón a *Phaidroszban*. E művében Platón felsorolja az írott szöveg minden hiányosságát: a személytelenségét, a változtathatatlanosságát, általánosságát. Csak a mai köztudatban él az a „tévhit“, hogy egy értekezés tekintélye abban a mértékben nő, ahogy a beszédből kézírattá, majd géppelt szöveggé, végül pedig nyomtatott szöveggé válik.

Kétezer évvel később a francia forradalom korában, amikor a képi jel felmagasztosult, alkotója pedig a vérpadon találta magát, Rousseau sokkal kritikusabb szemmel közeledik az íráshoz. Az írás számára halott betű, amely megfojtja az életet. „Ha írunk, minden szót a legáltalánosabb értelemben kell használnunk, míg aki beszél, tetszése szerint változtathatja, hanghordozásával megszabhatja a szavak értelmét. Az írott nyelv életképessége hosszú távon nem vetekedhet a beszéd nyelvével.“

A legfőbb rossz egy matematikai-logikai nyelv lenne tehát, egy olyan nyelv, melyet nem lehet beszélni, csak írni. Már most is többször

kérdezi az ember, hogy hogyan kell leírni ezt vagy azt a szót, mint azt, hogy hogyan kell kiejteni. Mintha az elsődleges nem a beszéd volna, hanem az írás.

Platón és Rousseau felfogásától eltérően az írás jelenkori ellenfelei nemcsak a beszéddel, hanem a közlés audio-vizuális eszközeinek összességével is szembeállítják az írást. Felróják az alfabetizmusnak, hogy egyenlősítette, uniformizálta és feldarabolta a világot, s az ő számlájára írható nemcsak a racionalizmus, hanem a nacionalizmus és az individualizmus is. Marshall McLuhan azt reméli, hogy rövidesen az írás és olvasás kultúrája, mely elsősorban az intellektuális tevékenységet serkenti, átadja helyét egy szóbeli-képi kultúrának, mely az emberi érzékenységet fejleszti. „A jövőben a nevelés elsősorban az érzékek és az észlelés csiszolásával és nem a fejek tömésével foglalkozik. Ez bizonyára nem válik az intellektus kárára” — írja *Pour comprendre les média* (Montréal, 1968. 32.) című könyvében. Közelebb kell hozni a betűírás logikai erejét a kimondott szó érzelmi hitelességéhez. Az írás növeli a beszéd logikai koherenciáját, a beszéd viszont „átlelkésíti” az írást. Az alfabetikus írásmód fegyelmezi a gondolkozást, és a társadalmi jellegű dialógust egyéni monológga alakítja át.

Az analfabéták sokkal ritkábban monologizálnak, mint az írástudók. Egy értekezés viszont inkább felolvasott írás, mint elmondott beszéd. Azzal, hogy a beszéd időbeliségét térhez köti, az írás reverzibilissé teszi a logikailag különben visszafordíthatatlan gondolatot. Az írás és beszéd összhangjában különleges szerepet játszik a kézírás, mely szorosabban követi a beszélő egyéniségét, mint a nyomtatott írás. Ivan Bunyin egyszer bevallotta Valentyin Katajevnek, hogy a kézzel való írás sokkal intimebben kötődik az alkotás folyamatához, mint ha gépbe ír az ember. „Mikor egyenesen gépbe ír az ember, minden leütött szó elveszti az egyéniségét, személytelenné válik, míg a sajátkezüleg leírt szavak olyanok a papíron, mint valami nyomok, melyek még nem veszítették el titkos kapcsolatukat a lelkünkkel, vagy ha úgy vesszük, egész lényünkkel. Ha egy szó hamis, vagy nem az őt megillető helyre kerül, az ember azonnal érzi, nemcsak intuitíve, de szemmel láthatóan érzi, hogyan lassul vagy gyorsul az írása, hogyan változtatja az alakját.” A grafológia sem foglalkozik a nyomtatott, csak az írott szöveggel. Érdekes lenne a kézzel és az egyenesen géppel alkotó írók stílusa közti különbséget kutatni. Úgy tűnik, az első inkább konnotatív, míg a második inkább denotatív jellegű, az első inkább megismerő, a második inkább kifejező jellegű. Amilyen mértékben eltávolodik az írás a beszédétől, úgy távolodik el a gondolkodástól is, és végül csak a gondolkodás logikai dimenzióját őrzi meg. Mégis jogos igényeketünkben, hogy a logika-központúságot valahogy megpróbáljuk ellensúlyozni, könnyen megfedelkezhetünk arról, hogy az emberi megismerés legnagyobb vívmányai nem a szóbeli kultúrához, hanem az írásbelihez kapcsolódnak. Tudomásul kell venni, hogy az audio-vizuális kultúra az írott, nem pedig a szóbeli kultúrának a része.

McLuhan előnyben részesíti a képirást, mivel az globalitásában és egyidejűségében közelebb áll a tudatunkhoz, mint az analitikus betűírás szekvencialitása. Miután megállapítja, hogy tudatunkban „nincs semmi lineáris vagy szekvenciális”, arra a következtetésre jut, hogy

„mióta a fonetikus ábécé létezik, abban a hiszemben élünk, hogy a deduktív következtetés a logika és ráció egyetlen kritériuma. Pedig éppen ellenkezőleg, a kínai írás minden ideogramjában a létező és a ráció globális intuícióját sejtjük meg, és ez alig hagy valami szerepet az egymásutániságnak mint a cselekvés és gondolkodásmód egyik kifejezési formájának“.

Roland Barthes-ot is a japán kultúra antimechanikus és antialfabetikus egyidejűsége ragadta meg. A japán ember számára a világ nem felfedezésre szánt „ismerettömeg“, hanem csodálni való „felület“. A japán embert nem az foglalkoztatja, hogy bejárja az érzékelhető jelenség és ennek felfogható lényege közti utat, hanem hogy átlássa a jelenségek egészét. Számára „minden dolog díszítőeleme egy másik díszítőelemnek: elsősorban azért, mert például az asztalon vagy a tálcán »megjelenő étel« részekből összeálló egységes egész, melyek közül evés közben egyiket sem részesítjük előnyben“ — írja Barthes *L'empire des signes* (Genève, 1970. 33.) című könyvében. Az európai ember úgy eszik, ahogy ír: folytatólagosan. Étrendjében van bevezetés, tárgyalás és befejezés. A japán étkezés ezzel szemben konfiguratív. „Az étkezés nem a különböző fogások sorrendjének betartását jelenti, hanem az evő pálcika ihletett és könnyed mozdulatával hol az egyik, hol a másik árnyalatot választja ki.“

A japánok, akiket nem gátolt az alfabetikus gondolkodásmód s a világ mechanikai modellje, sokkal hamarabb és könnyebben sajátították el a kultúra kibernetikus modelljét. De nem szabad elfelednünk, hogy az elektronikus korszak szintetizmus az analitikus és absztrakciós gondolkodás hosszas fejlődésének eredménye. Van-e minőségi különbség az ikonikus gondolkodás „szinkretizmusa“ és a tudományos gondolkodás „szintetizmusa“ között? Van, mert a szintézis feltételezi az analitikus és absztrakt gondolkodás önmagához való visszatérését. Az egész ember öntudata a szubjektum és objektum közötti ellentmondásos egység fel-táráására törekszik.

A szám

A számok történetét ugyanazok a törvények határozzák meg, mint a nevekét: a konkrétól emelkedik fel az absztraktig. „A primitív ember — írja Alexandru Graur *Puțină... aritmetică* (București, 1971. 6.) című könyvében — nagyon alacsony elvonatkoztató képességgel rendelkezett, minden tárgy, minden apró felületen vonás megragadta a figyelmét: nem volt képes elkülöníteni a lényegtől. Ezért nem tudott több dolgot egy kategóriába sorolni, egy fajon belül minden egységet külön fogott fel, fel sem merült benne a többes szám megteremtésének szükségése.“ Ameddig külön szóval jelölünk minden akácfát; addig nem jelenhet meg a „négy akác“ fogalma. A szám annak az emberi képességnek az eredménye, mely a dolgok minőségétől elvonatkoztatva csak a mennyiségükre van tekintettel. Az emberi gondolkodás csak lassanként emelkedett fel az egyetemes fogalmakig, a „kettősségtől“ a „végtelenig“.

Az emberiség azonban hosszú ideig nem tudta túllépni a kettő fogalmát. A queenslandi Pitta-Pitta törzs indiánjai ma is csak két számnevet ismernek: ouro = 1 és pákoula = 2. A 3-nak azt mondják, hogy pákoula-ng-oura, a 4-nek pedig pákoula-pákoula. Valószínű, hogy az

emberek félkezük ujjait sorra véve jutottak el az 5-ös számjegyig. A görög *pempadzomai* ige, amely a pempe „öt“ jelentésű szóból ered, először „ujjakon való számolást“ jelentett, aztán vette fel a „számolni“ jelentést.

A számok írása a rovásával kezdődik. A kínaiaknál az — 1-et, a = 2-t, a ≡ 3-at jelent, a rómaiaknál az I, a II és a III jelöli ezeket a számokat. Vajon miért jelölték a kínaiak vízszintes, a rómaiak pedig függőleges vonallal a számokat? Vajon nem a régi kínaiak „relacionista“ és a rómaiak „szubsztancialista“ felfogásában kereshetjük-e a magyarázatot? Vajon nem egy, a viszonyokra korlátozódó, következetesen szóbeli és egy, a jelenség és lényeg közti egységet megragadó, következetesen írásbeli kultúra különbségéről van-e itt szó? A vízszintes vonal, úgy tűnik, a gondolat mozgását fejezi ki egyik jelenségtől a másikig, míg a függőleges vonal a gondolatnak a felületi jelenségtől a lényeg mélységéig vezető útját. A közlés entrópiájának csökkenése adott pillanatban arra késztette a rómaiakat, hogy képzeletben az V-ös jelet 5-nek feleltessék meg, a kínaiak pedig a plusz jelet feleltették meg a 10-es számnak. Innen a számolás előlről kezdődik: $6 = VI$, vagyis $5 + 1$, a $7 = VII$, vagyis $5 + 2$, ami nyilvánvalóan egyszerűbb, mintha a 7-et így íránk le: IIIIII. Hasonlóképpen egy idő után így jöttek rá arra, hogy könnyebb a 4-est IV-nek írni, mint IIII-nek. A „takarékoságot“ az a szabály teszi lehetővé, mely szerint a nagyobb számjel baloldalára írt kisebb számjelt az előbbiből ki kell vonni. A nagyobb számok írására a rómaiak a görög rendszert vették át, majd később az egész világ az arab számrendszert adaptálta.

Minél egyetemesebbé válik viszont a számok nyelve, annál kevésbé rendelkezik az aritmetika pontosságával. A számok nyelve ugyanis nemcsak az emberek általános és közös ismereteit fejezi ki a valóságról, hanem egyéni viselkedésüket is vele szemben. A számok nyelve soha nem lesz pusztán „denotatív“, hanem „konnotatív“ is. Ezért nemcsak a megismerésben játszik szerepet, hanem gondolkodásunk „izgatószere“ is. A számok nyelve a szorzó táblával szemben mindig „stílusos“.

Az aritmetika olyan szemiotikus rendszer, amelyben a grafikai jel nem egy hangnak felel meg, hanem egyenesen egyfajta értelmi jelentést fejezi ki. Az aritmetikai nyelvnek nincsenek grafémái, csak szimbólumai. Nem rendelkezik a betűírás kettős tagolásával, ezért belülről nem gazdagítható, legfeljebb kívülről egészíthető ki. Másrészt azok az értelmi összefüggések, amelyekre az aritmetika vonatkozik, szigorúan csak mennyiségié. A szám minőségellenes és egyéniségellenes, ha magára hagyjuk, könnyen emberellenessé válik. De az ember nem támaszkodik csupán a megismerésre, a megismerés nem korlátozódik csak a logikára, a logika pedig nem korlátozódik csak a matematikára.

A mágikus számok kapcsán Graur felhívja a figyelmet, hogy a különböző nyelvek mennyire vonzódnak a hármas, ötös és hetes számokhoz. „A legtöbb mesében a királynak három fia vagy három lánya van, sohasem kettő vagy négy.“ Indiában ötös a mágikus szám, a Bibliában hét a főbűnök száma, hét kövér esztendőre hét sovány következik; hétpecsés a könyv, és hét a gyertyatartó ágainak száma. Vajon miért ez a páratlan számokkal szembeni különleges előszeretet? Mielőtt megismerhénk a dolgok közti valóságos összefüggéseket, a gondolkodás, mely a nyelven alapul, át kell hogy fogja az emberek közti viszonyokat. A császár, a király, a zsarnok tekintélye „páratlan“, akárcsak a hatalom

fölénye. Valószínűleg így kezdődött a páratlan számok „pályafutása”: a harmadik fiú volt a legjobb, az ötödik esszencia, a kvintesszencia a leglényegesebb, a hetedik nap a legszentebb. Úgy tűnik, hogy a demokrácia elmélyülése és kiterjedése a XX. századot egy bináris világnézet felé közelíti, amelyben a központi helyet a 2-es szám foglalja el.

Az ember gondolkodása végül következetesen dialektikussá válik.

Az absztrakció

Az utóbbi időben egyre több azoknak a száma, akik azt nevezik absztraktnak, ami számukra túl „homályos”, túl „egyoldalú”, túl „hatástalan”, vagy éppen „nem elég igaz”. Mind gyanúsabbá válik az ember leghumánusabb teremtménye: az absztrakció.

Ez a gyanú nem új keletű. Az elvontság elleni harc mindig megjelent a gondolkodás történetében, valahányszor bizonyos fogalmak megmerevedése fékezni kezdte a megismerési folyamatot. Így lépett fel Krüziposz Arisztotelész ellen, a középkori nominalizmus a skolasztikus realizmussal szemben, a modern pozitívizmus a neokantiánus idealizmussal szemben. Mikor bizonyos absztrakciók zsarnoki módon eluralkodnak, újra jelszóvá válik a konkrétumokhoz való visszatérés. Bizonyos absztrakciók bálványozása maga után vonja a konkrétumok lázadását. A megmerevedett absztrakciókkal való szembeszegülés a metafizika felé taszít mindenkit, aki nem gondolkodik dialektikusan. Elfogadják a dolgok mozgását, de elutasítják a mozgásban levő dolgokat. Elfogadják a megismerést, de elvetik az ismereteket, elfogadják a gondolkodást, de elutasítják a gondolatokat. A beszédet szembefordítják a szavakkal. Ez a fajta metafizika az elvonatkoztatásból él, de elveti az absztrakciót. Martin Heidegger szerint a leírt absztrakciókból, gondolatokból, fogalmakból, szavakból épül fel az a menedékhely, ahova a gondolkodás „gyávai” húzódnak vissza, hogy nosztalgiával emlegessék azokat az idöket, amikor a fogalmak még nem akadályozták a gondolkozást, és az írás nem fogta vissza a megismerést. Heidegger az abszolút nyugalmi állapot metafizikájával az abszolút mozgás metafizikáját állítja szembe. Viszont a gondolkodás abszolút mozgása nem lehetséges a gondolatok relatív allandósága nélkül, mert a dolgok mozgása sem lehetséges a mozgásban levő dolgok nélkül. A gondolatok relatív egyensúlya a dolgok relatív egyensúlyát tükrözi, míg a gondolkozás mozgása a valóság mozgását adja vissza. (*Qu'appelle-t-on penser?* Paris, 1959. 91.)

Mircea Floreant, századunk első felének egyik legjelentősebb román filozófusát is az absztraktnak a „nem igaz”-zal való azonosítása háborította fel, már 1934-ben. „Lehet, hogy az »absztraktnak« a filozofáló polgár tudtán és akaratan kívül tekinti »hamisnak«. Mindenesetre nekem úgy tűnik, ez az ő be nem vallott gondolata. De sokkal kényelmesebb azt mondani, hogy valami »absztrakt«, mint azt, hogy valami »hamis«. Azt, hogy hamis, be kell bizonyítani. Míg az absztrakt olyan kézenfekvő valami, hogy tiszta idővesztégetés bizonygatásával foglalkozni. Elég az iránta való »undorunkat« éreztetni” — írja Mircea Florean *Reconstrucția filozofică* (București, 1944. 303—304.) című könyvében.

Kétségtől valószínű, hogy léteznek hamis absztrakciók, de fontosabb az a tény, hogy az igazság is csak absztrakt lehet. A „konkrét” igazság tulajdon-

képpen az absztrakció logikai rendszere, mely sokoldalúan tükrözi a konkrét valóságot. Egy igazság akkor konkrétabb a másiknál, ha a vizsgált tárgynak több lényegi vonását tükrözi. A konkrét igazsághoz, akár csak az abszolút igazsághoz, csak aszimptotikusan lehet elérni, vagyis a végtelenben. Mindig létezhet a konkrét valóságnál konkrétabb igazság. Bizonyos absztrakciók hamis voltából nem következik az, hogy minden absztrakciót el kell vetnünk, hanem éppen ellenkezőleg, a hamis absztrakció igaz absztrakciók kidolgozását követeli.

Egyetlen kultúra sem létezhet elvonatkoztatás nélkül. A legkonkrétabb művészet is akkor válik igazán művészetté, amikor absztrakciót fejez ki. Ha egy múzeumban kiállított szemetesládát művészetnek tekintenénk, az máris absztrakció lenne, mely a tárgyat háztartási szerepéből szimbólum rangjára emeli.

Az elvonatkoztatás „feltárást” jelent, vagyis az általánost fedő egyéni burok eltávolítását. Miután létrehozta a fogalmat, a szó feláldozza metaforikus kifejezőkészségét. Az általános megvilágítása homályba burkolja az egyénit. Mihail Ralea írta *Explicarea omului* című könyvében, hogy „az absztrakció nem egyéb, mint egyetlen nézőpont elkülönítése és az összes többi gátlása”.

Az ember az egyetlen olyan lény, aki képes átalakítani a konkrétumot, mivel az egyetlen, aki absztrakciók teremtésére képes, mivel az egyetlen, aki meg tudta teremteni a nyelvi kommunikációt.

Kopacz Mária: Helyettem kisvirág

LÁSZLÓFFY ALADÁR

EMLEKTÁBLA A NEMLÉTEZŐ HÁZON

Mikor ezek a fák komolyan besötétednek.

Csak egy bármilyen udvarra ablakot nyitni és hallgatni az esőt. Sistereg a föld s az ég fekete találkozása.

A háttérben Kis Miklós mester ipar-előtti hangtalan gépei dübörögnek, az egész történelem gépháza ez, hogyne volna már legalább ilyen fülsiketítő a zaj: valamennyi A és G és N itt dong együtt, még bibliává nem osztva s újra kiszabadulva a bibliából.

Itt, a mindenség örökfehér, vagyis öröksötétkék lapja előtt kérdem:

a papír egyik fele régi könyvlap, a másik már tele van írva. Te hova fogsz írni?

Végigfut a tekintetem a könyvespolcokon, ismeretlen könyvek címén akad meg, melyek csak távoli rokonságban vannak manapság az eszmélettel, és azt gondolom, hogy inkább bármitől szakadhatok el, mint a könyvtáramtól, inkább bármitől, mint a temetőimtől, inkább bármitől, mint önmagamtól.

A lélek, amiben már test vagyok —

a papír élére fog írni Kolozsvár nyomdáinak.

Itt lenni: — ez a halál előtt megtalált megoldás, ez a hazám.

BACH ÓLOMBAN

Minden belső ablakom betört.

A színesek, az érzékenyek, melyek ólomkeretben mint a hangok, mint az illatok, védték a külső csendtől e belső csendet. Egy futam lövell az orgonából, mintha töltőtollal vetnék papírra, kiírt írással, gyorsan: mi lenne, ha —

mi lenne, ha —

mi lenne, ha —

valóban,

mi lenne, ha egy pillanat tört része alatt zajlana le a növényzet lassú robbanása, ha dührohamszerűen serdülne fel és öregedne meg az emberöltők, ha egyetlen délutáni zivatart venne igénybe a világ megfontolt színeváltozása az évszakokban.

Ha az elgondolás és megértés közt minden emberi lénytől minden emberi lényig akkora volna csak az út, mint egyetlen ÉN udvarán — mi lenne, ha — ? Érzékelhető időn és teren belül valóban minden emberszabásúan viselkedik. Egy hang áll most kétlábra, egyetlen átlátszó hang, láthatatlanul szaporodik, mint a spirálvonal, egy hang, melyben mint olvadt ólomban, mint forró őseemberben — elvész minden előzmény, benne van minden csend és hang. El kéne döntenie, hogy a szív ütőhangszer-e, hogy az elme ágyú vagy orgona; és én — mint gyermekkoromban a robbanás után, csak nézem, nézem az egyetlen megmaradt ablakszemet, kigyóvá olvadt rácsok közt az egyetlen ép karikát, benne kék üveg az ég, a múlt, az ember: Bach ólomban.

GYERMEK

Bőr, melyen egyetlen sugár a rakomány. Kis hátán viszi az idő nehéz kisujját egy hangtalan tulipán-nevetés. Nyílnak a szirmok szép fülei, hallani, hogy zúgnak a tenger-évmilliók a rózsaszín bársonyba húzott cseppben. Azok a fényes és váratlan papagáj-rikoltások, azok a két hangon leadott viharjelzések, a kiskutya-lihegés, mely egyszer az elégedett belefáradás, aztán újra a nagyon, az epesztően akarás egyetlen pontos, parancsoló jele: értsétek! Azok az üveg-tisztán kiejtett, beszéd előtti magánhangzók és mássalhangzók, melyekből mégsem állnak össze semmilyen anyanyelv szavai, csak később, mikor már nem ilyenek, már másképp tiszták, szóhoz simulók, beszédre-hajlók, lekerekült vagy lekopott végűek, nem olyan nyerseks, hanem másképp nyerseks. Azok a bizonytalan megállások, a tántorgó fordulás, a dobogó mászás az először otthonos semmi kemény felületén, ez a rettentő feszítő és fárasztó első tíz méter effektív haladás a valami és a valami közt, a nullapont kerek teste körül, ez a mozgás, mely még nem intéz és nem visz sehova, mely még inkább a földgolyót pörgeti maga alatt, mintsem önmagát viszi tova a világ bőrén, az IGEN felületén a NEM! NEM! felé, valamerre. S az, hogy én mindettől már megszabadultam — a legkülönösebb visszapillantás! A béke legmélyebb pontja felé húzó tekintet hangulata. És nézem: gyönyörködve a soha meg nem szűnő kínlásunk, leglehetőlenebb, legkiszolgáltatottabb fázisom, melyen mégis mind édesen mosolygunk. Valóban ez is a múlt: ez a csak ide vezető, ez a vértelen történelem, ez a vonagló boldogság, ez a logikus kín, ez a test-magban letett pontos és vitathatatlan jövő?

SOLTÉSZ JÓZSEF

ELÉGIA

Lebben
a képed,
de kékre
cseréled,
már hallom
a lépted,
s a hangok
elégnek,
a szélben,
a porban,
a napban,
az égen,
elmúlt
gyönyörökbe
karolva.

Míg reggelek
jönnek
dörögve,
simulva,
és álmok
kerülnek

a fényre;
körülvész
a múlt, ez a
mély-színű,
osztatlan
úttalan út,
amely
százfélé
fut szét
az éjből
az éjbe.

Csendbe
borul
a bolond
suhogás,
megy a hold
és a csend
zaja felfer;
nem bírom
a csendet,
a múltat,

a rendet,
és mindazt,
mi több,
mint az
ember.

Lebben
a képed,
de kékre
cseréled,
már hallom
a lépted,
s a hangok
elégnek,
a szélben,
a porban,
a napban
az égen,
elmúlt
gyönyörökbe
karolva.

STRUGGLE FOR LIFE

Tűnődve olvadó barna szemekben,
kitáruló, meleg képzeletekben,
fagyos fehérek végességében
élek, ébredek újra.

A múlt már csak tárgy, a jelen csak lebeg,
ömlik a jövő, fojtogat a perc,
csorog a fonál, az orsó pereg,
éles árnyék zuhan a föld tenyerébe,
szédülés fog el, mintha tompulna
a „régi-szép-idők“ forró érverése.

S emelkednek új, goromba szépek!

De
ugyanaz az asztal, ugyanaz a szék,

ugyanaz minden. A nő is ugyanolyan szép,
mint azelőtt.
A nagyothalló szomszéd ugyanúgy üvölt,
mint azelőtt.
A nyúl ugyanúgy fut a fénykévek között,
mint azelőtt.
Költők születnek, költők halnak,
halandókkal egyenrangúak.

Megbocsájtani most is csak a közömbösek tudnak
igazán.

Feledni most is a semmit nem tudók
tudnak igazán.

A szerencse ugyanúgy ámul az emberi babonán,
mint azelőtt.

„Az életet kaptad,
a többi szerezd meg magad,
STRUGGLE FOR LIFE!“

Csorog a fonál, az orsó pereg,
s én még mindig megyek,
kirakatok rúzsos csókja illámlik a számon,
az égen szélből csavart kalács lebeg.

Bertalan Tivadar: Ádám ébresztése

ŐK KETTEN – VAGY AKIK CSAK AZ ERDŐT LÁTTÁK (III.)

24.

Ilona: Icig hiába próbált békét teremteni az emberek és a dolgok között. Se az embereket, se a tetteiket nem lehet kibékíteni. Ami meghalt, megmarad olyannak, amilyen volt, semmiféle megbékélés nem adhat neki más arcot, mint amit életében viselt. Szép lenne, ha nem hazudnánk, ha semmit se cifráznánk ki, ha tanúskodásunk igaz maradna, kiváltképp mert ez az utolsó emléke azoknak a napoknak, utolsó arca azoknak az embereknek, és csak mi, soha senki más nem mutathatja meg az arcukat olyannak, amilyen volt, se a tetteiket a teljes valóságukban, tehát csak mi, csak a mi tanúvallomásunk szolgáltathat nekik igazságot, igazolhatja vagy szembeköpheti, a szemétdombra hajlíthatja őket, mint holmi romló tárgyakat. Icig hiába próbál most jó lenni, jóssággal már semmit se változtathatunk a múlton, semmit se rendezhetünk másképp, úgyhogy a jószág tulajdonképpen hazugság, jó emberé, de hazugság. Csodálkozom Icigen: hisz máskor az igazat próbálta mondani Tibivel kapcsolatosan, miért esik most nehezére ugyanaz a dolog, elfelejtette volna, vagy felejtene szeretné? És mit ér, ha el is felejtí, az igazság csak ez marad: lehet, hogy Tibi elkeseredetten indult utánunk, de semmiképpen sem jó gondolatokkal. Nehéz olyasvalakiról beszélnem most, aki már nincs, és aki öcsém volt, de ha Tibi hazudni hallana, kinevetne: olyan fiú volt, aki ragaszkodott a meggyőződéséhez, nem változtatgatta egykönnyen. Én abban, hogy utánunk indult a faluból, szörnyű dolgot látok: le akarta mosni a szégyent, amelybe Ilie rántott volna engem és őt is s az egész családunkat, és ő, Tibi nem tudta nem megpróbálni, hogy mindenáron rábukkanjon, és leteperje őt, és úgy mossa tisztára magát, hogy a halálba rántja azt az embert, aki az ő számára tetőtől talpig gonosz volt, más szóval, aki az ő számára maga volt a

megtestesült gonoszság, annak szülte az anyja, annak teremtette az Ursten vagy az ördög. Ne gúnyolódjunk az emberi szenvedéllyel, mint amilyen a Tibié volt; még ha örült is, hatalmas elszántságot látok benne. Ne gondoljunk arra, hogy ő azt hitte, engem erőszakkal raboltak el; túl kevés lenne ez, hisz csak egy sértődött kamasz bosszújáról lenne szó. Valóban megzavarodott attól, ami akkoriban a mi községünkben történt, a községünkben, amely akkoriban amolyan vásárhelynek, amolyan szerencsétlen városkának számított, a maga kocsmájával, bányászaival, paplankészítőivel, koporsó- és gyertyaárusaival. Megzavarodott, de azt is megérezte, hogy a szeme láttára történő rossznak nem tud gátat vetni, látta a leégett házakat, az éjszaka hol az egyik, hol a másik fél áldozataiként megverteket vagy agyonlőtteket, a nappal megcsúfoltakat; mindaz, ami iszonyatos volt, már nem az egyik vagy a másik akaratán múlt, mintha egy iszonyú jégeső-felhő zúdult volna alá, amely ellen már maga az Ursten se tehetett semmit. Akkor aztán őt is elkapta a téboly, minden felgyűlemlett dühét a nyomorék Csonkára zúdította (mert a Csonka azt találta volt mondani neki, ne kóricáljon éjszaka, és törölje meg az orrát, amikor vele beszél) meg Iliére, aki kézenfogva vitt engem hozzá, és azt mondta, hogy mivel nekem nincsen apám, őt többnek tartja fivérnél, apának tekinti, és úgy kér tőle bocsánatot, mint egy szülőtől, és letérdelt előtte, engem is maga mellé térdeltetett, és homlokával a földet érintve kérte őt, áldjon meg bennünket, hogy mi is hűséget esküdhessünk egymásnak — de Tibi azt hitte, csúfolódunk vele, rúgott néhányat a hátsó felünkbe, és szitkozódva elvonult. Útközben az iá-zó számárba botlott, azt is hasbarúgta, és csak amikor a számár a Csonka háza felé szaladt, és megállt a koporsós kirakat előtt, akkor támadt Tibiornak az ötlete, hogy a számárra ültetve megcsóválta a mestert — és ürü-

gyet is talált rá. A Csonka éppen akkor kent meszelővel fehér zsidókeresztet az Icig kapujára, és a szájtatók meg a magyar csendőrök mulattatására, akik továbbra is keresték az eltűnteket, azt mondta, hogy a zsidók bajban hagyták az országot, majd eltűntek, mint a patkányok. Azt is mondta a csendőröknek: mi nem öltük meg őket, nem küldtük lágerrekbe, de ők, amíg hatalmon voltak, megnyúztak bennünket, csúfot úztek belőlünk — teli szájjal köpködté a legundorítóbb hazugságokat, hisz a zsidókat lágerbe vitték Horthy alatt. Icig pedig senkiből se úzött csúfot. Ez feldühítette Tibit, eszébe jutott, hogy a Csonka kántorkodott is, kötéllal a számára kötözte, és előhozatta a cigányokat. Az embereknek semmi bajuk se volt Icig-gel, egyetlen dolgot nem tudtak megbocsátani neki: hogy meghalt a lánya, és hogy amikor megszökött volt a bajszkás tiszttel, akkor Icig megtépte a ruháit, és egy hétig vagy annál is tovább a padlón ült, és halotti imádságokat olvasott: ha a leány otthagya őket, számára máris halott volt — ezért olvasta az imát. Tudnivaló, hogyan végződött a dolog, és jöllehet Icig borzalmasan szenvedett lánya valóságos halála miatt, az emberek nem bocsátottak meg neki. Ez azonban az ő dolga volt meg a feleségéé, és eléggé megfizettek érte: ha ostobán avatkoztak is bele a lányuk és a maguk életébe, nem lehetett őket egy napon emlegetni másokkal, akik viszont a környezetük ellen vétettek.

Ilie még akkor, Tibi előtt azt mondta nekem, búcsúzzam el a juhoktól, az istállóban levő ökröktől, a tyúkoktól, a récéktől, a ház falaitól, a vizesvedertől, a dróttól, amelyre az ingeket szoktam teregetni — de Tibi még ekkor se hitte, hogy nem vele csúfolódik, csupán azt akarja értésére adni, hogy akkor, nyomban hazavisz engem, magához. Amikor azt a szamaras esetet megláttuk, rájöttünk, hogy a Tibi és Ilie barátságának semmi ereje sincsen már, ha a Csonka barátsága se számított. Egy tányérba és egy rostába almát, diót és tavalyi mogyorót tettem, odamentem Tibihez, és azt mondtam neki, ezek a menyasszony ajándékai, de ő lekent nekem két pofont, letaposta a diót és az almát, egy háztetőre hajította a rostát, és továbbment a zenészekkel; nekem csak annyit mondott, ne hülyéskedjek, és menjek haza. Akkor menekültünk az erdőbe. Nem azonnal, mert a Csonka még oda-szólt nekem a számról: eridj, itasd meg a macskát, be van zárva a házba. És odahajította nekem a kulcsokat:

mondd meg a macskának — tette hozzá —, hogy ne menjen sehová, mert hazatérek. És ha nem? — kérdezte valaki. Akkor elmehet nyugodtan — kacagott a Csonka teliszájjal, és egy trágár énekbe fogott. Elmentünk Iliével, hogy megittassuk a macskát, benyitotunk, szölongattuk: pisz-pisz! Semmi. És keresni kezdtük a koporsókban, nehogy játszadozás közben rábillent volna egy földél. A kirakaton át jól lehetett látni a számár és a cigányok után tátott szájjal vonuló embereket. Pisz-pisz! Sehöl a macska. Pedig itt kellene lennie. Különben miért adta volna ide a kulcsot? Pisz-pisz! Az egyik kirakatsban lévő koporsó mellett találtuk meg. Amikor a karomba vettem, félelmetes dolog történt: suttogást hallottam, földhöz-vertem a cicát, vagy csak meg akart karmolni, és nekem tűnt úgy, mintha emberi hangon suttogna, elhajítottam, és visitva kiszaladtam a szobából. Nem tudom már pontosan, mi történt abban a pillanatban, de aztán jött Ilie, sápadt volt, mint egy halott, valamit sügött nekem, amit nem értem meg, és csak amikor kézenfogva újra bevitt, a számra tapasztotta a tenyerét, és mondta, ne kiabáljak, nos, akkor jöttem rá, hogy mi történt: a kirakatsban lévő két legalsó koporsóban, amelyekre egészen a mennyezetig másokat rakott volt a Csonka, egyre kisebbeket, fiatalok és még fiatalabbak részére, nos a fényezett koporsók halma legalján, a két legnagyobb koporsóban feküdt Icig és a felesége. Ilie elmondta nekik a szamaras mesét, a mi macskaitató megbizatsunkat, mire Icig azt felelte, jól van, zárjuk be az ajtót kívülről, tegyük a kulcsot a szinben levő szántalp alá, és menjünk el mennél hamarabb. Akkor menekültünk az erdőbe. De csak két nap múlva kezdtük megérteni a siet-ségét.

Miközben lóháton mentünk, egy sor fehér repülőgépet láttunk egy másik sor fehér repülőgép fölött: a felső sor az alsó alá került, így váltogatták egymást szépen, amíg a hegyeken tútra jutottak, ahol bombázni kezdtek: láttam a hulló bombákat, mintha búzászsákok lettek volna, a távolból. Nagyon messze voltak, nem ijedtem meg, és amikor egy sor repülőgép tévedésből az alatta lévő sor repülőre oldotta ki a bombáit, már azon se csodálkoztam, nem hittem, hogy képzelődöm: minden lehetséges volt.

A vadászházban az öreg Gálátioan bazsalikomot dugott a párnákba, amelyet a gerenda alól szedett elő, és a szalmazsákunkra is hintett belőle, hogy

jó illata legyen az ágynak, és azt súgta Iliének, addig élünk, amíg a bazsalikom illata megmarad a párnában, majd tovább nevetett, és gyertyát gyújtott, és az erdőbe hívott bennünket, ahol a házhoz eléggé közel voltak a tyűkretrecai. Egy tojást vett ki a fészekből, majd a gyertya világánál visszatértünk a házba a harmatos ösvényen. Egy lábaska vízben megfőzte kissé a tojást, majd ideadta, együk meg ketten, és megint ránk kacsintott, megint odasúgott Iliének, hogy immár halálig együtt maradunk, ha megettük a tojást, amely minden kezdet kezdete. Meghallgattuk, nehogy meg találjuk sérteni, cukrozott kisüsti szilvapalinkát is ittunk egy üvegből, amelyet ő piros cérnával kötött át, de azt már neki se hittük el, amikor azt mondta, hogy a piros cérna az ártatlanságot jelképezi, inkább részegnek hittük, kiváltképp amikor az elfogyasztott tojás héjait kezdte összeszedni, és azt mondta, hogy a világ egy tojásban kuksol, és mi is tojás vagyunk. Az olyan ember, akit a fia is bolondnak tart, kiváltképp akkor ijeszti meg az embert, amikor szelíd és nevet: egész éjszaka nem aludtunk félelmünkben, jóllehet hallottuk, hogy egyvégtében horkol, és álmában az Ur-istennel társalog a tücskökről.

25.

Utána megtörtént, amiről már meséltem.

— A fiatal Gálátioan érdekelne.

26.

Icig: Az üzletem előtt, amely az ő koporsós kirakatával átellenben volt, a zenészek korábbi megállapodás szerint megálltak, és a számárnak nedves kukoricával megtöltött tarisznyát kötötték a szája elé, mint a lovagnak. A Csonka akkor látta meg először a tömegben az agyalágyult Bášatot, fekete kucsmájával a fején, és nyomban rájött, hogy az ötlet nem a legénykéek borgózós fejéből pattant ki, se a bámeszkodók szilvapalinkás indulatából; Sásálie küldte el a vízimalomból a maga emberét, hogy forgassa megint fel a falut, hogy a keletkező zűrzavarban utólag senkiről se lehessen tudni semmit, hisz mindnyájan ott voltak, mindenkit bűnősként lehet belekeverni. Sásálie román volt, és neki — ha a magyarok kerülnének hatalom-

ra — jó volna, ha megtudnák, hogy a Csonka számárra kötözése az ő ötlete volt. Ha fordítva történne, ugyan ki fogná a pártját Tibinek meg a kamaszoknak, ki hinné el nekik vagy bárkinek, hogy az egész ötlet tulajdonképpen a Sásálie hordójától indult el. Amikor a Csonka megpillantotta Bášatot, nagyon megijedt: tanúnak küldték tehát, és ha Sásáliének tanúra volt szükség, azt jelentette, arra számít, hogy a Csonka soha többé nem száll le élve a számárról. Jobb módszert nem is találhatott volna, és hihetőbbet se, mint hogy a Csonka vesszen el a magyarok kezétől, ő pedig örökre szabaduljon meg tőle, és ha már megszabadult, bárki került volna hatalomra a faluban, akár a románok, akár a magyarok, neki veszíteni valója nem volt, mert aki elveszejthette volna, már nem él. Amint tehát a Csonka megpillantotta a tömegben a rogyant öregemberként áldogáló Bášatot — különben az is volt —, rájött, hogy Sásálie nem arra gondolt, hogy egy kicsit megsamaragoltatják őt, nem csak egy kis heccért fizetett a molnárlegényeinek, Jánosnak és öccsének: pontosan kiszámította, hogy abban a kavarodásban minden szó szikrárt pattint, bármilyen megfontolatlan mozdulat halált okozhat. A Csonka azt is tudta, hogy az egész bandának, amelyet meg-részegített az ital és a gyűlölet, még egy érve van ellene: márhogy ő, a Csonka odameszelte, amit meszelt az Icig házára, a szegény zsidó emberére, aki annyit szenvedett, hiszen meghalt a lánya. A Csonka beverhette volna a kirakatablakot, és üvölthetett volna, hogy Icig meg a felesége bújjanak elő onnan, bebizonyítva ezzel, hogy ő volt ezeknek az üldözött zsidóknak leginkább a barátja, és ezzel elhallgattassa azokat, akik Icigeket siratták, de a Csonka nem volt olyan buta, hogy tisztességes harcba kezdjen holmi ostobákkal. Arra gondolt, ezek hülyék, hiába mondom nekik az igazat, őket nem az igazság érdekli, nem a saját fejükkel gondolkodnak. Így aztán úzte tovább az esztét: undorral köpött a számárról az Icig háza felé; le a zsidókkal! — kiáltotta. Ezt a kiabálást én is hallhattam, és tudhattam, hogy olyasmi történik, amiről talán sohase mondhatja majd el nekem az igazat. Még hármat köpött, hogy Bášatot is leköphesse, hadd emlékezzék rá, hogy itt volt, legyen amivel elhencegnie a kopasz, holdvilágképű molnárnak. Arra is gondolhatott akkor a Csonka, hogy ha előszedi a zsidókat (engem állandóan zsidózott), semmit se ér el vele; lesz,

aki majd azt mondja, hogy lám a disznó, kiadott rajtuk, hogy mentse a bórét. És olyan is került volna, aki telefonáljon azoknak, akik Iciget és a feleségét keresték. Ezért a Csonka csak ennyit mondott: „Uraim, önök közönséges disznók!” Ők, akiknek csúfságra és maguk se tudták pontosan mire állt az eszük — nem számítottak arra, hogy ledisznózzák őket. A legérdekesebb az, hogy fel se dühödtek, hahotázva nevettek, és a cigányokkal tuszt húztak rá. A Csonka rájött, így se jó, ha szidja őket, bohócukká válik, ezért tapsolni kezdett, és ezt mondta: „Uraim, önök angyalok! Valóban, tréfálkozó, ártatlan, könnytiszta angyalok. Hogyan is lehetnének hibásak bármiben is, hisz nincs fejük, az angyaloknak nincs fejük, az Úristennél tartják, nekik csak szárnyuk van. És jól is teszik, amit tesznek. Önök az Úristen angyalai! Így is helyes, hisz senki se gondolkodik a maga fejével; amit mondunk — jól jegyezzék meg, hisz csak százig tudnak számolni —, azzal a bennünket körülvevők gondolatait továbbbítjuk, önök pedig az Úristen környezetében élnek, hisz mindenük angyal lévén, a mi szeretett Urunknak egy része.” „Adjatok neki, hogy igyék” — mondta az egyik, aki semmit se értett az egészből. „Nem látod, hogy részeg?” — szólalt meg egy másik, aki szintén nem értette a történeteket. „Mondd, Básat — kezdte el ismét a Csonka —, te egész életedben gyönyörű gané voltál, városokban éltél, virágokat rajzolgattál az iskolásgyerkek füzetire, most pedig visszavonultál a molnárhoz, még az unokahúgodat is idehoztad: mondd, nem csókolnád meg a seggem?”

Erre a váratlan fordulatra mindnyájan elnevelték magukat, és a legérdekesebb az, hogy elsőre maga Básat is nevetett, nem értette, mit röhögnek a többiek. Utána elkomorult: „Megcsúfoltad a magyarok feleségeit, gyerekeket csináltál nekik!” Mire a Csonka: „Neked is csináltam hármat, pedig nem vagy magyar, én pedig se román, se magyar nem vagyok, én szerelemgyerek vagyok, ne keverd ide se a románokat, se a magyarokat.” „Mit mond? Mit mond?” — kérdezték. Itt a Csonka elszámította magát, semmi hatása nem volt szerelemgyerek mivoltának. De az is lehet, hogy amikor ezt az igazságot kimondta, nem is számított hatásra. A zshivajban Básat nekibátorodott: „Ha mi nem gondolkodunk, te talán gondolkodol? Kinek a fejéből beszélsz, a magadéból? Mert akkor a te fejedből származik a szármarság, hogy egymásnak uszíts bennün-

ket a magyar testvéreinkkel, te hergelted fel azokat a szerencsétleneket, hogy a pópát megöljék, azért, hogy nyugodtan élhess a pópánéval.” Ekkora hazugságra nem számított a Csonka, nem is tudott rá válaszolni. „Mit mondasz?” — kérdezte. Mire Básat: „Tán nem jártál a pópánénál, hogy megkend a daganatait, mert duzzadni kezdtek a mirigyel, nem masszíroztad meg?” „Meg én” — felelte a Csonka, de az emberek megfélemedtek a daganatról, és röhögni kezdtek. Erre néhánynak eszébe jutott, hogy a magyar pap is eltűnt a faluból. „Hol a tisztelendő? Felelj!” „A mennyben” — felelte a Csonka. „Akkor eridj utána.” „Mennybe vele!” „Miért? — kérdezte a Csonka. — Mit keresnek én az Úristennél, hisz nem vagyok pap.” „Halj meg!” „Miért halnék? — fordult a Csonka derűsen a hang felé, amelyet nem ismert fel. — Miért halnék, ha nem érkezett még el az ideje? Vagy úgy, meg akartok ölni? Ha így van, mondjátok meg nyíltan, ne legyetek disznók! Akkor el kell ítélnetek.” „Zenét!” — kurjantotta valaki, mint lakodalmakon a menyasszonytánconál, és a cigányok rázendítettek. „Mégvolt az ítélet” — mondta valaki. „Ez muzsikaszó volt, nem tárgyalás! Hé, te ott, aki bujkálsz, gyere elébb! Ha a fejedből szóltál, azt jelenti, fejed sincsen, de mert szármarságot beszéltél, annyi mégis van, hogy lepisilhessem.” A cigányok azt hívnék, hogy megint valami nevetnivalót mondott. Újabb tuszt húztak. „Nem a magad feje szerint beszéltél.” „A körülötte lévőek feje szerint szólt, az ő gondolataikat mondta ki — jegyezte meg Básat gúnyosan —, az Úristen ítéletét!” „Jó fiú vagy te, Básat, csinálók neked még egy unokát.” „Ne üzd az eszed, Csonka. senki se öl meg, de fogd már be a szád a fenébe, ne hőködj, csak meg akartak leckéztetni, mit gondolsz, kinek használna, ha egy olyan nyavalyást megölne, amilyen te vagy?” Básat hülye volt ugyan, de nem annyira agyalágyult, hogy elfelejtse, amit Sásálie mondott neki, vagy amire ő gondolt, hogy arra az esetre, ha a Csonka mégis megúszná, mondjon olyasmit is, amiből kiderül, hogy nem ohajtotta a halálát, ellenkezőleg, majdnem egyedüli volt a románok közül, aki bátorította, és nem hagyta cserben. Básat hordószónok-politikus volt a maga idejében, tudta, hogy neki senki sem árthat, senkinek se állt érdekében leütni vagy Isten örizz eltaposni egy agyalágyultat. Mert tudta, hogy agyalágyult, ő maga is emlegette az erdélyi politikuskok szerénységével: agya-

lányult vagyok, ne törődjetelek velem. De azt is tudta, hogy a tömeget fel lehet heccelni azzal, ha közvetve gúnyolják, ahogy ő tette, amikor tréfásan megismogatta a Csonka homlokát, és azt mondta neki, nem hal meg, de ne komédiázzék tovább. Talán itt megemlíthetem, hogy a belsőbányai sztrájkba, amelyet Calagherovici és Calistrat Peralta szervezett, a Csonka is bele volt keverve: két teherkocsirakomány koporsót vitt. Volt a bánya elé, s a Peralta biztatására szépen rakásba rakta, Haralamb pedig, egy volt osztálytársa segítségével, valami jelszöveget írt fel a rakás koporsóra krétával, minden koporsóra egy betűt rajzolt — amelyből kiderült, mire számíthatnak a bányászok a bányatulajdonosoktól (Sásalie is részvényes volt) — azokra a faládákra, semmi egyébre. Még akkor mondta volt Básat a Csonkának: „Miért vitted oda a bányához azokat a ládákat, hé, tán cirkuszos vagy?” Az a nap jutott eszébe a Csonkának, és üvölténi kezdett: „Barmok, az apáitok a bányában éltek, nagyapáitok és az ősapáitok ősapái ott emésztették el a fiatalságukat az arany-meg a vasbányákban, ti pedig kik vagytok, mit csináltok itt, számárra kötötök engem, ez kell nektek, ezzel éritek be, míg ők az omlásokban pusztultak el!... A bátyáitok, az apáitok most ki tudja hol rohadnak, vagy lövöldöznek egymásra puskával, ti pedig számárra tesztek engem, számarak?! Mit gondoltok, tán összepisilem magam és a számarat a hülyeségetektől való félelemben?! En bohóckodom, vagy belőletek csináltok bohócot? Mondtam én valaha, hogy a románok okosabbak, mint a magyarok, hogy a magyarok ostobábbak a románoknál; mondtam én, hogy a világnak ostobákra is szüksége van, akik csákányozzanak és lapátoljanak, mondtam, hogy a világnak ökrökre van szüksége, akik a nehezét húzzák, mondtam én ezt? Básat! Hisz te vagy a forradalmár! Te mondatad Belsőbányán, hogy a román forradalomnak minden ellenségét el kell törölnie a föld színéről, hogy egy fiatal nemzet...” Itt a Csonka megint melléfogott. Senki sem tudta, mit beszélt Básat Belsőbányán, de nem is voltak kíváncsiak rá, a Csonka untatta őket és idegesítette, különösen amikor olyanokat mondott, amit senki sem értett: hogy Básat akkor azt állította, miszerint a hatalmon lévő közösségnek szüksége van a más fajtabeli tömegre, hogy a szemétmunkát elvégezze, és a fiatal nemzetnek legyen ideje gondolkodnia és művelődni. Zsivaj volt, a

cigányok nem hagyták abba a hegedülést, bögözést, énekszót: lehetetlen volt holmi kamaszokkal megértetni, hogy a szüleik, akik szintén ott voltak Belsőbányán, és ma ki tudja milyen frontokon vagy a föld alatt vannak, akkor ki nevettek... Igen, a Csonka lehetetlenre vállalkozott, meg akarta értetni a kamaszokkal, hogy mit akartak a szüleik, akik talán már nem is éltek. Tudva ezt, a Csonka dühében vergődni kezdett, így fordult a számár hasa alá fejjel lefelé, arccal a szent állat szegyenletes szerszámjának. Erre mindnyájan gurultak a nevetéstől, beleértve a cigányokat is, akik ismét tuszt húztak. És amint az ilyen képtelen helyzetekben történni szokott, hogy a véletlen ne maradjon egyedülvaló, a számár bögni kezdett, iá, iá, ahogy elő van írva, és a tarisznyát, amelyet egy cigány tartott neki, hogy nyugodtan fogyassza a török-búzát, átvette a feje fölé; ám (közben a Csonka a számár hasára kötve, fejjel lefelé lógott az állat négy lába között) nem a számár fülsiketítő bögése vidította fel az egybegyűlteket, hanem az, hogy az a bizonyos tagja nőni, duzzadni kezdett, miközben rájött a trágyázhatnék, és mindnyájan azt várták, jöjjön meg a vizelete is, keresztelje meg a Csonka fejét. A Csonka sejtette, mi következik, a kezével megragadta a fenyegető szerszámot, és félre tartotta, a könnyebbül számár pedig boldogan ürítette a földre és a közelebb álló bámészkodók lábára, sőt a nagybögő alsó felére is jutott a vizsgárból.

A Csonka nyomban magához tért, örömeiben felkurjantott: rajta, rajta, rájuk! — és a közelállók félreugráltak, azt hitték, hogy a számár tartogat még számukra valamit. De nem tartogatott, mintha meghülyült volna a jóllakottságtól és a megkönnyebbüléstől.

27.

Ha tudnánk feledni, boldogan halnánk meg... így azonban álmatlan éjszakákat vergődünk át, nappal lehajtott fejjel járunk, és az asztalnál még a családtagjainkkal is közhelyiszavakat váltunk: X-né, az a kövér, a világ közepének hiszi magát, Y talpnyaló stb. A fontosat sem feledjük, csak ritkán beszélünk róla, úgy lappang az bennünk, mint az alattomos kutya: belülről mar, anélkül hogy ugatna. Nincs is már szükségünk szavakra, napokon át hallgatunk. De felejtetni nem felejtünk, mert ha felejtjénénk, azt je-

lentené, hogy nem tudunk emlékezni, tehát nem vagyunk emberek, lábönjáró halottakká váltunk. A Csonka akkor a számár alatt volt, habzott a szája, de a számárhoz volt kötve, hiába vergődött. Az állat nagyokat rúgott, bőgött, ő se tudta, hogyan szabadulhatna átkozott terhétől. Az egész cirkusz a Csonka kirakata előtt zajlott. A számár, nem tudva már, mit tegyen, lefeküdt, és hente-regni kezdett a hátán jobbról balra, balról jobbra, a porban hurcolva a Csonkát, s biza meg is nyomkodta a szájatátok röhögésére, akik még ilyet nem láttak. Különös, hogy az emberek ilyen helyzetekben hogy elvesztik a fejüket, holmi állatokká válnak, röhögnek, szel-lentenek, valamiféle gyűlölet táplálja őket, amelyet fel se fognak. A falu, férfiak híján, félénk asszonyokból állt, akik nem hagyták el a házukat, és pattanásos arcú szemtelen kamaszokból, akik egy üveg italtól oroszlánabbá váltak az oroszlánnál. A Csonkát senki se védte, akik segítségére siettek volna, tudták, hogy az egész szamaras cirkusz csak amolyan csalétek, ürügy egy iszonyú kegyetlenkedésre. Féltek attól, hogy egy lehetséges verekezésben a vérükre menne a dolog, ezért inkább távol maradtak. Csak Ilonka indult dühösen az öccse felé, amikor a számár a földön hentergett, hátulról a hajába markolt, és a földre rántotta, ők ketten is meg-henteregtek a riadt számár szemetében. Tibi, mihelyt magához tért, lerázta magáról a nővérét, és két akkora pofont kent le neki, hogy Ilonka nekiesett a boltom kirakatának. Utána kikapta a teli vizesvödört az egyiknek a kezéből, aki a szamarat akarta volt megitatni, és úgy ráloccsantotta az egészet Ilonkára, hogy a szoknya-bluza végig a testére tapadt. Azért mesélem mindezt el, hogy jelezzem, Ilonka volt az, aki Tibort vídám részegségéből magához térítette, sőt feldühítette, különösen amikor ez látta, hogy akik az imént még a számaron és a szerszáman nevettek, most rajta kacagnak. A nővére letörölte tenyerével a vizet az arcáról, és mihelyt káprázata elmúlt, tisztán látta Tibit, fejfel a hasának rontott, mint egy borbély, mire ez ájultan esett hanyatt. Ez a harcmodor — amelyet kiskorától tudott, sőt az öccse ellen is nemegyszer használt — mindenkit megzavart, csak a cigányok csukladoztak tovább változatlanul, és húzták minduntalan a tuszt... Úgyhogy később Tibor azért is ment ki a Hegyre, hogy a nővérét istenesen elverje, és ha az egésznek oly szörnyű vége lett, az nem az Üristen akaratából történt, nem

is holmi elrendelés következtében, vagy a nagybetűs *Bűn* miatt, amely az életet tragikussá fordítja: ez Tibinek egy nem egészen világos elhatározásából eredt, de elhatározásból. És amikor ők ketten az erdőbe szöktek — ez is elhatározásból született: nem egy különös előérzet elől menekültek, hanem a Tibi lehetséges bosszújától és azoknak a zavaros napoknak az örülségétől. Ilonka nem ijedt meg az árnyékától, senkitől se félt, a szokásokkal se törődött, menekülése azonban mindenekelőtt félelemből fakadt, egy elhatározásból, amellyel választott a lehetséges halál és a lehetséges szabadság között. Nem valószínű, hogy éppen a halálra gondolt volna, csak arra gondolt, hogy nem maradhat a faluban, mert ha marad, ez cigányzenés meneteket, számárra kötözött embereket vagy mások biciklipumpás játékaival való részvétel jelent. Arról a napról se kell megelégedeznünk, amikor a Madárhegy tövében, a falu mellett a bárányok elválasztását ünnepelték, amikor a háború ellenére mindenki kivonult a zöldbe szilvőriummal, borral, falmivalóval, hogy ugyanúgy mulassanak, mint békeidőben, jóllehet a férfiak — a betegek, sebesültek és nyomorultak kivételével — nem voltak otthon. És ne felejtjük el a fehérnépek különös kívánságát se, hogy a hegyoldalról mintegy ötven méternyit guruljanak lefelé, egészen a Folyó partjára — a férjikkel összeöllelkezve, ám mert a férjeik nem voltak odahaza, egymagukban vagy öreg-apjukkal, apósukkal, fiaikkal gurultak, mindenestre családtaggal. A szokás tiltotta, hogy olyannal guruljanak, akihez rokoni kapcsolat nem fűzi őket, más nemzetséghez tartozó férfival legurulni a friss, zsenge fűvön hajmeresztő szentségtörésnek számított — de Ilonka ezt tette. Éppen, amikor az emberek leterítették a kendőket, törülközőket, rá a sültet, és kidugaszolták az itókák üvegeket, karonfogta Iliét, és kurjantva, senki-vel-sem-mivel se törődve, összeöllelkezve gurult vele a meredek aljág: mindketten megteltek száraz levéllel, a föld nedvességével és földdel (hisz előtte való nap esett): ám az se volt részéről holmi végzetes, öntudatlan, ellenállhatatlanul ösztönös lépés, mint maga a bűn: ő akkor is megfontolta, mit tesz. Szeretném, ha világos lenne: még aznap elmondta Sebők Klárának, hogy éjszakánként sorozatban megálmodja Iliét a szénapadláson, ahol a fiú aludni szokott; minden éjjel felriad erre az álomra, hideg vizet iszik egy fazékból, és újra elalszik, de verejtékezve ébred,

Bardócz Lajos illusztrációja

mintha beteg lenne: úgy érzi, fullad meg a szobában, kinyitja az ablakot, issza a vizet, be se takarózik, mégis lüktető forrón ébred, perzseli az ing. Te szuka — mondta neki Tibi ott a Folyó mellett a bárányok elválasztásakor, de ő csak ránézett, és ennyit mondott: vigyázz, meg ne harapjalak. Természetes, hogy az ő korában ki kellett virágozzanak a vérében mindazok a titkok, amelyek csak a vér ismer, és az álmai nem voltak rendkívüliek senki, a Sebők Klára számára se: a rendkívüli az volt, hogy eltért egy szokástól, nem tisztelte népének egy hagyományát, mégpedig nem a bűn ígézetében, ahogy a feleségem hiszi, hanem mert elhatározta, hogy

semmibe veszi, hisz végső soron nyugodtan átjárhatott volna a szomszéd szénapadlásra anélkül, hogy akár egy életen át is kitudódott volna: ő azt akarta éppen, tudja meg mindenki, mit érez ő, és azt hiszem, épp ebben volt az ő szépsége, hogy nem félt az érzelmeitől, szembe mert nézni, elfogadta azokat nemcsak a jelenre, de a jövőre vonatkozóan is. Ebben adott igazat nekem Sebők Klára is: ha ringyóvérű lett volna, nem megy fejjel a falnak, úgy intézi, hogy titokban maradjon. Amikor összeölelkezve legurult Iliével a hegyoldalon, olyan helyzetbe került saját akaratából, amelyből nem volt visszaút, egyébként ez is volt a célja: nemcsak

kockáztatott, némi megértésre is számított az általános tiltakozás mellett. Ő ezzel az általános ellenszegüléssel meg a szokással akart szembeszállni, hogy a szokást megváltoztassa. Számolni kell azzal, hogy nem volt béke, hogy a románok az oroszok, a magyarok pedig a németek oldalán harcoltak. Számolni kell azzal is, hogy Ilonka nem törődött az emberekkel, semmivel se törődött, csak a szívével.

Ha elfelejtjük, hogyan haltak meg az emberek, azt jelenti, hogy mi is majdnem halottak vagy éppenséggel halottak vagyunk, de ha azt felejtjük el, hogyan éltek és szerettek az emberek, azt jelenti, hogy az életnek semmi értéke sincsen számunkra (hisz végül mindig győzedelmeskedik fölötté a halál), ami zsidóul szólva hamisság: bizonyíték rá, hogy élünk. És ha élünk, és emlékezünk arra, hogy min mentünk keresztül, min mentek mások is keresztül, és hallgatunk, azt jelenti, hogy végtelenül aljasok vagyunk.

Amikor Ilonka a szokásoknak fittyet hányva vonult el az asszonyok, az öreg, beteg férfiak között, tulajdonképpen — ismétlem — elhatározásra jutott, mint ahogy elhatározás eredménye volt az is, amikor leterítette az öccsét a számar mellett, amelyre a Csonka volt kötözve. Akkor fényes nappal kelt volt fel a telihold, a kutyák megbabonázottan ugattak. Utána Ilonka lóháton nekivágott a Hegynek, de nem holmi szenvedélyből vagy félelemből, ezt szeretném hangsúlyozni. A Csonka a számar alól szidta a világot, ezt mondta Básatnak: te vagy a legnagyobb disznó, mert csak állsz, és nézel, még hallgatni se mersz, te disznó, tórsz, de itt is út majd az órad, mint annak idején Belsőbányán, amikor ugyanúgy néztél, mint most, az egész zűrzavart a bánya előtt, ahol a koporsóim voltak, majd csak seggberüg valaki itt is, rákóp a pofádra, mint ott Calistrat Peralta! Nekem mit árthatnak ezek a kolontosok? Semmit! Látni csak a fél-szememmel látok, vagyonra nem vágyom, nem is telne ki belőlem, hogy vagyont szerezzek, de ha kitelne is, szarnék rá, mit vehetnek el tőlem? Kifogják a lovaimat a bicikli elől, nem? Van egy falábam, s ha még egyet kapok, semmi új nem lesz az egészben, megszoktam már, te disznó! Vinné el az ördög valamennyiüket, hisz annyi eszük sincs, amennyivel cukorkát vásárolhatnának maguknak, és vigyen el téged is, aki biliben hordod az agyadat! Igaza volt Peraltának, biliben, te disznó! Hiába röhögsz, veled már befejeztem a

számadásom, mit árthatsz nekem, hát ők mit árthatnak?“ „Kiherélnek“ — mondta Básat. A Csonka nem hallotta, a másik túl halkan beszélt, ezért mondta tovább a magáét: „Nem érdekel semmi, nem akarok semmit, igényem sincsen senki iránt, úgyhogy ti sem árhattok már nekem, nincs mit adnom nektek, nem is vagyok adósoatok, kvittek vagyunk, semmiféle okotok arra, hogy kérjetelek, vagy elvegyetek tőlem valamit, semmit se tehetsz velem, te disznó, ők se tehetnek semmit...“ „Mint hogy kiheréljenek...“ — mondta Básat, de ezt már meghallotta a Csonka. „Ehhez joguk van — folytatta Básat —, hisz megnyergeltek az asszonyaikat, az apáikat felszarvaztat, ehhez joguk van, és ki is telik tőlük — mondta Básat. — Ezért is kötötték a számarra, nem azért, hogy sétáltassanak és mutogassanak, mint holmi bohócot.“

28.

Tudott dolog, hogy éjszaka nem lehet pontosan felbecsülni a távolságot, és ha a hold meg a csillagok sincsenek a helyükön, az ember vaksin botorkál, lábával a földet tapogatja, kezével előre tapogat, nehogy nekimenjen a falaknak vagy fáknak. Nehéz eligazodni, megmondani, hol van az ember, ki van mellette, vagy mire lép: a sötétben semmit se tud, mert a tér eltűnik.

A sűrű kód is hasonló.

Nagy önbizalma kell hogy legyen annak, aki útra kel éjszaka, különösen járatlan úton, s ha olyan helyen pihen meg, ahol nincs más ember. Az öreg Gálátioan sejtette, mennyire féltek azok ketten az erdőszélen töltött éjszakán át a szénában, ezért mesélt nekik egy ideig az erdő vadjairól: miért kerülnek az embert, hogy a lovak megérzik őket, és ők is a lovakat, és tudják, hogy stb., stb. Ők se vették komolyan, de talán ő se mondta komolyan, hisz nem a vadaktól féltek ők — a vadak iránt az öreg különben se érzett mást, mint szeretetet. Az éjszaka hamar eltelt, jöllehet ők csak egymás kezét fogták, nem lehetett olyan hosszú az éjjel, hogy rövidnek ne tűnjék. Mostantól igen megkurtulnak az éjszakák — tréfált velük ügyetlenül az öreg, még kacsintott is hozzá a golyalábairól, és elindult előttük az erdőben, amelyet templomnak nézett. A jégbarlang elé is meggyőződéséem szerint azért vitte őket, hadd higgyék, hogy a leg-szentebb oltár előtt állnak. Amint ott álltak a Gálátioanéak frakkjában és

menyasszonyi ruhájában, amelyeket azok a vadászházban tartottak, a mögöttük lévő két tölgyfa lett volna a két násznagy, a tölgymakk pedig, amit rájuk szórt, az aprópénzt és a cukorkát helyettesítette. Ez elsősorban a Gálátioan elmélete: mert az öreg még előző alkonyattájt összeeskette őket, amikor a szél belekapaszkodott a levelekbe, és énekfelét dúdoltatott velük, és amikor a fehér és sárga csillagok megannyi gyertyaként gyúltak ki az égen a fenyő- és tölgyerdőben tartott fantasztikus esküvőn, amely az öreg számára a világ egyetlen temploma volt. Gálátioan így mondta: az öreg fejében teljes sötétség volt.

Ki menthette volna meg őket kettejüket? Ez a kérdés, mondta Ottó, az unokaöcsém. Kicsoda? — kérdelem én is. Vagy mindhárman? Ki? Mert ők ketten még magukra voltak, amikor a Csonka az üzletébe rekedt macskáról szolt nekik, ez volt számára a legkézenfekvőbb módja annak, hogy távozásra bírja őket, ne várjanak, nehogy ők is (elsősorban Ilie) hasonló sorsra jussanak. Szabadságszomjuk, vágyuk nem kíváncsiságból fakadt, hogy ismeretlen tájakat fedezzenek fel, az érzések, a Hegy ismeretlen világát, hogy élettapasztalatukon túl felfedezzék a maguk világát, amelyben mindannak helye volt, amit a faluban megtiltottak nekik; menekülésre a számmárral való örültség, a cigányok zsvaja és Gálátioan közönye készítette őket. Hisz egyedül ő gondolkodott higgadtan akkor, semmibe se keveredett bele, pedig volt ereje nemcsak a testének, de a szavának is, de ő nem avatkozott bele semmibe, hogy pártatlanul minden fölött és mindenen kívül maradvá, ártatlan tanúja legyen mindennek. A feleségem szerint fiatal vérük kíváncsisága győzte le őket, amikor elvesztették a józan ítélőképességüket, azért vágtak neki az ismeretlennek. Én azonban ismétlem, nem a kíváncsiság, nem az csalogatta el őket a faluból, ami a vadonban rájuk várhatott, hanem a Csonka szamaras meghurcolása meg a Gálátioan nyugodt közönye. Lám, Ottó unokaöcsém mondta nekem, hogy ez a nép, amelyet ismerünk, tulajdonképpen ismeretlen, mi pedig úgy élünk közöttük, mint egy pusztaságban, azt se tudjuk, mi van bár egy embernek a lelkében. De ugyancsak Ottó tette hozzá: mégis vannak bizonyos törvények, amelyeket ha nem ismer az ember, semmit sem ért meg abból, ami vele és körülötte történik. Vegyük a magyarokat: csizmát viselnek, a románok szerint

nyalkák, tehát büszkék, és kihúzott derékkal járnak a faluban vasárnap, tudnak szép keszcsokolomot köszönni a nagyságának, akiknek tejfelt adnak el, és hétfőtől szombatig dolgoznak a mezőn, jó iparosemberek, értenek a bádogossághoz is, és hirtelen termésetűek, olyanok, mint a paprika, amelyet az ételükbe kevernek, amíg piros nem lesz, mint a tűz lángja, és szavatartóak: ha vállalják, hogy házat építenek neked, nem kérnek mindennap áldomást, az asszonyaik rengeteg szoknyát viselnek és tüzesek, a férjüktől elvárják, hogy talpig férfi legyen, és ha azt mondod nekik, hogy a törvény egy forintot kér tőlük, odaadják, mert tudják, hogy a javukra van, és ha azt kéri tőlük, haljanak meg a csatában, hát meghalnak, ha törvénnyel kötelezed őket, hogy a két kezükkel emeljenek egy égigérő káposztahegyet, mert ott találják meg Attilát, meghallgatják a törvényt, és tiszteletben tartják, és valóban meg is találják ott Attilát, vagy ha nem, tudják, hogy ott a helye, csak egy időre elment onnan: egyszerűen tiszteletben tartják a törvényeket, és ezzel kezdődik a civilizáció. Azt tartják magukról, hogy ők Közép-Európa pusztájának a legcivilizáltabb népe, szabad lovas királyai ennek a füves síkságnak, és nem adnák a Tisza-tájézt meg a Balatont a Csendes-óceánért meg az Atlanti-óceánért együttvéve, és boldogok, hogy Ázsia bálnagyomrában születtek, és annak a nyomornak a homokpusztáiból idáig jöttek lovaikkal, királyiakkal és a pusztájukon büszke, bajszos nemzetet neveltek: Európa minden örületét a bajszuk végére tűzték. Ha ismered a magyarokat, jól megélhetsz velük, ha nem — barbárok. A románokkal másképp áll a dolog. Azt mondod neki: csináljon nekem egy kucsmát, uram! Ő azt feleli: meglesz, testvér, kezét rá — és kezét ráz az emberrel, elveszi az előleget, és míg a világ s még két nap, várhatja az ember a kucsmát. Mindent megtesznek — de mégse, ide-oda forgatják a szót, csodálkoznak, megesküsznek, hogy minden rendben lesz, és másnap meg se ismerik az embert. De hadd mondok egy példát: megjön a parancs, hogy vigyenek el bennünket a városunkból. (Az unokaöcsém éppen látogatóban volt, nálam, amikor a román csapatok az oroszokkal együtt Magyarország földjére léptek.) A parancsnok, aki a szállításért felelt volna, éppen akkor hallotta meg a hírt, amikor a felesége odaállította, hogy tépjen meg egy ludat. Szombati napon történt. Feláll, tépetlen hagyja a ludat,

egyenruhát ölt, felkötö a derékszíját, jelentkezik a főnöknél, és miután közlik vele a teendőket, rábólint: rendben van, meglesz. Utána: az anyjuk keserves így meg úgy, épp levágtuk a ludat, egy kis jó boroscám is volt! De néhány nap alatt összeszed bennünket, és amikor a németek megkérde, hogy összegyűjtött-e mindnyájunkat, azt mondja, még hiányzik kettő, de ezeket is nyakoncsípjük, elutaztak a városból, várjuk, hogy visszatérjenek! Egy hét múlva a német, aki a zsidók deportálásáért felelt, telefonon kérde: „Kész?” „Kész, uram!” „Akkor vagonírozzák be őket, és küldjük Németországba!” Azt is megmondta a német, hogy hová, de ő még rákérde: lehet-e marhavagonokban szállítani őket? „Lehet.” „Csak azért kérdeztem, mert személykocsijaink nincsenek.” Egy újabb hét után, amikor keresték, nem találták, küldetésben volt. Két hét múlva — újabb küldetés. Három hét múlva: „Miért nem küldték a vagonokat?” „Miféle vagonokat?” „Hát a zsidókkal.” „Nem találtam vagon, csak most került. Indulnak, rendben van.” Utána: „Nem küldtem őket, mert nem voltak elegenden, itt állítottam munkába, ennél meg a fene az összeszt, lágert csináltam, és amikor meglesz a létszám, kész!” „Képzeld — mesélte nekem Ottó —, száz kilométernyire küldtek bennünket a várostól, és odatettek vasutat építeni, egy másik, meglévő vonal mellé.” „Hagyd őket az anyjukba, nem sikerült vagonokat szerezni, mivel küldtem volna, rollerrel?” Parancsot kapott, hogy őrizzen ott bennünket, és feleljen értünk. Szitkozódott, szidta az anyánkat, és azt mondta, eléget bennünket, ha megszökünk, vagy ha nem dolgozunk fegyelmezetten. Mi pedig csákányoztunk, lapátoltunk. Ő meztelb nézett bennünket, és halálra unta magát. Cigarettaért küldött hozzánk egy katonát. Adtunk. Utána gyufaért is visszaküldte, azt is adtunk. Magához hívatta közülünk a legöregebb szakállast, és megkérdezte tőle: öregapám, hogy áll az a dolog a „kósserrel”? Megmagyarázta neki. „Aha!” — mondta. Nem volt ostoba, de az egészről semmit se értett! „Mi a jöfenét ártottatok azoknak?” — kérdezte. — Miért akarnak elszállítani, hozzájuk?” Nem volt az az ostoba-fajta, aki azt se tudja, melyik világon él: nagyon jól tudta ő, épp azért kérdezte. „Nehogy megtaláljatok szökni innen, mert azok kicserzik a bőrömet!” Nem politizált, nem tudta, hogy tulajdonképpen mi lenne számunkra a megoldás. De átadni nem adott át amazoknak, mert megtudta, hogy más-

felé mások se tették, akik hasonló helyzetben voltak, mint ő. Azok is szüntelenül csak helyesleltek a parancsoknak, de tenni másképp tettek. Ismerte a törvényt, szóban tisztelte is, sosem mondott nemet. Ősz felé volt, a németek Moszkva környékéig jutottak. Hitler volt a világ ura, senkitől se félt, csak a mi emberünk vakargatta a talpát, füstölt, és gyilkos szónoklatokat tartott nekünk arról, hogy kell dolgoznunk a vasútépítésen, és amikor látta, hogy a lapátnyelekre, csákányra támaszkodva állunk, és hallgatjuk, szitkozódni kezdett. Mért nem veritkeztek, hé? Kitől félték, mért nem dolgoztok? (a kérdés ugyanolyan képtelen volt, mint az egész viselkedése). Ha becsületesen dolgoztok, amíg én élek (és öklével megdöngötte a mellét), senki se nyúl hozzátok, bár egy szalmaszállal se, mert szétrepítem a koponyáját! Hengegett, de közben őrizetünket a katonákra hagyta, ő pedig a közelben diót tört egy csutakon, az ujjai csupa feketék voltak a dió zöld burkának a levétől. „Mi van veletek, hé — kérdezte egyszer, — mért álltok mozdulatlanul?” Egyikünk megmagyarázta neki, hogy zsidó ünnep van; ismétlem, ősz volt, Hitler a világ urának hitte magát. „Hát ha ünnep, menjetek haza — mondta —, és három napig ne is lássalak itt, mert megnyúzlak, induljatok Gyulafehérvárra vagy a fenébe, ki-ki oda, ahova való.” „Nem mehetünk, nincs mivel, majdnem száz kilométernyire vagyunk...” „Hát vonattal.” „De a vonat nem áll itt meg.” „Majd megáll az.” „Csakhogy ötkor megy át erre.” „Akkor ötkor indultok.” „Csakhogy a hagyományaink szerint nem gyűjthetünk tüzet, nem ülhetünk vonatra, amíg fel nem jön az első csillag.” Az égre nézett. Dél volt, az égen nyoma se látszott csillagnak. Megint köpött egyet, és egyórás előadást tartott nekünk, ezúttal a juhokról és a mozdonyokról: éppen a juhokat őrizte, amikor az első mozdonyt meglátta egy újságban, amelyet az apja cigarettapapír-nak használt. Öt órákor a katonákkal megállította a személyt, és ott tartotta azzal, hogy a vonal meghibásodott, amíg fel nem jött az első csillag! Azt mondta Ottó: „te megértheted, amit én nem értettem meg: Hitler a világ ura volt, és ez megállította a vonatot, amíg feljött az első csillag! Ki tett volna még ilyet? Mért nem volt ostoba, de az a fajta ember se, aki befér a törvény keretei közé. Három nap múlva mindnyájan visszatértünk: nem csodálkozott azon, hogy mindnyájan jelentkezünk, de feldühödött, hogy lehattunk olyan arcátla-

nok, miért jöttünk vissza hozzá. Mért nem mentetek a frászbá, találtam volna én... Mit gondolsz, félelmünkben térünk vissza, nehogy más kezébe kerüljünk, és rosszabbul járjunk, vagy azért, hogy ne elljünk vissza a bizalmával, vagy?... Lényeg az, hogy egy se hiányzott közülünk, és ha nem ismertem volna ezt az embert, kótyagosnak hittem volna, hisz semmit se tartott tiszteletben, mindent szidott, de unalmában és sértődöttségében, amiért nem lehet ott-hon a felesége mellett, hogy libasültet egyék és sűrű vörösbort vagy csigert igyék hozzá, semmilyen istenségtől se félt, csak önmagát vette komolyan, arra vigyázott, el ne felejtse lehúzni a bakancsát, hogy megvakargassa a talpát, ahol szerinte az ember esze lakozott, mert az embert a lépteiről, állásáról lehet megismerni, nem arról, hogyan veri a száját. Nem volt bölcse ember, értem már, mit akarsz mondani, hogy én idillikusan látom, nem mind ilyenek, hisz Ilie és Tibor ostobán halt meg, de engeddd meg egy olyan embernek, aki megmenekült a haláltól, hogy idillikusan lássa a megmentőjét.“ Mire én: „Nem értem, Ottó, hová akartál kilyukadni, azokkal az emberekkel, akik itt élnek, ahol mi is, elvegyülve közöttünk és egymás között is.“ Mire ő: „azt akartam mondani, hogy a különbség közöttük nem a vér, vagy az, hogy tisztelik-e a törvényt vagy sem, se a büszkeség vagy a restség, a munka vagy a zabhegyezés és az se, hogy egyeseket magyaroknak, másokat románoknak, zsidóknak vagy cigányoknak hívának. Abban különböznek egymástól, hogy az egyiket ma látjuk barbárnak, a másikat holnap, aszerint, hogy mikor van igaza, mikor követeli a jogait. Ebből jön az ellenségeskedés, a gyűlölet, hisz sohasem volt nekik egyszerre igazuk: innen jön az ellenségeskedés, a gyűlölet, hogy sohasem volt egyszerre igazuk, sohasem voltak egyszerre jogaik, nem ugyanaznap rázódtak fel közülük, nem egyszerre tértek magukhoz büszkeségükből vagy ütődöttségükből, hogy felfedezzék igazságukat, és közelebb érezzék magukat hozzá, és ugyanakkor arra is rájőjjenek, hogy disznóság és barbárság ártani valakinek — mint ahogy jót tenni is az akkor, amikor nincs rá szükség, ahogy Básat akarta, amikor nálatok minden véget ért, és nem merült fel többé az a veszély, hogy az egyik vagy a másik nemzetiséghez, valláshoz tartozók egymás torkának essenek (elmúlt a veszély, mert nem volt már miért gyűlölködniük, és talán mert új félelem állt be-

léljük, mármint az, hogy a bűnös bűnhódni fog, és a felelősségre vonást nem lehet se felfüggesztetni, se halogatni, mint addig), mondom, ilyen körülmények között jónak és bölcsnek lenni nem nagy dolog, még csak nem is ügy, hanem valami egészen könnyű, természetes valami — bárki részéről. Ami az érdekes, jöllehet ugyanabban a faluban éltek, megmaradtak a hagyományaikkal, nem keverték össze a szokásaikat. De eljött egy nap, mint ahogy eljött annak is, aki bennünket a vasútépítésnél őrzött, amikor minden összeroppant, amikor mindenki rájött, hogy tulajdonképpen nem is olyan ő, amilyennek hitte magát, hogy a saját lényében ott lappang valami ismeretlen is, akit sohasem ismert volna fel, ha nem zöken-tik ki megszokott kerékvágásából, abból, hogy minden szombaton levágjon egy libát, megtépje, megsüsse és elfogyassza egy pohár csiger vagy sűrű vörösbort mellett, szódavíz nélkül. Az a fekete nap végül is, szerintem, nagyszerű nap volt, világteremtés napja — hogy egy kicsit biblikusan fejezzem ki magam, mint minden zsidó, aki valamelyest ad magára —, az ébresztette rá őt, engem is, téged is, mindnyájunkat a tulajdonképpeni önünkre, az szembeesített minket a bennünk lévő ismeretlennel, aki-vel élethalálharcot kellett vívunk: és ebben a kegyetlen, világos fejjel vívott harcban, amelyben csak mi magunk tájékozódhatunk, minden kényszer nélkül, csak magunk jöhetünk rá, hogy kik is vagyunk, mi az az órahang bennünk, amely mindent feljegyez és mindenről számot ad majd. Mert az ember, drága Icíg, nem olyan, mint az az óra Angliában, amelyre olyan szépen felírták, hogy az idő múlik, és senkitől se kér számadást, de nem is tartozik számadással senkinek, mondom, az ember nem angol óra, amelyre oly zseniálisan írták fel: az órák múlnak — és senkinek sem adnak számot róla!

29.

Ki menthette volna meg őket? A Csonka nem: rajta már túljutottak. A feleségem szerint: „Ha egyáltalán a Csonkára gondoltak volna, ő megmen-tette volna őket, akár távollétében is.“ „Nem értem.“ „Nem érted, mert te se gondolkodol.“ Ilyen kedveseket mondott nekem. Azt mondja: „Elmesélte volt a Csonka, ő is hallották, az egész falu tudta, hogy maradt fél lábbal. Háborúban volt abban a meleg országban, és

egy napon gatyára vetkőzve heverészett egy fa alatt, amelynek a nevét se tudta, és amint felfelé nézett, az itthoni hűvös hegyekre gondolva, ahol sasok fészkelnek, egy raj zümmögő méhet pillantott meg a fán. Felkelt, egy üres lőszeres ládát keresett, talált is, a hóna alá vette, és anélkül, hogy bárkinek szólt volna, elindult a különös, ismeretlen fák között, hogy befogja a rajt. Sikerkült is, ott voltak az ágon, amelyen meglátta őket, a ládába fogta, majd pedig a ládát letakarta a gatyájával, úgy tért vissza a többiekhez, anyaszült meztelen. Az egyik kíváncsi volt, mit rejteget a ládában, meg akarta nézni, ő nem hagyta, mire az segítségül hívott másokat is, mindnyájan nevelték a meztelenségét, és kíváncsiak voltak arra, miféle csudát dugdos a ládában: félretörtötték a gatyát, a méhek dühösen kitódultak, és össze-vissza szúrták orrukat szájukat, mellüket, ahol érték, hogy utána megteljen a testük hólyagokkal, daganatokkal. Nem sokkal később a Csonka azt tapasztalta, hogy nem érzi a bal lábán a méhcsípéseket, hát amikor odanéz, látja, hogy a lába vagy két méternyire van tőle. „Nem értem, mi köze ennek a...” — szóltam közbe. Mire az asszony: „Várj.” A Csonka se akkor, se később nem adott hálát az Úristennek, amiért életben maradt, mert ha hálálkodnia kellett volna, eltöprenghetett volna azon is, miért nem maradt mind a két lábával? Utána hazajött, kopor-sókat készített, és nem a vallásban keresett hamis vigaszt, hanem hozzálátott ahhoz, amit akkor határozott el, amikor a lábát két méternyire látta magától: mennél több emberi lábat csinálni a földre, mert ezekben a lábokban van az ember igazi ereje, jelképe — és ez a Csonka hite: életet adva bizonyítani, hogy az Úristen nem osztogat se életet, se halált, mert nincs neki honnan, és azért nincs, mert ő se létezik sehol. Úgyhogy ő akár el is pusztulhatott volna a fetrengő számar alatt, az emberek szemeláttára, akiknek a lábát ő csinálta — elpusztulhatott volna, mert az igazsága, a hite bennük élt tovább, hisz sokan a gyerekei voltak, és ha ő el is pusztul, vagy nem pusztul el a számaron vagy a számar alatt, az igazsága bebizonyosodott, mert a gyermekei megvoltak, és ő bennük élt — ezért nevetett, mint egy bolond kecske, miközben amazok zavartan nézték. „Ökrök — mondta nekik —, nézzetek a tükörbe, nézzétek meg a szemeteket, akkor talán eszetekbe jut, mekkora számaráságot tesztek, mekkora ostobaság az, hogy kést

tűztök az övetekbe, hogy egyik nemzeti-ség a másik ellen berzenkedik a faluban.” És mert azok csak röhögtek, nem értették, a Csonka elsírta magát: „Nincs semmiféle Isten, nektek sincsen, önekik sincs, nincs belőle kettő, se tíz, egy sincs, ne meresztgessétek a szemeteket az ikonokra, az égre, ne vádoljatok másokat, másvallásúakat, mert az igazi vallás bennetek van, egyetlen erőtlők bennetek van, senki másban, odafent vagy bárhol: szaporítsátok a lábakat, ahogy én tettem, próbáljátok megismerni az igazi Isteneket, és rájössztek majd, hogy én vagyok az.” Ekkor egy veder vízzel öntötték szembe, azt hitték, megtebolyodott, úgy nézték, mint valami csodát, figyelték, hogyan bolondulhat meg egy ember fényes nappal, számarhátan, előttük. Semmit se értettek történelmi tanulsággal telített szavaiból, de azok ketten érthettek volna a méhes történetből, hisz ismerték, vagyis azt, hogy minden csak rajtuk múlik, és senki másban, semmikepp se holmi istenségtől függ, hogy élhessenek, és hogyan éljenek. Nem gondoltak a Csonkára, és rosszul tették. Beszélhetett volna velük Gálátioan — mondtam —, ha felkeresi őket és... A feleségem a szavamba vágott: „idehallgass, mintha együtt olvastuk volna egy nép, már nem is tudom, melyik meséjét vagy legendáját, amely szerint az orángutánok szintén emberek, beszélni is tudnak, de nem beszélnek, nehogy meghallják és munkára fogják őket.” „Nem értem, miféle munkára lehetne fogni Gálátioant. Miért, ő talán orángután?” A feleségem ezt válaszolta: „nem, ő bölcs ember, egyébként az orángutánok is bölcssek. Nem akarnak emberek lenni.” „Most se értem.” Mire én: „Gálátioan nem akart orángután lenni?” A feleségem: „hogy értsem?” Mire én: „tán attól félt, ha megszólal, megtagadja a természetét, meghallják, hogy beszélt velük, és ugyanúgy járhat, mint ők.” A feleségem: „Az egyszerű igazságokat nem kell szórszállasogatón boncolgatni, hagyd úgy, ahogy vannak, jobban megérted akkor, ha nem érted pontosan.” Mire én: „Még ostobának is megteszel.” És ő: „Mindenki olyan, amilyen, ha te olyan vagy, amilyennek mondd, én nem változtathatlak meg. Idegesítesz a faggatózásoddal. Gálátioan nem tehetette, amit nem tesz. De talán az is megmenti őket, ha Gálátioanra gondolkodnak, arra, hogy semmit se mondott nekik. De nem gondoltak.” Mire én: „Gondolhattak volna Bášatra is, hogy számot vessenek a lehetőségeikkel.” Az asszony:

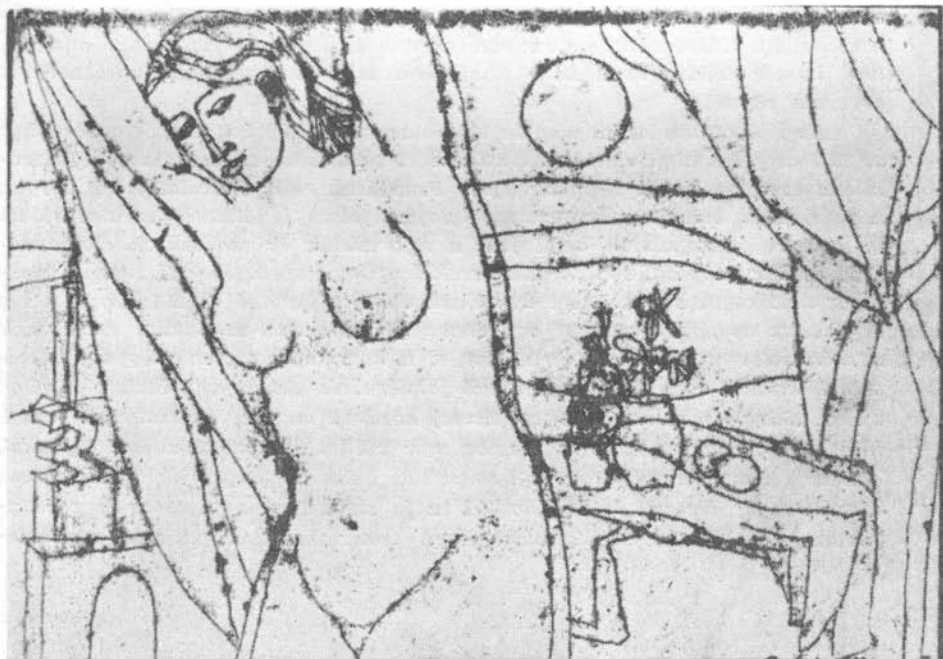
„Milyen lehetőségekre gondolhattak volna Básat kapcsán?” En: „Éppen arra, hogy semmi kilátásuk nem volt, ha viszszaérnek, vagy ha nem bújnak el. Básat kapható lett volna arra, hogy beárulja őket Tibinek, hogy jóba legyen vele, hisz Básat mindig olcsó politikus volt, és mindig jól tudta, hogy az adott helyzetben merre hajolják, kivel tartson, kivel ne; úgynevezett független politikai frakcióját mindig úgy vezette Belsőbányán, hogy mindenkor a hatalom közelében legyen, így neki is jutott egy-egy lerágni való csont a mindenkori hatalmasok asztaláról. Básat figyelemre méltó jelenség, volt egy meggyőződése, amelyhez szentül ragaszkodott, amelyet sohasem árult el; azt vallotta, hogy kötelezően azt kell tenni, amit azok tesznek, akiket az ember vezetni akar: a számársaikban is részt kell venni. Ami valóban így is volt; a Csonka esetében például a zajos kamaszokkal tartott, velük vihogott, a zenészekkel együtt énekelt, végig vidáman, mintha semmi súlyos dolog se történt volna. Mire a felelősem: „Őket kettejüket nem érdekelte Básat, és ha gondoltak volna is rá, amikor elmentek, nem ismerték ennek a szenilis kis sajtósakálnak a hitét, aki egész életében az alája tartozók szenvedé-

délei, hangulata szerint igazodott, hogy hallgassanak rá. Senkire se gondoltak, Gálátioanról is megfélemeztek, mert tudták: a világ tele volt ellentétekkel (kissé dogmatikusan hangzik!), ahol csak az számított, ki keres több pénzt, ki van hatalmon (hogy a fenébe gondoltak volna pénzre!). Azt hiszem, hogy ők minden számársaigon túltették magukat, minden gyűlöleten, az egész ködös zűrzavaron (a politikán, faji kérdéseken stb.), és azért feledkeztek meg minderről, mert felfedezték magukban azt az érzelmet, amelyet mi oly nevetségesen szerelemnek hívunk. Túl a katonákon, akik győztesen vonultak be este, és megverten távoztak reggel, hogy egy nap múlva újra dicsőítesen térjenek vissza, túl a Básat politikai hülyeségein (gyűlöletes volt, nem?), túl a szilvapálinkán, a betört kirakatüvegeken és minden másan, amihez semmi közük sem volt, felfedeztek önmagukban valamit, ami arra készítette őket, hogy elmenjenek, és semmi se érdekelje őket; azt hiszem, az a pillanatuk a mi lányunk és a bajuszkás tiszt pillanatához volt hasonló, amiből az következik, hogy az érzelmek egyszerűek és hasonlóak — és önmagukon kívül semmivel sem számolnak.

Fodor Sándor fordítása

(Folytatása következő számunkban.)

Ambrus Imre grafikája

Jordáky Lajos köszöntése

Emlékszünk még olyan egyéniségkultuszra, amely személyiségekből következtette ki a történelmet, aztán jött az ellenvéglét, s már a szocializmusba lépve úgy gondoltuk, felülemelkedhetünk minden egyedén s csak a tömegek érdemelnek glóriát. Mára mégiscsak létrejött a tömeg egyedein át való szemléletének dioptriája, s szinte divat a kerek évszámok jelképes értékelése, az évfordulók megünneplése. Lám, hatvanéves lett Jordáky Lajos is, aki publicisztikai és tudományos munkásságával tartozik úgy, olyan mélyen, Kolozsvár munkásságához, mint Nagy István vagy Bálint Tibor szépírodalmilag. Köszöntsük hát, üdvözölve személyében mi magunkat, mindazt, ami immár ötödik évtizede e hasábkokon is e hagyományos munkásváros érverését rögzíti.

Az ifjú otthon kapta meg az első marxista kiképzést: az „öreg Jordáky“ az 1918-as forradalmi események kolozsvári munkásexponense, fia pedig tizenkilenc éves, amikor a Munkás Újság Proletárok című karcolatát közli. Igaz, a származás bizonyos hagyományfolytatást jelent lekötöttség szempontjából is: a munkásmozgalmon belül forr a reformisták és radikálisok elválasztódása és összezsapása, s a Jordáky család nyomdászöröksége a II. Internacionáléhoz való ragaszkodás... Az új erőnek ebből a keretből kell kitörnie, s így is történt: az „ifjú Jordáky“ egy életen át a munkás-baloldallal szövetkezik s „kétésfeles“ radikalizmusán át jut el a kommunista munkásegységig. Írásainak értékét ezen a pályáiven kell felmérnünk. Az a fajta őszinte közügyi író ő, akinek minden sorát cselekvés, közéleti munka, népszolgálat fedezi. Mint a Korunk munkatársa szembe mer szállni mozgalmi elfogultságokkal, amikor az antifasiszta fronton nemcsak a munkásegységet képviseli, hanem a szűk szakszervezeti látásmódot ki tudja szélesíteni a nemzeti és parasztkérdés megoldásának vállalásáig. Ilyen értelemben támogatja a szociálde-

mokrata sajtó bürokrataival szemben a Vásárhelyi Találkozót, a MADOSZ népi radikálisaival való szövetséget, a kommunista írókkal közös Munkás Athenaeum forradalmi törekvéseit.

Atfogó szemléletet áruolt el 1939-ben a Spanyolország című testes munka a katalán és baszk kérdésnek a polgárháborúban játszott szerepéről szólva, valóban népfronti magatartásra vall az 1943-as történeti „zsebkönyv” — a 48-as Erdély — együttesében való részvétel, s bizonyára nem véletlen, hanem a munkásságot a néptől el nem választó szemlélet eredménye közvetlenül a felszabadulás után a Horea, Cloșca és Crișan című brosúrától A márciusi ifjúság esszékötetéig terjedő román és magyar történeti témabőség. Mint a Bolyai Tudományegyetem professzora is egyetemes forradalmi kép kialakítására törekedett a francia forradalomtól a parasztmozgalmakon át a munkásság össznépi szerepéig terjedő társadalomelemzésekkel. Bíráloi megállapíthatták, hogy egy-egy ponton nem mélyedt el szakmailag sohasem, viszont barátai tudják, hogy publicisztikáját mindenkor a munkásnevelő és népművelő odaadás mindennapi köteleességteljesítése hitelesítette. Szervesen ide illeszkedik munkásirodalmi, színházpolitikai, filmtörténeti és sajtótudományi szorgalma is: hűen követve a nemzetiségi önismerkedés és felemelkedés sodrát.

Olyan életpályát, olyan négy évtizedes mozgalmi és írásbeli tevékenységet ünnepelek a hatvanéves Jordáky Lajost köszöntve, melynek áramához olykor hozzátartoztak az ütközések is. Félreértések is örvénylettek körülötte, melyek szinte-szinte tragikus következményeit elhárította a rehabilitálás, máskor nyitott kérdések maradtak fellépései után, melyekre még közösen kell megtalálnunk a kellő választ. Polemizáló ember, ezért nem vált korban előrehaladva sem öreggé. Vitába bocsátkozva vele tulajdonképpen magunkra nyitunk: munkásság és népiség, irodalom és közérthetőség, társadalomtudomány és népművelés feszültségeire, melyek érzékelésekor nem a véleménykülönbség, hanem a közömbösség volna a legnagyobb hiba. Vitatkozzunk, hát közös kérdéseinkről minél termékenyebben s minél tovább.

Balogh Edgár

A mese megfejtése

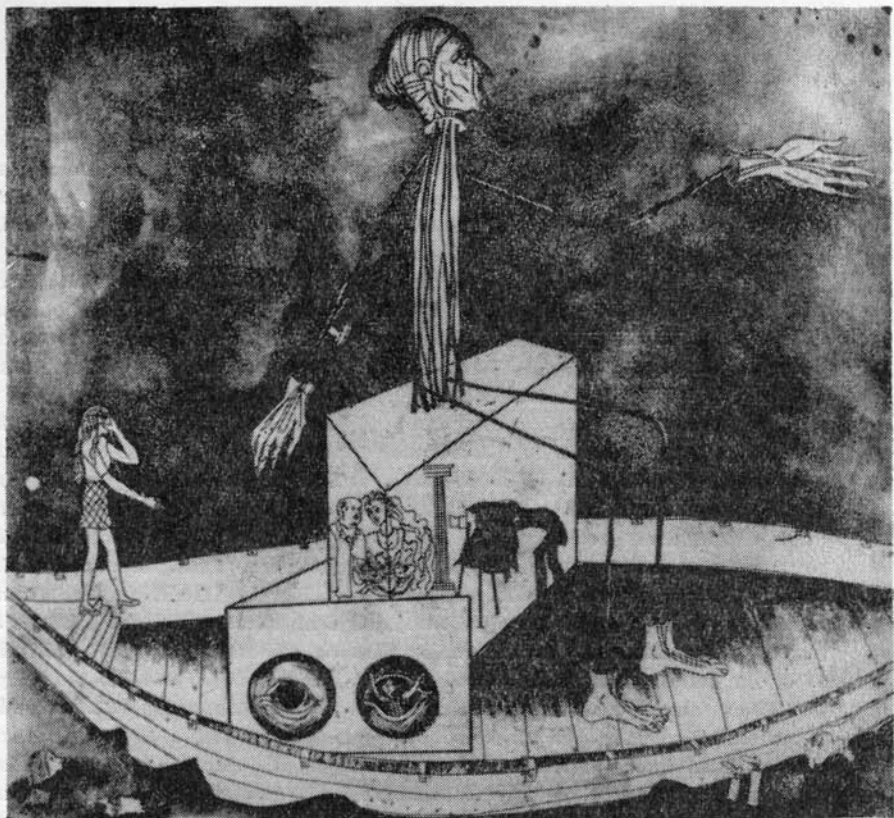
Közhiedelem szerint a mese gyermekekhez szóló műfaj, s egy bizonyos életkoron túl (amely úgy tűnik, mind alacsonyabb lesz) már nem illik mesét olvasni. Igaz, a falusi ember öreg korában is szívesen böngészi unokája meséskönyvét, a népmese pedig nálunkfelé — bizonyos vidékeken, bizonyos társas alkalmakkor — ma is élő része a népeletnek, ezt azonban inkább kivételnek szoktuk tekinteni, és sajátos gazdasági-társadalmi fejlődésünkkel magyarázzuk. Igen ám, csakhogy ez irodalmunkat-művészetünket is részben megkülönbözteti a nyugati országokétól (ahol egy-egy mai törekvésben ugyancsak nyomára bukkanunk az ősrégi műfajnak). A mese tehát nem hagyja magát temetni, új meg új formában feltámad, helyét követeli. A gyermeki

kíváncsiságot, gyermeki kedélyt megőrző művészek kérdéseiket, látomásaikat mesébe fogalmazzák, és mi, „modern“ előítéleteinket feladva, hagyunk magunknak meséltetni, ámulva hallgatjuk, nézzük a novellába, regénybe, festménybe, grafikába fogalmazott mesét, s új, ismeretlen világokat fedezünk fel, túl a racionális hétköznapiakon, a tudomány határain is túl, de már nem ott, ahol a kurta farkú malac túr, hanem ahol az úrhajók szállidosnak, vagy ahol ha nem is orvoslást, de egyfajta magyarázatot kaphatunk emberi gyengeségeinkre.

Kopacz Mária rézkarcokba öltöztetett meséi végigjáratják velünk ezt az utat a gyermekkori szárnyas angyalaitól és szarvas ördögeitől az „úrhajós-babáig“. A főiskolai gyakorlatokon már túljutott korábbi rajzain, metszetein elsősorban a játékos kedvet érzékeljük, a vonalak és foltok meseszerűen játékos elrendezését, szinte úgy is mondhatnánk, a gyermeki kedély egyensúlyát. Egyensúly a címe egyik régebbi grafikai lapjának, amelyen a templomtornyok, kapuk és ablakok gótikus formáiban egy-egy csodálkozó emberarc körvonalazódik, áhítattal, szendén elmerengve maga elé, miközben az emberiesített tornyok mellett, a tornyok teljes magasságában az incselkedő ördög ül. Persze, ha utánagondolunk, e grafikai egyensúly mögött feszültség rejtőzik, mint ahogy ezt sugallja a Piroska és a farkas modern városi környezetbe áthelyezett meséje, de lényegében a művet életrehívó gondolat megmarad a játék keretei közt, s így a kész mű inkább vidám, semmint komor. A gyermekkori emlékeit éli újra alkotó és műélvező, természetesen hozzáadva az élményhez azt a gondolati pluszt, azt a kritikai magatartást, amely a felnőtt a gyermektől elválasztja. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk az Erzsébetek című rézkarcot is: a két lányalakot a „kacsalábon forgó vár“, illetve az országúti villanyhuzalok alatt haladó, áramvonalas autó határolja, két oldalról; két kor lány- és életesményét tulajdonképpen a mesék szintjén szimbolizálja a fiatal művésznő.

A mesemotívumok sokféle forrásból táplálkoznak, s ahogy közeledünk Kopacz Mária újabb grafikai lapjaihoz, egyre gazdagabb, egyre mélyebb értelmű motívumrendszert fedezünk fel bennük. Az Ádám és Éva, a Mózes, a Píllangó, a Léda, a Némafilm, a Március, a Vízszintes árnyék, a Kőműves Kelemenné ha külsőségeiben olykor őriz is valami naív, kislányos bájt egyik-másik formaelemében, a figurák gyermekrajzra emlékeztető leegyszerűsítésében, ez mégis inkább a kívülállást, a groteszk mosolyt képviseli, s korántsem az azonosulás jele. Hogy ez mennyire így van, és hogy Kopacz Mária következetesen halad a maga választotta úton, az emberi életet általában, illetve a mai embert kísérő „mesék“ megfejtésében, azt legutóbbi kolozsvári kiállításának néhány rézkarca egyértelműen bizonyítja. Látszólag ma is mindent mesévé old, meseként érzékel, valójában azonban a naív epikumot modellel lényegíti. Már a Hajnali bombázás és a Hangyák a bonyolultabb emberi viszonyok, szenvedések, megpróbáltatások felé fordulás jele volt, s a nagyobb fekete, szürke és fehér foltokat megszakító finom vonalak az emberi lét egyetemesebb megfogalmazását sejtették, teljesebb összefüggésbe ágyazták a hétköznapi emberének sorsát.

Ebben a témakörben újabb előrelépés a Helyettem kisvirág, amely látszólag kedélyesen, valójában kegyetlenül mutatja meg, mit takar az andalító szöveg („Helyettem kisvirág tégy vallomást“), az egyik kezével virágcsokrot átnyújtó férfi hogyan vezeti láncon — jelképesen, persze — ember-társát, a bámészkodó statisztéria gyűrűjében (a „statiszták“ többsége ugyan-

Kopacz Mária: Pillanatfelvétel az örökkévalóságról

csak egyénített). A Rómeó és Júlia — vagy töltse mézesheteit a Holdon groteszkje grafikai formanyelvében még izgalmasabb: már-már a karikatúra erejével hat itt az úrhajós-burába bújtatott fejű lány és fiú, jobbra tőlük, csipkés szélű terítővel letakart asztalon az ismert csendélet-motívum, a rakott gyümölcsöstál — s mindez az elképzelt holdbéli tájra kivetítve. A Pillanatfelvétel az örökkévalóságról még képzeletben sem távolodik el a földtől, pontosabban egy hajó (Noé bárkája?) fedélzetére sűríti figuráit, a „rég jó világ” közhely-jeleit, a „boldog párt” megörökítő fényképészt, *szemét eltakarva a lépcsőkről a semmibe lépő lányt, a mentőöv-szembe rajzolt gyereket, s fölötük ül, minden illúziót szétrombolva, a drótkarú, drótlábú, boszorka-csúf vénasszony; erre a hajóra próbálnak fölkapaszkodni a vízben fuldokló alakok. Egyszóval: reménytelen kiábrándultság? Inkább azt mondanám, torz tükre a nyárspolgári vágyaknak és reményeknek, könyörtelen szembesítés, vagyis az illúziók halála, ami nélkül reális élettervezés, perspektivanyitás nem lehetséges.

Igy lesz, szinte észrevétlenül, a kedves mesélőből kérdező művész, jelentős grafikus, akire figyelniünk kell.

Kántor Lajos

Kozma István veretes világa

Nagybányán él egy művész, akit a piktúrában az érdekel, ami általában nem érdekli a nagybányaiakat — a régi nagybányai iskola Zifferrel, Mikolával megszakadt szín- és formavilága. Normális lenne ennek alapján arról írni, hogy ez a hagyománytisztetéssel magára maradt művész miként lett a nagyhirű nagybányai festészet szellemi örököse és folytatója —, ha Kozma István a piktúrára adta volna a fejét. A dolog viszont úgy áll, hogy Kozma, bár nagyon szépen fest, nem lett piktör, jóllehet szívesen vesz most is ecsetet a kezébe, magához közel állónak mégis egészen más anyagot érez, a fémlemez, amelylyel immár egy évtizede tartó ádáz küzdelmet folytat. Ezért van az, hogy munkáira jobban emlékeznek a nagybányai, máramarossziget nappali bárók, kávézók környezetük iránt sem közömbös vendégei, mint a kiállítások látogatói. Az ezekben elhelyezett Kozma-féle fémveretek, dekoratív funkciót betöltő fémdomborítások ugyanis az ilyen változó, mozgó környezetben sokkal inkább élnek, mint amikor kiállítások anyagába sorolják be őket. A kiállítások merev, sokszor manipulált rendje, a fémdomborításoktól merőben különböző alkotások tömege rendszerint „megöli” Kozma István munkáit, amelyek nem sorolhatók be egyetlen olyan műfajba sem, amelyekből manapság a kiállítások anyaga összeáll. Ezért is rendez Kozma szívesebben egyéni kiállításokat. 1963 óta eddig tizenkettőt, többek között Bukarestben (1967-ben), Budapesten (1972-ben), de eljutottak már munkái Angliába, Albániába, Csehszlovákiába is, anélkül hogy itthon különösebben felfigyeltek volna Kozma makacs és kitartó küzdelmére a maga választotta anyaggal. Persze, nem kiállításainak visszhangja maradt el — kapott elismerő kritikát eleget —, hanem annak értékelése, hogy ez a fiatal művész tíz esztendő óta áldozott az életéből egyetlen „rögeszme” bebizonyítására, arra, hogy a fémlemez mint megmunkálható anyag alkalmas bonyolultabb, magasabb rendű művészi mondanivaló megfogalmazására is.

Mert ha szabad így fogalmaznom, Kozmáig a fémlemez művészi megmunkálása — különben kezdetben ő is így alkalmazta — a díszítőművészet és az iparművészet kisajátított területe volt, és nagyon kevesen próbálták meg önálló alkotássá függetleníteni a domborított, kalapált fémlemezben rejlő kifejezési lehetőségeket. Kozma azok között volt, akik ezt megpróbálták, és amint ismerkedett a számára is szokatlan anyaggal, egyre jobban hitt abban, hogy tud valami újat hozni ennek a tagadhatatlanul korszerű anyagnak a művészi felhasználásában. Most tíz év eredményei bizonyítják, hogy tudott. Közben, mondhatni részlettanulmányként, megismerkedett a nagyon gazdag máramarosi népi fajaragással, az egymás mellett virágzó, egymástól mégis annyira eltérő kerámia- és szöttek-kultúrákkal, tanulmányozta a szelestye-hutai üvegfüvés múltját és jelenét, s mindazt, amit ezekből tanult, „összeolvasztotta” a fém megmunkálása közben szerzett személyes tapasztalataival.

Mit tanult el Kozma a népművészettől? Elsősorban az anyag véges lehetőségeinek a tisztelétét, s azt, hogy nincs stílus vagy irányzat, amely olyan szabadságot biztosítana követőjének, mint a népművészet. Ezt nagyon sokan tudják, sokan hangoztatják, de kevesen érzik. Nem árt tíz esztendőn át népművészeti szövetkezetek mellett művészeti tanácsadóként dolgozni annak, aki

Kozma István: Hollósý Simon (fém domborítás)

ezt érezni akarja. Kozma István ezt is megtette. A „tisztá forrás“ így valóban tiszta marad. Mert ha valaki a saját útját járja, nem utánoz, nem másol megtalált megoldásokat, még akkor sem, ha a népművészet fedezte is fel őket. Kozma pedig a saját útját járja. Képletesen szólva, szabályosan kikalapálta magának ezt az utat, amely a kezdeti domborított vagy homorított reliefektől a kompozíciókig s az utóbbi időben a háromdimenziós fémveretekig vezetett. Ennek az útnak vagy pályáivnak a bejárása egyben azt is jelentette, hogy az iparművészettől vagy legalábbis a vele közeli rokonságot tartó fémdomborítástól alkotó tevékenysége céljához érkezett el, a művészi fémlemez-térkompozíciókhoz, amelyek tulajdonképpen a modern szobrászat kategóriájába sorolhatók. De ha ez így van, miért nem lett Kozma kezdetben szobrász, miért tette meg ezt a nagy vargabetűt, amit Üzenet egy másik planétáról című, egyik legújabb munkája mellől alig-alig lehet igazolni? Egyszerűen azért, mert Kozmának esze ágában sincs szobrásznak lenni. Felfogása a művészet lehetőségeiről sokkal komplexebb annál, mintsem egyetlen műfajba sorolná be magát. A szobrászat szerinte nagyon komoly és nagyon nehéz műfaj, de mégiscsak egyike azoknak a lehetőségeknek, amelyekben a mai művész kifejezheti magát. Kozma ugyanis legújabb munkái után ítélve hiszi, hogy korunk művészetének egyik alapvető jellemvonása a műfajok határainak felszakadása, ami egyrészt kitágítja a művészi gondolkodás lehetőségeit, másrészt arra kényszeríti a művészt, hogy megtanulja különböző anyagokban, különböző műfajokban és ezek különböző kombinációiban kifejezni önmagát.

Nos, a fémdomborító Kozma, a textiles Kozma, a keramikus Kozma, a festő és a grafikus Kozma, aki közben üvegtárgyakat és ősi recept szerint növényi festékekkel színezett szőnyeget is készít, úgy tűnik, megkísérelheti függetlennek maradni a műfajok vonzásában, s úgy alkotni, hogy művei ne legyenek össze-

téveszthetők egyetlen más kortársa alkotásaival sem. A világ, amit így teremtett maga körül, valóban a saját felségterülete, amelyben immár a legnagyobb biztonsággal tud eligazodni.

Hogyan zajlott le ez a folyamat, hogyan vált Kozma szuverén urává egy magateremtette világnak, az ötvösművészet, a szobrászművészet és a fémdomborításokat pusztán dekoratív elemként kezelő díszítőművészet határmezsgyéjén? Aki nyomon követte ezt a folyamatot, vagy most vizsgálja meg Kozma régebbi és mai műveit, könnyen észreveheti, hogy az egyszerű fémveretekből stilizált állat-, növény-, később ember-alakokból (Madaras rozetta, 1963; Lány és madár, 1963; Bárányka, 1964; Ádám és Éva, 1966) hogyan lettek sokalakos kompozíciók (Görög mitológia, 1966; Vásárba menők, 1969; Éneklő lányok, 1969; Székely tánc, 1969), aprólékos gonddal kimunkált, domborműszerű, nagyméretű alkotások (Három grácia, 1968; Tisztelgés Kós Károlynak, 1968; Máramarosi lányok, 1971), a maszkok élettelenségéből jellemárnyalatokat is visszaadni képes, fémbe kalapált arcmasok (Bálcescu, Dózsa, Hollósy Simon arc-mása), hogy az ábra hogyan vált ábrázolássá, az egyszerű kompozíció pedig történeté munkáin (Kömüves Kelemen balladája, 1967; Kalotaszegi legenda, 1967; Hazatérés a vásárról, 1970).

Fejlődése s külön világnak meghódítása azonban még itt sem ért véget. Kozma, mint eddig, most sem menti fel magát szakmai tudásának állandó ellenőrzése alól. Ujra és újra visszatér a forrásokig, ki-kipróbálja erejét, a fémrel való vesződés után fellélegeztető műfajokban — piktúrában, grafikában. Ezek nélkül, amint vallja, hozzá sem érdemes nyúlni a fémhez, s közben azt is meg kell nézni, mit csinálnak mások. Sőt, azt is, hogy mit csináltak az elődök. Mert ha igaz az, hogy a műfajok határai nem válnak már el olyan élesen, mint valamikor, igaz az is, hogy a különböző stílusok sem jelentkeznek már tisztán a ma születő műveken. Ezért a realista vagy akár naturalista alkotások Kozma szerint még mindig azt a mércét, azt a viszonyítási alapot jelentik, amelyhez mérni kell és mérni lehet a mai témák megoldásának sikerességét. Egy téma igazsága ugyanis Kozma szerint pontosan annyi, amennyit ki lehet olvasni vagy érezni belőle. Amennyi igazságot ezenkívül hordoz a mű, az a művész titka és gyötrelme, ami újabb és újabb megoldások keresésére, nyilvánvalóbb megfogalmazások elkövetésére ösztönzi. Nem művész az, aki az igazság felének-harmadának közlésével megelégszik, s nem törekszik a teljes igazság megértetésére.

Nos, művészi krédónak ennyi is elegendő, s ha most Kozma mégis azt vallja, hogy eddigi témáit sokkal egyszerűbben is ki tudná fejezni, az nem hitvallása megváltoztatását, csak szakmai tudása elmélyülését jelenti. Egy sereg munkája igazolja már ezt az állítást. A Homokóra (1967), a Dózsa (1971), az Akt (1971), Hollósy Simon arc-mása (1971) azt bizonyítják, hogy Kozma vörös- és sárgaréz, valamint alumínium lemezekbe vert „történetei“ kerekesebbek, lezártabbak, azt is mondhatnám, csattanósabbak, mint néhány évvel ezelőtti munkái. Az anyaggal való vesződés közben nemcsak azt tanulta meg, milyen téma illik ezekhez az anyagokhoz, hanem azt is, hogy tömörebben, világosabban, a részletekkel való babrálás nélkül fejezze ki gondolatait. Semmivel sem lettek ettől Kozma munkái szegényesebbek, nem lett lazább a vonalak rajza s kevesebb a formát öltő gondolat. Született viszont egy olyan új formanyelv, amellyel Kozma kiemelte gondolatait a domborított-homorított fémlemez síkjából a térbe, s a valóságos (nem ábrázolt) fény-árnyék reflexek plasztikus hatásával egészítette ki az anyag immár háromdimenziós elrendezését. A

Kozma István: Madár

Hírek egy másik planétáról a legszemléletesebben mutatja, hogyan jutott el idáig Kozma, hogyan lett a fémbe kalapált ábrából relief, majd domborműnek nevezhető kompozíció, s hogy végül hogyan lépett ki, mintegy talapzatot kapva, a fémbe fogalmazott gondolat a síkból, nem csupán a harmadik dimenzió irányába, hanem a formák egymáshoz való differenciáltabb viszonya tekintetében is. De mi van ebben a műben, ami Kozma István művészetének egyik csúcspontjává avatja, ami igazolja azt, hogy a művész csak választott anyaga lehetőségeinek tökéletes ismeretében lépheti túl vagy győzheti le egy műfaj határait? Szerintem benne van a XX. század minden vibráló izgalma, a megsejtett ismeretlen utáni vágy, az egész világképünket megváltoztatni képes kérdésekre való válaszkérés örök emberi követelménye, a humanoid kapcsolatteremtés bizonytalansága, az eltechnicizálódott kor ridegsége, az emberi megismerés végtelenségében való hit, és minden, amit a történelemnek erről a szakaszáról művészi eszközökkel közölni még nem, de éreztetni már lehet.

Nem mond újat Kozma, amikor „a szemlélőnek át kell élnie az alkotó élményét, érzelmeit“ elv követését jelöli meg művészete hasznosításának útjaként, de azzal, hogy az elv érvényesítését fontosabbnak tartja a műfaj törvényeinek tiszteletben tartásánál, céltudatosságán túl, makacsságát is bizonyítja. Nem várhatjuk — vallja ezzel kapcsolatban —, hogy egy témából mindenki rögtön annyit érezzen ki, amennyit az a művész hite szerint tartalmaz, de feltétlenül erre kell törekedni. Ha pedig a művész úgy érzi, hogy többször is

fel kell dolgoznia egy témát, mert valami nem világos benne, dolgozza fel többször, míg csak el nem éri, hogy a szemlélő úgy lássa a téma igazságát, ahogy a művész látja. Enélkül a téma pusztán ürügy az ügyeskedésre, nem pedig eszköz arra, hogy a művész közölni kívánt mondanivalóját hordozza.

Nem túl komplikált s főként nem keresetten esztetizáló gondolatok ezek, de világosak és célratorőek. Olyan célratorőek és eredményesek, mint Kozma István egész művészi és emberi magatartása. Ennek kiemelése s egyben e hosszú ideje késlekedő méltatás záradékaul egyetlen példát még: Hollósy Simon jeltelen sírjára a máramarosszigeti temetőben néhány hónapja nemesveretű, az iskolaalapító piktor arcását ábrázoló plakett került. A plakett Kozma István munkája. Nem rendelte meg, se nem fizette ki senki. Jeltelen volt a sír, meg kellett jelölni.

Gyöngyösi Gábor

Kopacz Mária: Némafilm

A phaisztoszi korong

A Kréta szigetén és környékén kialakult írásformákat, az ún. *minószi írásokat* a tudományos kutatás öt csoportra szokta osztani. Közülük a legrégebbi e sziget ősi kultúráját először feltáró és tanulmányozó angol régészről, Arthur Evanstól *hieroglifikus*, másoktól képirásnak, piktográfiának nevezett phaisztoszi felirat. Ezt követik az *A vonalas* és a *B vonalas* írások, majd a különféle ciprusi írásformák.

A második világháború után a kutatás különös érdeklődést tanúsított e minószi feliratok iránt, és Michael Ventris angol építész-mérnöknek John Chadwick cambridge-i professzor segítségével sikerült megfejtenie a *B vonalas* írást.

A mai álláspont szerint az első három csoport — eltérő volta ellenére — bizonyos rokonságot mutat. A legtöbb nehézség a hieroglifikus vagy képirás megfejtésénél mutatkozik, mert ez „tiszta képlet”-ben csak a phaisztoszi korongon maradt ránk, és átmeneti formában még másik két táblácskán. Emiatt aztán nincs elegendő összehasonlítási alap. A ránkmaradt 45 jelle sok magyarázat hordható össze. Amint Ernst Doblhofer, a kérdés egyik jó ismerője megjegyzi: „Evens óta ennek az őskrétai rejtvénynek a megfejtése egy tapodtat sem haladt előre”, a szakértők nem tudtak megfejtéssel szolgálni, de „talán akadhat egy zseniális »outsider« is, aki ezeknek a képekből álló spirálisoknak a titkába behatol”.

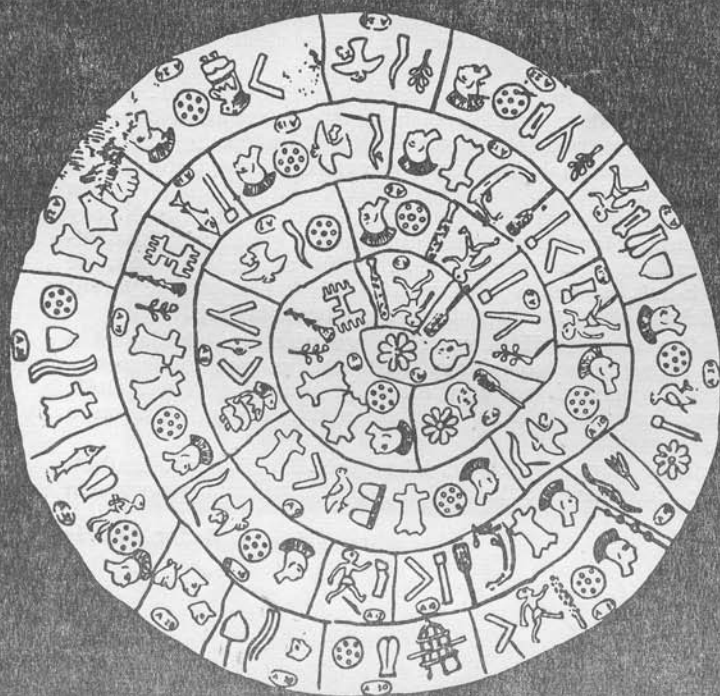
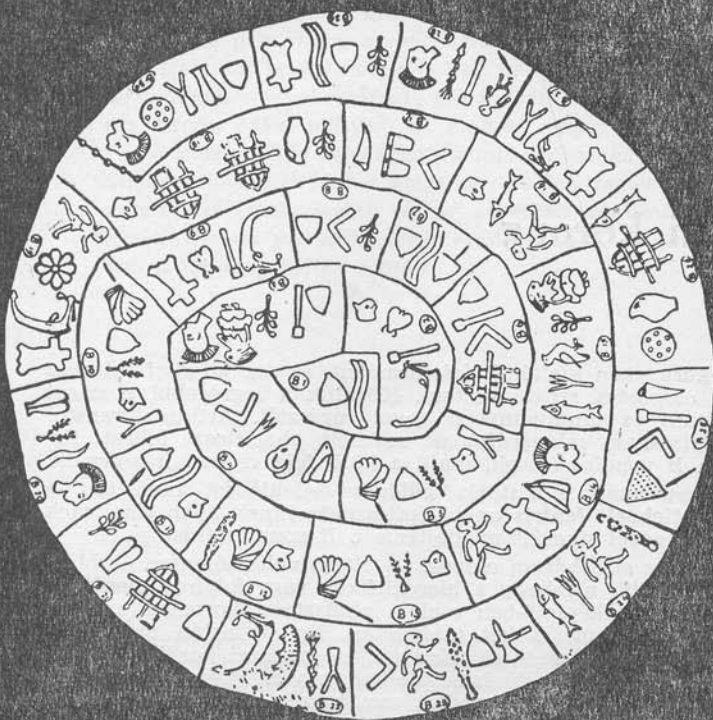
Ilyen outsiderként jelentkeznek az alábbi tanulmány szerzője, aki szorgalmas munkával, figyelemre méltó kombinatív készséggel igyekszik Minósz szigetének ezt a „labirintusát” feltárni. Csak elismerés illetheti azért az odaadó munkáért, amely a jelek értelmét az ókori szimbolika és írásbeliség összevetésével megpróbálja kibogozni, hogy belőlük értelmes szöveget kerekítsen ki. Ugyanakkor nem hallgathatjuk el alábbi kétségeinket sem:

1. Nem mindig érthetünk egyet a jelek értelmezésével (különösen az 1., 9., 11., 12., 16., 21., 22., 23., 27., 29., 34., 40., 41. számúak esetében). A jelek magyarázata túl általános. A felhozott analógiák gyakran látszólagos értékűek, márpedig az írásos jelek értékét mindig a helyi vonatkozások határozzák meg. A szimbólumok értéke ugyanis rendszerint népek szerint változik. Az a tény, hogy például a hal minden tenger mellett lakó nép szimbolikájában előfordul, még nem jelenti azt, hogy értelme mindenütt ugyanaz lenne. Mondanivalónkat egy modern példával illusztráljuk. A C betű közös jele csaknem valamennyi latin betűs modern írásnak, de egyikben c-nek, másikban k-nak, sz-nek stb. olvassuk. Minden néptől egyaránt megérthető egyezményes jelekről ókori viszonylatban nem beszélhetünk.

2. Az írás elválaszthatatlan a nyelvtől. A szerző a nyelvészekre hárítja azt a feladatot, hogy eldöntsék, milyen nyelvcsaládhoz tartozott, milyen jellegzetességei voltak annak a nyelvnek, amelynek hordozói ezt a „logikus” írást használták. Ez azonban mindaddig megoldhatatlan feladat, míg az írást nem tudjuk azon a nyelven reprodukálni, amelyen íródott.

Ezek miatt az okok miatt a „megfejtést” érdekes próbálkozásnak tekinthetjük csupán, amely újabb kísérletezőknek adhat ihletet, ami a tudomány területén nem lebecsülendő eredmény.

Bodor András

Néhány szó a korongról

A Kréta szigetén, Phaisztoszon L. Pernier által 1908-ban kiásott agyagkorong mindkét oldalát csigavonal mentén elhelyezett képjelek borítják. A. Evans i.e. 1600 tájára helyezi annak a rétegnek a korát, melyből a lelet előkerült. A korong agyagból készült, égetése előtt pecsétlők segítségével sokszorosították a szöveleit. A szokatlanul jó állapotban megtalált tárgy rajzát az *Ausonia* című római lap hozta nyilvánosságra 1909-ben. Azóta több kutató foglalkozott a jelek megfejtésével, de összefüggő, elfogadható szöveget nem közöltek olvasatáról. Evansnak az az észrevétele, hogy a szöveg a középpontban kezdődik és a piktogramok mozgásirányában halad, helyesnek bizonyult.

A korong a minószi kultúra virágkorából származó rétegben feküdt, de piktogramjai a minószi jelektől különbözőek. A pecsétlőket használó írnok aligha szánta egyetlen alkalomra felszerelését. Írásműve jól szemlélteti, hogy biztos, gyakorlott kézzel sorakoztatta egymás mellé a képeket. Első kísérletével bajlódó kezdő nem tudta volna ennyire következetesen, hibátlanul végezni feladatát.

A régészeti leletekre valló, ezután következő utalásokban szándékosan említek térben és időben egymástól távol eső példákat. Mindez a tárgyilagosság érdekében történik. Napjainkban az emberiség történetének vizsgálata már nem az egyoldalú görög-központi szemlélet — a „cambridge-i látásmód” — szerint történik. (Heinz Mode: „Teljesen csődöt mondott az az igyekezet, hogy a krétai kultúrát a görög korai fokoként magyarázzák.”) A mi keletről eredő állatövünk hat jegye fordul elő a korongon feltételezésem szerint olvasható Naphimnuszban: Nyilas (nyíl), Bika (szarv), Hal (tokhal), Oroszlán (oroszlánfej), Kos (kosfej), Vízöntő (korsó). Ez az adat azonban nem vezet semmilyen meglepő következtetésre, csak arról tanúskodik, hogy a csillagképek ismert ábráit felhasználták a fogalmak megjelenítésére. H. Pope szerint egyébként „valamennyi közel-keleti piktografikus írás közös forrásra vezethető vissza”.

A mellékelt ábrákon a korong mindkét oldala látható, a táblázaton pedig — sorszámokkal ellátva — a rajta előforduló egyes jelek. Nyomdatechnikai okokból a jelek értelmezésénél csak sorszámukat tüntethettem fel, a táblázat azonban megfelelő eligazítással szolgál. A szöveg végső átírására magyar anyanyelvem kötetlen szörendje és tömörsége kiválóan alkalmas volt.

A képjelek értelmezése és ajánlott olvasata

A korong két oldalán 45-féle piktogram fordul elő; az előlapon 121, a hátlapon 119 jel szerepel. Egy részük figuratív: jelentésük egyezik az ábrázolt képpel, a többiek ideogramok: fogalmakat fejeznek ki.

1. *Atya* (úr, napisten). Lősörényt viselő férfifej. Az ókorban elterjedt fejdísz volt a sörény, Pallasz Athéné sisakján, a Cameo Gonzagán, II. Ptolemaiosz sisakján stb. láthatjuk. A görög, majd a római katonai viselethez is hozzátartozott. Az *Atya* a korong fő személyisége. Az alább felsorolt kitüntetető címek — király, uralgó, nagy, fenntartó, teremtmény, bíró — mind rá vonatkoznak. Bizonyos sajátságai apollóniaiak: nyilas napisten, fiatalnak ábrázolták, mint Apollónt szokták; ugyanakkor zeuszi is: csapásokkal és jótéteményekkel fizet, és megtaláljuk a korongon Zeusz kiterjesztett szárnyú napmadarát, a sást is. Ugyanígy uralta az eget az egyiptomi fényisten, a jogarral megjelenő teremtmény, Ptah. Persze, a szárnyas nap asszír és perzsa istenkirályok feje felett is ott lebegett, a mezopotámiai állatövön Samas, a napisten járt.

2. *Anyaiszten.* Jobbkezében sarlószerű tárgyat tartó, baljával mellére mutató nő. A Magna Mater, az Élet Asszonya, a Földanya, a termékenység istennője. Az anyaisztennel az egész világon találkozunk, a letelepedett földművelő népek életében a termékenység központi kérdés volt. A kultusz eredetének nyomai az Anatóliától Kurdisztánig és Palesztínáig terjedő területre vezetnek. A görög Démétér—Kübelé—Aphrodité, a latin Ceres—Venus monadákban fennmaradt keleti eredetű vonások arról tanúskodnak, hogy a földközi-tengeri anyaisztenek a sumér Inanna, a föníciai Astarté, az asszír Istár, a szíriai Asera, a babilóni Molédet stb. mintájára elképzelt mitológiai alakok. Egy Tepe Moussienben talált Kübelé-szoborcscsa az istennőt úgy ábrázolja, amint mindkét kezével melleire mutat. Trójából hasonló lelet került elő. A Kisázsiaiban rajongva tisztelt Kübelének Krétán is hódoltak, táncokkal és körmenetekkel ünnepelték. Görög földre is átterjedt a tisztelete. Kübelé—Démétér Homérosz idejében még nem volt olümposzi istenség, de a kenyeret már Homérosz is Démétér kenyérének nevezi.

3. *Megy, mész.* Lépo ember alakja utal a jel mondanivalójára.

4. *Arc.* Férfifej, az arcán determináns látható.

5. *Megkötöz* (foglyul ejt). Hátrakötött kezű alak.

6. *Ház.* Sátorkunyhó. Ugyanilyen ábrázolás ismeretes az i.e. IV. évezred táján virágzott újkőkori Körös-kultúra anyagából. A földközi-tengeri jellegű, késő újkőkori Tisza-kultúrában (i.e. 2800—2500) is ilyen még a „ház“.

7. *Nyílás.* Tollas nyílvesző.

8. *Ij.* A sumér Enlil óta, sőt a kőkorszak óta a legtöbb isten és vezér tartozéka. A sémita-akkád Marduk „Íjat hajlít“ (Gilgames-eposz). Egyiptomi képjel.

9. *Ég, égi.* A kereknek rajzolt égbolton égitesteket jelölő hét karika. Mükénéi sírleletből származó préselt aranylemezen a fentivel azonos ábra szerepel; az itt bemutatott 39. számú napjellel egymást váltva díszítik a tárgyat. A babilóni bolygók száma hét. Bronzkori asszíriai tálon a két jelt egyesítve látjuk: a napjel sugarai közt hét köröcskét számolhatunk meg. A Torma Zsófia gyűjteményében szereplő tordosi agyagkorongokon 6—7—8—12 tagból álló köröcskékből képzett „bolygócsoportok“ vannak. A Körös-kultúrából napfényre került karéjos szélű hálónehézeken hatbolygós eget örökítettek meg.

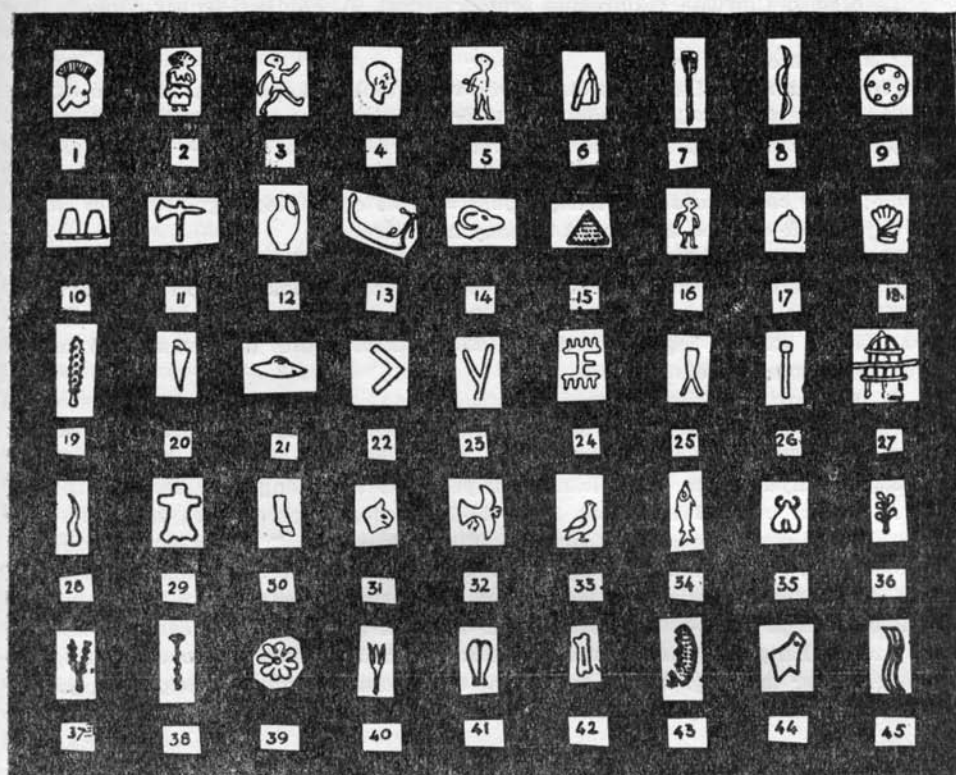
10. *Hegyek.* Két halom. Az i.e. III. évezredből származó proelámita pecsét-hengeren négy egymás mellett álló kúpot, a babilóniai pecsétlöhengeren páros kúpokot láthatunk. A sumér írásban három ék = *matu* (ország), azaz *sadu* (hegy). Hettita szövegekben a kettős halom = ország. Egyiptomi szójel.

11. *Bíró.* Egyélű bárd. Kréta virágkorában a szertartások bárdja kétélű volt! Ilyeneket tártak fel a mükénéi és knossoszi ásatások alkalmával. A neolitikumban a bárd még a Magna Mater, a holdistennő jelképe, a phaisztoszi korongon már az *Atyát* illeti, hogy sokkal későbbi időben mint securis a pontifex kezébe kerüljön.

12. *Víz.* Korsó; áldozati edény. Az athéni múzeumban őrzött vaphioi gemmára ugyanilyen — libatióra használt — edényeket véstek. Perzsiában és Turkesztánban ennél régebbi rétegekből is ástak ki hasonló korsókat.

13. *Bárka.* Egyiptomi szövegek gyakran említik a „Nap és Hold hajóit“. Ra, az egyiptomi napisten mindennapi útját napbárkájában tette meg. Királysírból előkerült mükénéi aranygyűrű pecsétlőlapjára holdsarló alakú csónakot, abba a 39. sz. alatt szereplő napjelet és félholdat vésett alkotója. A korongon előforduló bárka pontos megfelelőjét nem sikerült sem ókori egyiptomi, görög, sem kisázsiai emlékeken megtalálnom. Az ókereszténység az egyházat jelképesen hajóhoz hasonlította; a templomok alaprajzát ma is fő- és mellékhajókra tagolják.

14. *Kos.* Kosfej. Az állatöv első jele. Az északi féltéke tavaszának kezdetekor a Nap a Kos jegyébe — házába — lép. Ma a precesszió következtében a Kos

A korongon előforduló képjelek táblázata

jegye a Halak csillagképének házába vándorolt. A Földközi-tenger vidékén elterjedt állatövi jegyek többnyire káldeai példák átvételei. A görögök Ammont, a kosszarvú egyiptomi istent Zeusszal azonosították.

15. *Termőföld.* Magvakkal bevetett terület, *triangulummal* megjelenített térség. Ugyanez az i.e. III. évezredből keltezett proelámita pecséten. Érdekes egyeztetésre ad alkalmat: a latin nyelv *ter-* (3) segítségével képezi a föld, terület szavakat: *terra, territorium*. Itt említem meg, hogy a 29. sz. teremt, teremtőnek olvasott bálványszobrocska terrakotta.

16. *Növekedés.* Az írrok álló gyermek alakjával jelenítette meg az elvont fogalmat.

17. *Király.* Sisak. Hasonló alakú bronzsisakot viseltek az asszírok is. Európában ezt a sisakformát használták a bronzkor végén és a vaskor első időszakában. A hettita királyok ugyanolyan süveget viseltek, mint az isteneik, de jelvények nélkül. A sisak a hieroglif írásban az uralkodó ideogramja.

18. *Lesújt* (büntet, megver). Ökölbe szorított, ujjvédővel ellátott kéz. Az égei-tengeri Théra szigetén Spyridon Marinatos a közelmúltban folytatott ásatásai alkalmával falfestményekre bukkant. Többek között kesztyűt viselő ökölvívók képét tárta fel. A professzor a krétai telepések lakta szigeten előkerült festményen ábrázolt ökölvívó kesztyűt a világon legelső ilyen természetű emlékeknek tartja. A phaisztoszi korongon előforduló ujjvédőt a thérai kesztyű előzményének tarthatjuk.

19. *Magas*. Ciprusfa (*Cupressus sempervirens*). A Földközi-tenger vidékén honos, tornyos növéssű, 25—50 méter magas, örökzöld fa; a képjelen gömbölyű magházait is feltüntette az írrok.

20. *Megmunkál* (alkot, alkotó). Hegyes végű, többféleképpen használható eszköz.

21. *Befed* (fedez). Cserépfedő. Átvitt értelemben olvasandó. A korong írrokának gondolatmenete ma is könnyen követhető: vö. magyar fedő — fedez; francia couvrir, XIII. sz.-i s'accoupler avec la femelle, XVI. sz.-i accouplement = union sexuelle; latin *cooperculum* = fedő, *copula* = testi egyesülés; angol cover = befed, covert (jogi kifejezés) = a férjezett asszony helyzete.

22. *Nagy*. Derékszög. A kőfaragók ősrégi mérőeszköze önként kínálkozhatott a nagyság fogalmának meghatározására. A szög az ékírások gyakori jele; a tatár-laki táblácskák egyikén két, egymás mellett álló szög van. Az i.e. 3300-ból származó, Kisben kiásott legrégibb, megfejtetlen sumér írású táblácskán ugyanilyen szögek. Egyiptomi szójel.

23. *Fenntartó*. Villásan elágazó tartófa.

24. *Új*. Ősi számsorhoz tartozó ábra. A Földközi-tenger térségében előkerült réz-, illetve bronzkori nyersöntvényeken ehhez hasonló jelzések vannak. Forrer egy 33,3 kg súlyú öntecs képét közli, amelyen 3—3 tagú tengellyel összekötött ábra van. A tordosi cseréptöredékeken 2—3—4—7 stb. fogazatok. Érték- vagy súlymeghatározó számjelek lehetnek. A római 4. Flavia légió tetőcserepen fennmaradt bélyegzőjén a 4-et ugyanannyi függőleges pálcika tünteti fel, alattuk a vízszintes vonás. A fogazatok bizonyára a kézujjakkal történt számolás emlékei. Ideogramunknak 9 ujjacsakája van — az indó-európai nyelvek a 9 és az új fogalmát hasonló vagy azonos hangképű szóval alkotják: szanszkrit új: *navas*, 9: *navam*; görög új: *neos*, 9: *ennea*; latin új: *novus*, 9: *novem*; angolszász új: *niwe*, 9: *nigon*; angol új: *new*, 9: *nine*; német új: *neu*, 9: *neun*; francia új: *neuf*, 9: *neuf*; román új: *nou*, 9: *nouă*.

25. *Megítél* (ítél). Lefelé fordított villás fadarab. A „fenntart“ jelentésű képjel fordítottja. A római gladiátorok élethalálharcából legyőzöttként kikerült küzdőnek a nép feltartott kézzel adott kegyelmet, vagy lefelé fordított hüvelykkel ítélte halálra.

26. *Úr*, *uralkodik*. Jogar. Az ókori királyok már többnyire jogarral szerepelnek.

27. *Ald*, *áldoz*, *átkoz*. Fából összeállított oltár, hordozhatónak vélem. A legrégibb időkben a szertartást a szent ligetben egybegyűltek előtt mutatták be. A phaisztoszi korongon levő írást megalkotó nép még nem templomban áldozott! Hordozható oltáraik voltak a zsidóknak is, a kegytárgyakat ma élő népek is szokták körmenetben vinni. Az oltárra helyezett élelem és ital az áldozat tárgyát képezte, ezért olvasom a jelet áldoz-feláldoz-nak. Az oltár felépítményének régi alakja, a ciborium a korongon szereplő ősi formát őrzi. Ugyanilyen szerkezete van a babilóni Nagytemplom legfelső kupolás szentélyének, hasonló a „mihrab“, a mecset és a dzsámi imafülkéje, az oszlopos keresztény apszis. Az áld—feláldoz—átkoz ellentétes jelentésének összefüggésére vö. latin *sanctio* = 1. szentesít, 2. megtorló rendszabály; francia *sacré* = 1. szent, 2. átkozott; angol *swear* = 1. felesküszik, 2. átkoz, káromol. A héber *barak* és a spanyol *dichoso* ugyanilyen ellentétes jelentéstartalmú. A magyar áld-átkoz a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint azonos gyökből képzett szavak.

28. *Hatalom* (hatalmas). Szarv. Az ókori keleten a szarv az újhódat, a férfiúi nemzőképességet, a hatalmat jelképezte. A hettiták a Szarvak Ünnepe nagy szertartással ülték meg, isteneiket szarvas sisakkal ábrázolták. Krétai vázaképen:

szarvas bikafej, szarvai közt a napot hozza, azaz a korongunk 39. sz. napjelét: sugaras szírmű virágot. (A japán címer „aranyvirága” — napja — ugyanilyen.) A szarv egyiptomi hieroglifjel.

29. *Teremt, teremő.* Bálványszobrocska. Torma Zsófia gyűjteményében pontos márai láthatók. A hasonlóság elve alapján alkotott képjel: az ember agyagból szobrokat „teremt”, az istenség teremő munkáját legszembetűnőbben e párhuzammal érzékeltethette az írnok. Az óbabilóniai mítoszban az anyaistennő — másik változatban a hatalmas istenek — agyagból gyúrnák az embereket.

30. *Gyors. Lóláb.*

31. *Őr (örködik).* Oroszlánfej. Utalok a mükénéi Oroszlánkapura, valamennyi mezopotámiai és más ókori kultúrák elmaradhatatlan, őrt álló oroszlánjára.

32. *Napmadár.* Sas. A mitológiában már a sumér idők óta fontos szerepe van. A hettita Rundas istennek, Zeusznak, Ptolemaiosz Szotér idején az egyiptomi birodalom jelképe. Vö. asszír-babilóniai szárnyas napkorongok. A sas későbbi népek hitvilágának is napmadara.

33. *Lélek.* Madár, bizonyára galamb; lélekállat. Lélekként elrepül, majd visszajön, hogy ismét világra szülessen. (Gólyamese!) A mezopotámiaiak, egyiptomiak stb. elképzelésében a léleknek madár alkata volt. Mükénéi arany Astarté templomcskán galambok.

34. *Termékenység, megtermékenyít.* Hal, valószínűleg közönséges tok (Acipenser sturio). Hasonlóság alapján képzett jel: az északi féltéke mérsékelt égövének vizeiben élő tok rendkívül termékeny, 3—6 millió ikrája van. Indián szokás: a chimuk kukoricaföldjeikbe a termékenység biztosítása érdekében halakat ástak el. Az ősi anyaistennővel — Potnia théronnal találkozunk egy közismert ógörög vázán. Ráncolt szoknyájára öletől földig érő halat festett a művész, jobbán és balján egy-egy oroszlán örködik. A nap- és holdistennel, napbárkával társított halábrázolások gyakoriak.

35. *Újjászülető, újjászületés.* Bogár. A szkarabeusz, Khepra, az egyiptomiaknál a napisten megjelenési formája, a tavasszal és minden reggel újjászülető Nap. Az újjászületés, megifjodás eszméjét minden napvallású népnél megtaláljuk. A sumér Dumu-zi évenként meghaló-feltámadó napisten. Egyes akkád, egyiptomi, indiai, pelazg, thrák stb. istenek minden évben újjászületnek.

36. *Élet.* Leveles ágacska. A történelem előtti idők óta a legkülönbözőbb népeknél az élet jelképe. Az Égei-tenger környékén már a pre-mükénéi időkben rendkívül gyakran alkalmazott díszítmény.

37. *Győz (legyőz).* Kettős leveles ágacska; győzelmi kitüntetés volt, a homlokoszorú előzménye.

38. *Termés.* Virágzó növény. Valószínűleg földimandula (Cyperus esculentus), mely Európa déli részén is honos. Kitűnő, lisztes, dióízű gumója van, olajat sajtolnak belőle.

39. *Ragyogó (sugárzó).* Nap. Az ókori napábrázolások nem természethűek, a napimádók kerékkel, szvasztikával, forgórózsával, sugaras szírmű virággal stb. jelenítették meg a Napot. Ábrákkal azonos napképek: Subád sumér királynő fején, a legrégibb indiai pénzen, Dáriusz palotáján kőbe faragott díszként, egyiptomi balzsamtartón, a ninívei palota díszkapuján. Torma Zsófia erdélyi román fakeresztet mutat be ugyanilyen nyolcszírmű virág véséssel.

40. *Feljön.* Felfelé mutató, háromágú eszköz, valószínűleg szigony (szkeptron). Neptun szigonyával jön fel a tengerből. A 23. és 25. sz. alatt tárgyalt jelekhez hasonlóan képzett ideogram. A szigony asszír istenek kezében felségjel.

41. *Ellenség (gonosz).* Alsótest. A kép a nemi jelleget nem határozza meg, a lábfejek is hiányoznak, mert csak zavarólag hatnának. Az írnok ugyanis a

„nemtelen, fajtalan“ fogalmát fejezte ki ezzel a ragyogó logikával megalkotott képpel. A megfejtésre az vezetett, hogy az előlap 28. sz. mondatában ezt az írásjelet hátrakötött kezű ember követi. Mivel a fogoly után az „égi Atya“ következik, nyilvánvaló, hogy a fegyelmi eljárás rá nem vonatkozhat, csakis a mező második, szóban forgó ideogramját érintheti. Megkötözni, foglyul ejteni a „nemtelen“ ellenséget szokták. A nemtelen szó jelentéstani viszonya: a nem (genus) származékszava, a nemes ugyanebből a töből képzett melléknév. Latin *genus* = nemzetség; *generosus* = nemes; angol *gender* = (ma már elavult értelemben) nem (genus), *gentle* = előkelő, *ungentle* = durva, közönséges, nemtelen.

42. *Halál* (pusztulás). Csont. Az ábra közepén levő vonal a csontvelő, méginkább a beszáradt csontvelő. Az időben egészen a mai napig fennmaradt jelentés-tartalomra főleg figyelmeztetnem, annál érdekesebb egy nagyon távoli párhuzam: Waring és Holder az északkelet-amerikai Temple Mound II. műveltségben használt hieroglifiketáblázatán két csont rajzát közlik a halál jelképeiként, az egyik csont szintén „velős“.

43. *Levág* (learat). Sarlószerű eszköz. A sarló az ókorban a földművelés jelképe volt, mint ilyen a termékenység-istennők tartozéka. (Ma: „Sarlós Boldogasszony.“)

44. *Megjutalmaz* (ajándékoz). Fémlemez vagy nyersöntvény. A fémtárgyaknak értékmérő szerepük is volt. A tárgyat az egyik végében levő lyuk által fel lehetett függeszteni. Egy Knossoszban lelt réztömb és ókinai bronzpénzek hasonló alakúak.

45. *Szövetség, szövetséges. Szövetcsík. Tulajdonképpen vállszalag. Nem lehet véletlen egyezés, hogy több nyelv ugyanazon gyökből képzett szót használ a szövet — szövetség, kötél — kötelék megjelölésére. Angol league, francia ligue, olasz lega, késő-latin liga = szövetség: a latin ligo = összeköt származékszavai. Az angol scarf szót két pont alatt tüntetik fel a szótárak: 1. vállszalag, 2. szalaggal összeköt. Vö. továbbá: német Band = szalag, kötelék; Bund = szövetség, frigy. A Bund köteget, csomót, fasciát is jelent, a római magistrátusok hatalmi jelvényét. Latin fascia = szalag, kötő; fascio = megigéz, „megköt“ (vö. angol fascinate, francia fasciner = megigézni, bűvölni). A sumér *duranki* kifejezés jelentése = ég és föld köteléke. Latin *sacrilegium* = sacer (szent) + lego (összeköt). Mózes I. könyve: „Az Isten szövetséget köt Ábráhámmal“. Malakiás könyve: „... nekem kötésem volt azzal életnek és békeségnek kötése“. A szövetség keresztikötését már egy Péceli (Badeni) kultúrához tartozó bálványszoborcskán felismerhetjük a vállon és mellen keresztülvezetett szalagpántokról. Egy anatóliai bronzkori istenszobor mellére külön, utólag illesztették az ezüsből kalapált keresztpántokat. A vállszalag nyomai Európában ősidők óta megtalálhatók, Mezopotámiában és a Földközi-tenger vidékén fontos ismertetőjelei az istenábrázolásoknak. Későbbi időkben a szasszanida királyok fejdíszéről, a pápai tiaráról, a püspöki mitráról két széles szövetcsík csüng le. (Mitra: görög szó = kötelék.) Ma viseli az angol királynő, polgármesterek, anyakönyvvezetők, magasrangú katonatisztek, valamint... szépség- és bálkirálynők. (Sic transit...)*

Néhány megjegyzés

a) Az előlap 24. mezeje megsérült, legelső képjele hiányzik. A megsemmisült írásjel által elfoglalt helyre bemértém a számításba vehető nagyságrendű képeket. A mező szövegének értelmezése segített a hiányzó jel megfelelőjét kiválasztani: ez minden valószínűség szerint az uralkodás jelölésére szolgáló jogar lehetett.

b) A szöveget nem játékoságból fakadó ötlettel rendezték el csigavonalba. Kőkori edényeken már kultikus értelemben alkalmazták, a réz-, bronz-, vaskor embere is ragaszkodott hozzá. Felleljük ókori kínai bronzedényeken; újkori európai népi fazekastermékeken még mindig kísért. Csigavonal a híkszoszok fő díszítő-eleme; csiga az északi buddhista ábrázolásokon az áldás jelképe. Csigavonalban kanyarodik a jón oszlopfő voluta-tagja, és ugyanígy végződik a lituus, a római madárjósok (augurok) botja. Kurdisztáni ásatásaik alkalmával R. J. Braidwood és Br. Hove a jermói telepen csigavonalas rajzú agyagpecsétlőt találtak. A lelőhely rétegeinek kora 9 000—11 000 év.

c) A legrégebbi időktől egész Elő-Ázsiában elterjedt ékírásban magában álló ferde ék választja el egymástól a szavakat. A phaisztoszi korongon alkalmazott jelölésnek semmiképpen sem lehet ez a szerepe. Mivel a vonalka minden esetben a mező, a mondat elején van, a jelölés az egész mondatra vonatkozik. Ugyanezen okból nem fogható fel ragnak, képzőnek, viszonzyszónak, a többes szám jelének. Nem kérdő, nem felszólító, nem ismétlő jel, nem vezet be új mondanivalót. A szöveg olvasatát a legkevésbé sem zavarja, ha figyelembe sem vesszük ezt a determinánst. Nyelvtani fogalomként nem sikerül azonosítani a vonalkát, de meghatározhatta a szertartás idején mondott vagy énekelt szöveg előadásmódját, a szertartásnak magának valamilyen mozzanatát, menetét. Talán a determinált mondatokat a közösség bizonyos rétege adta elő; talán ezeket a részeket előírásos meghajlás, kézfelnújtás követte. A mondatok kezdetén álló determinánsokat a mezők („verssorok”) száma után, a szövegrészek elé tett gondolatjel mutatja.

A szöveg ajánlott olvasata (Naphimnusz)

Előlap. 1. Ragyogó arcú Nyilas! 2. Mész magasra. 3. Új termés, élet teremője, teremő égi Atyánk. 4. Ragyogó arcú Nyilas! 5. — Életet fenntartó uralkodó! 6. Mész magasra, égi Atyánk. 7. Ég hatalmas napmadara. 8. Fenntartó! Befeded [a] nagy Anyaistent. 9. Teremő nagy lélek! Hegyeket teremő égi Atya. 10. — Hatalmas napmadár! Égi Atyánk! 11. — Mész gyorsan. 12. Nagy uralkodó! Nyilas! Bárkájában a teremő égi Atya. 13. — Hatalmas napmadár! Égi Atya! 14. Uralkodója a termékenységgnek! 15. Új termés, élet teremője, teremő égi Atyánk! 16. — Hatalmas napmadár! Égi Atya! 17. — Mész gyorsan. 18. Nagy uralkodó! Nyilas! Bárkájában [a] teremő égi Atya. 19. Íjaddal feljössz. 20. Ragyogó uralkodó lélek! Égi Atya! 21. Király! Ellenséged halálba megy. 22. Élet fenntartója! Pusztító égi Atya! 23. Élet hatalmas napmadara! 24. Uralkodik [a] nagy Anyaisten [és az] égi Atya. 25. Lesújt, jutalmaz a Teremő. 26. Ég királya! Szövetség teremője! 27. Termékenység ellenségét megkötöd, égi Atya. 28. Újjászülető ör, örködsz. 29. — Király! Szövetség öre! 30. Ég ellenségét feláldozod (megátkozod). 31. — Nagy! Mész [a] magasban, égi Atyánk [vagy].

Hátlap. 1. Király! Szövetségünk! 2. Bárka uralkodója, újjászülető ör! 3. Király! Ura életnek [és] Anyaistennőnek, Atyánk! 4. Király! Nagy! Feljössz [a] Kos házába. 5. — Lesújtasz király, győzől, örködsz, ítélsz. 6. Aldozat nagy uralkodónknak, királyunknak. 7. — Király! Szövetés király! 8. Élet nagy királya! 9. Bárka ura, újjászülető Teremő! 10. — Lesújtasz, király, győzől, örködsz, ítélsz. 11. — Király! Szövetéses őrizőnk! 12. [A] magasból lesújtasz, örködsz. 13. — Lesújtasz, király, győzől, örködsz. 14. Mész, természetes házadban, Atyánk. 15. Termékenyíteni feljössz lélek [és] élet Anyaistenéhez. (Vagy: termékenyíteni feljön lelked élet Anyaistenéhez.) 16. Mész, termékenység öre. 17. Nagy hegyeket alkotasz. 18. Élet vizét megáldod, megáldod, őrized. 19. Mész ragyogó bárkádban, Teremő. 20. Ellenségünket legyőződ, hatalmas Atyánk. 21. Élet ellenségét feláldozod (megátkozod) királyunk. 22. Bárkából levágod [d] termést [és] megítéled. 23. Nagy! Mész magasra, királyunk [vagy], bírónk. 24. Termékenyíteni feljössz, mész magasra. 25. — Termőföld nagy uralkodója, alkotója (megmunkálója!) 26. Ég vizét [esőt] áldozod

termékenyséért. 27. Teremtő, bárkában ítélsz. 28. — Növekedésen uralkodsz, termés Atyja. 29. Élet királya, szövetség teremtője! 30. Király! Ellenségünket elítéled, égi Atyánk [vagy].

Következtetések

Az egyszerű vonalakból álló, a tordosiakkal egyező szójelek mellett meglepő rajzkészségről tanúskodó piktogramok sorakoznak a korongon: élethű alakok, ember- és állatfejek. A jelalkotásban mutatkozó szembeötlő kettősségnek az lehet az oka, hogy a Tordosról, Tatárlakáról is ismert szó-képek ősi örökségként vagy régóta történt átvételként kerültek a krétai írásba. A tatárlakiak, tordosiak íráskészségéből még nem született hosszabb, összefüggő szöveg. Edényeikre, bálvány-szobrocskákra tulajdonjegyet, valamint számoknak, az áldozati szertartással összefüggő s talán bajelhárító természetűnek felfogható ábrákat róttak. (A tordosi jeleknek egyes krétai és mezopotámiai jelekkel való hasonlóságára Nicolae Vlăsa. a tatárlaki leletek feltárója is figyelmeztet.)

Az eltérés még feltűnőbb, ha az írásrendszer szolgáltatta adatokat társadalmi-műveltségi vonatkozásban hasonlítottuk össze. Krétán már i.e. 1850 körül nagyhatalmú fejedelmek uralkodtak; ezidőben már álltak vagy épültek a phaisztoszi, knosszoszi és malliai kópaloták. A többek által i.e. 1600-ra (?) keltezett képirás „ház”-jegye kőkorszakbeli kunyhó. A víz fogalmának rögzítésére alkalmazott korszok rajza fejlett agyagművességről, az állatöv jegyeinek felhasználása csillagászati ismeretekről tanúskodik. A termékenységi kultusz a földművelés létét bizonyítja. Szóttek, fontak, s bárdjuk rajza fémeskőzt mutat be. A Naphimnusz népének szellemi képességeiről hibátlan logikával megszerkesztett írásuk alapján a legjobb véleményt alkothatjuk, mégsem azonosíthatók a virágkorát élő minószi társadalom emberével. Ennek asszonyai ugyanis darázsderekűak, hosszú kígyófürtökbe rendezett a hajviseletük, díszes, vízszintes pántokból összeállított, harangszabású szoknyát viselnek, a korabeli ábrázolások nagy, gömbölyű mellűeknek örökölték meg őket. A Naphimnusz asszonya testesebb, hegyes, lecsüngő melle van; rövidre nyírt haját hátrasímítva hordja. Az írásjelek férfialakjai mind borotvált fejűek, úgyszólván meztelenek. A thérai falfestmények férfiainak a nőkéhez hasonló a hajviselete, kesztyűvel, nem ujjvédővel öklöznek, és alig képzelhető, hogy fából össze-rótt oltár előtt áldoztak volna. A minószi időkben a kígyó kultikus fontosságú állat volt — a korongról hiányzik. Kettős bárd és kettős szarv helyett egyesével szerepelnek ezek a jelképek. Még ha a korong a minószi virágzás idején keletkezett volna, piktogramjai akkor is régebbi társadalmi állapotokat tükröznek.

Meglepő, hogy e bronzkori műveltség mennyivel tisztább hitvilágú, mint a közelmúltban élt vagy ma is élő, fejlődésben visszamaradt népek társadalma. Sajátoságos jellemzője szellemiségüknek, hogy az égi Atya a brahmanista Trimurtihoz hasonlóan egy személyben hármas istenség: teremtő, fenntartó, pusztító. A hármas egység képzete nyilatkozik meg a háromszöggel megjelenített termőföld, a háromágú szigony és a terem—teremtő fogalmának ábrázolására alkalmazott, felső részen hármasan tagolt bálvány-szobrocska képén is. A világszerte ugyancsak mágikus vonatkozású hetessel az ég ábráján, a kilencessel az „új” jelentésű számképen találkozunk.

Kik és milyen nyelven írhatták a Naphimnuszt? A szövegben tükrözött mitológiai vonatkozások segítségével talán bizonyos fokig megközelíthető a korong népének családfája. A képirás sajátosságai nyelvükre is következtetni engednek. A nyelvészek elvégzik majd a megfelelő elemzéseket, s kiértékelik a ragokat és

viszonyszókat nem alkalmazó írásrendszert. Aztán keresgélnek élő és holt népek szókincsében. Ha azonosítani akarják a Naphimnusz népét, olyan nyelvet (nyelvcsaládot) kell találniuk, amelynek szabályai szerint a mondatokat az eredeti szórend szerint lehet olvasni. Olyan nyelvet (nyelvcsaládot) kell találniuk, amely szóképzésében a szövet—szövetség, befed—fedez, áld—áldoz—átkoz ugyanazon szótöbblől képzett. Rá kell mutatniuk arra a nyelvre (nyelvcsaládra), amely az ellenség, gonosz, hitvány fogalmának jelölésére az átvitt értelmű „nemtelen” kifejezést is ismeri, az újat a 9-hez, a földet a 3-hoz hasonlóan fejezi ki, és az uralkodó—úr szava egyben a házastárs meghatározása is. Feltételezhető, hogy az ókori keleti és közel-keleti nyelveket ismerő kutatók még több, az említett példákhoz hasonló összefüggést fognak találni. A képlek és a nyelvi párhuzamok további körülmények tekintetében elemzésre várnak. Az értékelések elvégzéséhez a nyelvtudomány szokványos módszerei nem elégségesek. A bronzkori hitvilág képzeteihez csak logogramok, ősetimonok hangsorának számokkal, formákkal, színekkel való jelentéstartalmi egybevetése által lehet hozzáférközni.

A Napének akkor keletkezhetett, mikor a tavaszi napéjegyenlőség idején a Nap még a Kos csillagképében kelt fel. A precesszió folytán az állócsillagok átlag 72 év alatt egy fokkal tolódnak kelet felé. Bízunk szakértőre a megfelelő számítások elvégzését. Az eredmény csakis a szöveg keletkezésének időpontját határozhatja meg, maga az írásrendszer fiatalabb lehet. Mind az elő-, mind a hátlapon ismétlődő mondatok vannak. A visszatérő ismétlődésekből arra lehet következtetni, hogy a himnuszt énekelték.

Hazai vonatkozásban a tatárlaki—tordosi—phaisztoszi egyezések, hasonlatosságok érdemelnek figyelmet.

A rendelkezésemre állott szerény szakirodalom felsorolását mellőzöm, mert méltánytalanságokra vezetne, és félreértésekre adna okot.

Kolozsvár, 1973. március.

Kabay Lisette

A vajdahunyadi vár keleti része

Kezdeményező szellem

A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának *Határozata* Nicolae Ceaușescu elvtárs egyes latin-amerikai országokban tett látogatásáról élénk és mélységes meglepéssel veszi tudomásul annak a látogatásnak a rendkívül pozitív eredményeit, amelyet a Román Kommunista Párt főtítkára, Románia Szocialista Köztársaság Államtanácsának elnöke 1973. augusztus 29. és szeptember 20. között tett Kubában, Costa Ricában, Venezuelában, Kolumbiában, Ecuadorban és Peruban.

A Végrehajtó Bizottság ez alkalommal is kiemelte „azt a lényeges szerepet, amelyet Románia egész külpolitikájának kidolgozásában és megvalósításában Nicolae Ceaușescu elvtárs, pártunk főtítkára tölt be, aki kitartó és szenvedélyes munkásságával, dinamizmusával és magas fokú hozzáértésével teljes mértékben szolgálja a román nép érdekeit, békére és társadalmi haladásra, a nemzetek közötti együttműködésre és megértésre irányuló eszményeit, a szocializmus és a kommunizmus ügyét“.

Dolgozó népünk helyesléssel és nagyrabecsüléssel köszöntötte a látogatás eredményeit, amelyek ismét igazolták „a X. pártkongresszuson és az RKP 1972. évi Országos Konferenciáján kijelölt bel- és külpolitikai orientáció helyességét és realizmusát, alátámasztották pártunknak a nemzetközi élet tendenciáit és változásait illető elemzéseinek és következtetéseinek érvényességét“.

Románia elsőrendű fontosságot tulajdonít a minden szocialista országhoz fűző barátsági, szövetségi és testvéri együttműködési kapcsolatok erősítésének és elmélyítésének, azoknak a — teljességgel új típusú — jogegyenlőségre építő kapcsolatoknak, amelyek példaképpül szolgálnak az egész nemzetközi közösség relációinak síkján. Hazánk ugyanakkor — társadalmi rendszerüktől függetlenül — a világ minden államával való együttműködés szélesítése mellett foglal állást.

Mind politikai, mind gazdasági szempontból kivételes jelentőségű a szocialista országok és a fejlődő államok — közös érdekek szem előtt tartására építő — együttműködési kapcsolatainak bővítése. Az ilyen jellegű relációk fontos tényezői a népek előmeneteléért, a béke, a demokrácia, a haladás ügyének győzelméért vívott általános antiimperialista harcnak. Nicolae Ceaușescu elvtárs bogotai sajtóértekezletén hangsúlyozta: Románia kapcsolatainak a fejlődő országokkal kölcsönös segélynyújtási jellege is van, mindegyikük küzdelmében függetlensége és szuverenitása érvényesítéséért, a gyarmatosítás, a neokolonializmus, az imperialista erő és diktatúmpolitika ellen folytatott harcban.

Nicolae Ceaușescu elvtárs latin-amerikai látogatása — egész jellegével, eredményeivel és célkitűzéseivel — új, minőségileg magasabb rendű szakasz kezdetét jelzi Románia és a hat állam kapcsolatainak fejlődésében.

A látogatásra abban a kontextusban került sor, amelyben a békés egymás mellett élés hajtóerői életteljesebbek, mint valaha. Kétségtelen, hogy — a társa-

dalmi rendszerek különbözősége, bizonyos mély ellentmondások vagy érdekössze-
ütközések miatt — az emberiség még megosztott. De — mindenféle rendszerbeli
különbségek, egyik-másik kérdésben megnyilvánuló differenciák ellenére —
a népek ráéreznek az együttműködés szükségességére és ésszerűségére, hiszen nagy-
mértékben kooperálásuktól függ nemcsak saját fejlődésük, hanem a béke ügye is.

A társadalmak szerkezetében bekövetkező gyökeres változások egyre nagyobb
fajtsúlyt biztosítanak a népek, a széles néptömegek, a közvélemény szerepének az
államok külpolitikai vonalvezetésének a megszabásában. Mihelyt anyagi erővé vá-
lik a népek békevágya, új kedvező feltételek alakulnak ki a nemzeti és társadalmi
felszabadulási harc erősítésére, adottak a feltételek az imperialista politika számí-
tásainak áthúzására és a nemzetközi kapcsolatok új alapokra helyezésére.

Az *Era socialistă* kommentárja kifejti: a háború utáni erőviszonyok alakulása,
az antagonista katonai tömbök léte és a „hidegháború” praktikái arra vezettek,
hogy számos állam külpolitikája az el nem kötelezettség felé irányult. Egy ezzel
kapcsolatos kérdésre válaszolva, Nicolae Ceaușescu elvtárs méltán hangoztatta:
minthogy az el nem kötelezettség feltétele a nemzetközi egyenlőség politikája, lé-
nyegében az imperializmus, az erőszakhoz folyamodás és az erőszakkal való fe-
nyegetőzés politikája elleni harchoz csatlakozást jelent, s kedvező minden nemzet
kiteljesülése, az enyhülés, a nemzetközi együttműködés és a béke ügyének szem-
pontjából, nyilvánvalók a függetlenségi és az el nem kötelezettségi politika ha-
sonlóságai. E nézet helyességét alátámasztja a katonai tömbök vitathatatlan idő-
szerűtlensége napjainkban, felszámolásuk szükségessége.

A tömbökön kívüli országok világa most már nem ítéltető meg az egyik
vagy másik katonai tömbhöz való nem tartozás szűk szempontjai alapján, hiszen
ezeknek az országoknak a többsége fejlődő ország, nem egy szocialista jellegű,
konkrét intézkedés szükségességét hangoztatja, és ilyen jellegű intézkedéseket fo-
ganatosít. Nem helyes tehát az a vélemény, amely szerint a „harmadik világ”
országai a szocializmus és a kapitalizmus között helyezkednek el. Olyan külön-
böző társadalmi rendszerű országokról van szó, amelyek önálló jellegű gazdaságot
és társadalmi fejlődésért küzdenek, és egyesítik erőfeszítéseiket a fejlődés távlatai-
nak biztosításáért.

Románia — más országokkal egybehangzó — tapasztalatai azt bizonyítják,
hogy a nemzeti függetlenségért vívott harc elválaszthatatlan a társadalom forra-
dalmi átalakulásáért folytatott harctól. E gondolat kifejtése során Nicolae
Ceaușescu elvtárs latin-amerikai látogatása alkalmával ismét hangot adott az RKP
álláspontjának a nemzet jelentőségéről a jelenkori világban, s hangsúlyozta, hogy
csakis a szocializmus teremti meg a minden nemzet teljes fejlődéséhez szükséges
feltételeket.

A napjainkban valóban jelentős interdependencia-jelenség alapját a gazda-
sági fejlődés objektív folyamatai, a nemzetközi munkamegosztásban való rész-
vétel követelményei alkotják. A politikai természetű, a világbéke alapkérdéseivel
összefüggő problémák megoldása szükségessé teszi a szempontok és a cselekvések
egyeztetését, a szempontok tiszteletben tartását a nemzetközi kapcsolatok gya-
korlatában. A részvétel a nemzetközi munkamegosztásban kétségbevonhatatlan
szükségesség, de nem lehet megelégedezni arról, hogy vannak még az egyenlő-
tlenségből és a méltánytalanságokból következő negatív vonatkozásai is, amelyek
kiküszöbölésének egyetlen módja: az államközi kapcsolatok új alapokra helye-
zése. Nem könnyű, nem rövid időtartamú folyamat ez. Kibontakozásának üteme
attól függ, milyen hamar hódít tért annak a megértése, hogy maradéktalanul
tiszteltetben kell tartani minden állam függetlenségét és nemzeti szuverenitását.

Nicolae Ceaușescu elvtárs leszögezte: a világviszonylatú együttműködés, vagyis az interdependencia nagybodását nem való szembeállítani a függetlenség politikájával; ellenkezőleg, minden nemzet tevékenységének e két aspektusa szoros egységet alkot. Minél szabadabb egy nép, annál gyorsabban fejlődik, annál aktívabb lehet a nemzetközi együttműködésben. Az utóbbi viszont nem gátolhatja a nemzetek személyiségének igenlését, hanem éppenséggel hozzá kell járulnia a népi és a nemzeti személyiség kibontakozásához.

Az államközi együttműködés kedvező alakulásának csak ártalmára lehet a domináció vagy a hegemonia bármely formája. Éppen ezért Románia — más államokkal egyetemben — állást foglal az ellen, hogy valamely állam egy más állami felett uralmat gyakoroljon. Teljes mértékben érvényes az az ismert marx-lenini tétel, amely szerint nem lehet valóban szabad az a nép, amely más népeket elnyom vagy kizsákmányol.

Még nem tekinthető felszámoltak a régi erő- és diktátum-politika. A világon vannak még feszültségi gócek, államközi politikai konfliktusok. A retrográd körök ellenzik a nemzetközi élet új irányzatait, szembeszegülnek a béke ügyével, a nemzeti függetlenség érvényesülésével, a népek együttműködésével, megpróbálják veszélybe sodorni a népek forradalmi vívmányait. A chilei reakciós állampcsíny is azt bizonyítja, hogy milyen heveny formákban nyilvánulhatnak meg a népek nemzeti és társadalmi felszabadulása elleni akciók. Mindez éberségre ösztönöz minden demokratikus és antiimperialista erőt.

A chilei nép nehéz megpróbáltatása természetesen ismét felélénkítette azokat a vitákat, amelyeknek tárgya a latin-amerikai földrészen végbemenő nagy forradalmi folyamat, a népek haladásának útja a szocializmus felé. Nicolae Ceaușescu elvtárs a nagy földrész újságíróival folytatott beszélgetései során hangsúlyozta azoknak az igazságos harcoknak a törvényszerű jellegét, amelyeket a latin-amerikai és más térségek forradalmi, demokratikus, nemzeti, antiimperialista erői vívnak; minden adott vagy még adódható nehézség ellenére a latin-amerikai népek ügye győz. A chilei események nem konkludens bizonyítékai annak, hogy a szocializmus irányába vivő demokratikus fejlődés általában lehetetlen.

Nicolae Ceaușescu elvtárs okkal mutatott rá: a lényeg a hatalomra került népi erők — belső és külső reakciós erők elleni — határozott cselekvése szükségességének a megértése. A népi erők nem ringathatják magukat abban az illúzióban, hogy a reakció önként, jószántából lemond pozícióról. A népi hatalom megtartásának és konszolidálásának egyik elengedhetetlen feltétele az olyan politikai vonalvezetés, amely minden haladó és nemzeti erő egyesítéséhez, azok tömörítéséhez vezessen, akik szembeszegülnek a reakcióval, és országuk gazdasági-társadalmi haladására, szabad, független fejlődésre törekcszenek. Latin-Amerika országainak, minden más — forradalmi változásokat napirendre tűző — országnak elsőrendű feladata a nemzeti erők szoros egységének a megvalósítása.

A kommentárok joggal emelik ki azt is, hogy Nicolae Ceaușescu elvtárs latin-amerikai látogatása során ismét előtérbe került korunk egyik letagadhatatlan valósága: a népek, minden ország arra irányuló egyre erőteljesebb szándéka, hogy — társadalmi és politikai rendszerüktől, nagyságuktól és teljesítő képességüktől függetlenül — cselekvően vegyenek részt a nemzetközi életben, a béke és a civilizáció sorsával kapcsolatos kérdések megvitatásában és megoldásában.

Nicolae Ceaușescu elvtárs látogatása a latin-amerikai országok egész sorában, ez a tartalmas és nagyarányú akció nemcsak Románia és e latin-amerikai országok további kapcsolatait illetően, hanem a nemzetközi kapcsolatok egészét tekintve is pozitív hatású.

Konfliktusok tudománya – stratégiák elmélete (I.)

Több-kevesebb (de inkább kevesebb) sikerrel folynak az arra irányuló kísérletek, hogy Anatol Rapoport modern játékelmélet-változatait a nemzetközi kapcsolatok modellalkotási próbálkozásaiban hasznosítsák. E törekvéseket számos bírálat helyteleníti, hivatkozással arra is, hogy a nagy történesek logikájának feltárására hivatott történelmi materializmus dialektikája éppen gondolati gazdagsága okán nem alkalmas semmiféle egyszerűsítésre, még csodálatos matematikai modellekbe sem gyömöszölhető. Rapoport szípkázóan szellemes, a laikustól is viszonylag könnyen követhető és értelmezhető matematikai gondolatait mégis kétségtelenül érdemes figyelemre méltatni. Azért is, mert lényegében megkérdőjelezi a háború elkerülhetetlenségét, s főként azért, mert — miként egyik méltatója írta — aki semmit nem tud a játékelmületről, az nemcsak az újabb matematikai kutatások egyik különleges ágát nem ismeri, hanem lemarad egy olyan gondolkodásmód megismeréséről is, amely a nemzetközi konfliktusokra a matematikai egyenletek derűs tévedhetlenségét igyekszik alkalmazni.

A hit korszakát éljük, a tudomány mindenhatóságába vetett hitét, annál is inkább, mivel a problémákat — amelyeket a tudósoknak kell megoldaniuk — többnyire maguk a tudósok szemelik ki. Szó sincs arról, hogy például a hadügy-minisztérium egy szép napon elhatározta volna, miszerint atombombára van szükség, és utána utasította volna a tudósokat, hogy állítsanak elő egyet. Ellenkezőleg: egy tudós, Albert Einstein volt az, aki Franklin D. Rooseveltnél tudomására hozta, hogy elő lehet állítani az atombombát. Ma a tudósok sokkal közelebb állnak a politikusokhoz, mint eddig bármikor, és úgy szólnak bele a problémafelvetésbe, hogy az a tudomány szempontjainak is megfelelően. Az olyan kérdéseket, amelyeknek nincs tudományos megoldásuk, általában meg sem fogalmazzák. Ezért hihetnek a tudomány mindenhatóságában.

A tudomány önmaga teljesítményeit fokozó tekintélye a politikusok körében ebben a periódusban tovább nőtt. A tudósok a döntés céljai szolgálatában állottak, s ezt nem mulasztották el népszerűsíteni. Önmaga hatékonyságát kellett a játékelmélet is. Neumann János 1927-ben vázolta fel először a konfliktusok elemzésére alkalmas matematikai eljárását, majd 1944-ben Oskar Morgensternnel együtt írt könyvében, a *Theory of Games and Economic Behavior*-ben (Játékelmélet és gazdasági viselkedésmód) dolgozta ki. A játékelmélet ma is tág kutatási lehetőséget nyitó, eredeti szellemi teljesítmény. Sajnos, a játékelméletet nem mindenki fogadta ennek megfelelően, főként azok nem, akik vulgárisan értelmezték Francis Bacon tételét, mely szerint „a tudás hatalom”. Akik az amerikai társadalomban a döntéseket hozzák, semmiképpen sem hagyhatják figyelmen kívül az üzleti, politikai vagy katonai téren ható erők konfliktusát. A játékelmélet „a konfliktusok tudománya”. Meríthetik-e erejüket másból, mint ebből az új tudományból azok, akik minél kevesebbel minél többet akarnak elérni? Ha megértik a játékelmélet lényegét, felismerik, hogy vérmes reményeket nem fűzhetnek hozzá. Attól, hogy ismeri a játékelméletet, senki nem lesz jobb kártyajátékos, üzletember vagy hadvezér, mert nem kap választ belőle arra, hogy valamely konfliktus-helyzetben melyik a legjobb stratégia. A játékelméletet a konfliktus logikája érdekli, tehát a stratégiák elmélete. Ebből adódik a módszer ereje, de ez szabja meg korlátait is. Ereje ab-

ból a hathatós és bonyolult matematikai apparátusból ered, amelyet összefüggésbe hoz bizonyos konfliktushelyzetek stratégiai vizsgálatával, korlátai pedig azokban a konfliktussorozatokban rejlenek, amelyekre ez a vizsgálat sikeresen alkalmazható.

Kétségtelen, hogy a stratégia logikája bizonyos fajta konfliktusokra nem érvényes. Például semmiféle stratégiai megfontolás sincs két kutya marakodásában. Egy ilyen konfliktus inkább eseménysorozatnak tekinthető, amelyben minden egyes esemény maga után vonja a következőt. A morgás a viszontmorgást, ez pedig fogvicsorgatást, majd hirtelen támadást vált ki. A jelek meghatározózzák a magatartást, a magatartás pedig a cselekvést. Az olyan emberi civakodás, amelyben a kölcsönös sérelem inkább szimbolikus, mint logikai természetű, gyakran szintén ebbe a kategóriába tartozik. Az ilyen nemű konfliktusokat harcnak nevezhetjük. A harc motivációja az ellenségeskedés. A cél az ellenfélnek mint ártalmas tárgynak a kiküszöbölése, pedig az ellenfelet emberszámba is lehetne venni, akinek szintén vannak céljai és stratégiái, csak ellenkező előjelűek. A harcban az emberi értelem, amely felmérhetné saját és az ellenfél képességeit, amely előre láthatná és összehasonlíthatná az események különféle alternatíváit, fölöslegessé válik, nem játszik semmilyen szerepet.

A játékelmélet másfajta konfliktusokkal foglalkozik. Az olyan jól ismert játékok, mint a póker, a sakk, az ek-mek-stek stb. szigorúan technikai értelemben vett játékok. De a társasjátékokat nem szórakoztató voltuk teszi játékká, vagy az, hogy megkülönböztetjük őket a való élettől. Ezek azért játékok, mert formalizált konfliktusok: két vagy több fél között érdekellentét áll fenn, mindegyik félnek szabályok előírta választási lehetőségei vannak, valahányszor a játék folyamán rá kerül a sor. A játék kimenetele magában foglalja minden játékos valamennyi választási lehetőségét, valamint többi választási lehetőségeinek mérlegelését: ez határozza meg a győztes fél nyereségét. Ha tágitjuk a kört, a játékok e játékelméleti kategóriájába sorolhatunk minden hasonló szerkezetű konfliktust. Lényegtelen, hogy a szabályok közös megegyezés eredményei-e, mint a társasjátékban, vagy pedig a helyzet diktálta megszorítások. Még ha semmilyen katonai szabályt sem ismernek el, a hadihelyzet akkor is játéknak fogható fel, ha az alternatívák sorozata mindkét szembenálló fél számára bármely adott szakaszban pontosan és egyenként felsorolható.

Hogyan felel meg ezeknek a követelményeknek a sakk és a póker? A sakkban az érdekkonfliktust természetesen mindkét játékos nyerési vágya határozza meg. Mindkét játékos minden lépésben csak olyan lépésekre jogosult, amelyek a játék adott pillanatában megengedettek számára. A játék eredményét mindkét játékos minden döntése befolyásolja. A tét rendszerint a pszichológiai elégedettség vagy annak elmaradása. A pókerben a helyzet nem teljesen, csak majdnem azonos. A választás abban áll, hogy egy-egy partiban bent maradjanak-e vagy pedig nem, milyen kártyákat dobjanak (vagy egyáltalán dobjanak-e kártyát), hogy kérjenek-e lapot és hányat stb. Minden játszma az egyik játékos győzelmével végződik, aki elnyeri a pénzt a többiektől. A póker egy fontos tekintetben különbözik a saktól. A pókerjátékban létezik egy külön (láthatatlan) személy, a véletlen, „aki” csak egyszer választ minden leosztás után. Választása nem közömbös a játék kimenetele szempontjából; de ez a „játékos” nincs érdekelve a játékban, tehát nem nyer és nem veszít. A véletlen minden osztás után a kártyacsomagban rejlő lehetőségeknek csaknem 100 millió billió billió billió billió billió (10^{68}) kombinációja között választhat. Ezzel a véletlennek meg is szűnik a szerepe a játékban, a többi már a játékosoktól függ. Valaki arra is hivatkozhat, hogy a véletlen továbbra is játékban marad, például úgy, hogy irányítja, eltereli vagy kikapcsolja a játékosok fi-

A mindenható tudós

Ugatás és visszaugatás

gyelmét. De a játékelmélet csak azzal foglalkozik, amit az eszményi játékosok tenének.

Annak ellenére, hogy a véletlen ekkora szerephez jut benne, a póker, mint a játékelmélet egyik játékfajtája, világosan megkülönböztethető a hazárdjátéktól, amelynek matematikáját már régóta ismerjük. Ennek az ismeretnek nagy a történelmi jelentősége, mivel a hazárdjátékból fejlődött ki a valószínűségszámítás, matematikai elmélete háromszáz évvel ezelőtt. Ez az elmélet azóta a tudomány minden olyan ágába behatolt, amelyben a választás törvényeit figyelembe kell venni, mint például a mikrofizikában, a genetikában, a biztosítási statisztikában, a közgazdaságtanban, a kísérleti pszichológiában és a tömeglélektanban. A hazárdjátékos számára a valószínűségszámítás matematikai elmélete lehetővé teszi az esélyek pontos kiszámítását, ami gyakran bonyolult matematikai műveleteket követel. Ez viszont lényegtelen a játék szempontjából, csak azt dönti el, hogy játsszunk-e vagy sem. A szerencsejáték megoldásához ki kell számítanunk a lehetséges kimenetek esélyeit. Ha több hasonló kimenetel lehetséges, a hozzájuk tartozó nyereséget vagy veszteséget meg kell szorozni a megfelelő valószínűségi együtthatóval, és az eredményeket a megfelelő előjellel ellátva össze kell adni. Az így kapott szám az a nyereség, amely egy hosszú fogadássorozat után jogosan várható, ha a fogadó számol a kínáló esélyekkel. Az az okos játékos, aki a nyerési esélyeket maximálja. A játékbarlangok a legokosabb játékosok, ezért nem fizetnek rá.

A hazárdjáték-elmélet nem használható útmutatóként egy igazi játéknál. Az „okos” hazárdjátékos például rendszerint rossz pókerező, mivel szigorúan az esélyeknek megfelelően dönt. Soha nem blöfföl, mindig a kezében levő kártyák erősségéhez mérten kér, s ezzel elárulja kártyáit ellenfeleinek, akik az így kapott információt ellene használják fel.

A hazárdjáték-elméletnek az ek-mek-stek játékos még kevesebb hasznát veszi. Az ek-mek-stek játékokban minden elképzelhető helyzetben létezik egy optimális lépés.

A véletlen nem minden játékban játszik szerepet; a kártyajátékban — mint a póker példáján is láttuk — szükség van egy olyan stratégiai készségre is, melynek a hazárdjáték-elméletben semmi jelentősége nincs.

Figyeljük meg, hogyan gondolkozik egy sakkjátékos: ha a huszárral f4-et játszom, és fenyegetem az ellenfél bástyáját, ő bástya e7-tel válaszol, és sakkot ad a királynak. Ekkor vagy közbehúszom a futót, vagy király d1-et játszom. Persze, az is megtörténhet, hogy ő nem vesz tudomást a fenyegetésről, és a futó g5-tel válaszol, akkor pedig, nincs más választásom... Minél jobban tud sakkozni a játékos, annál messzebb jut el az esélyek latolgatásában. De mivel az, amit egyszerre

észben tudunk tartani, bizonyos határokat nem léphet át, a gondolatsor valahol meg szakad, a sakkjátékos esetében néhány lépéssel az adott szituáció után, az újabb választási lehetőségek határán. A tényleges szituáció egyrészt az egyik játékos. másrészt az alig befolyásolható ellenfél lépési lehetőségeitől függ. A játékosnak két dologban kell döntenie: az egyik az, hogy melyek azok a lépések, amelyekre ténylegesen sor kerülhet. A másik az, hogy ezek közül melyik a helyes.

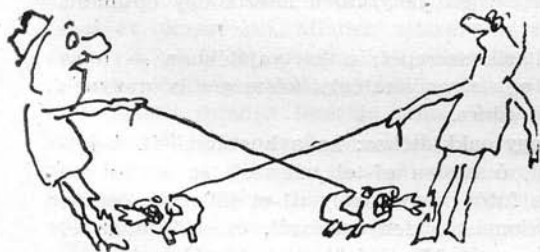
A döntés egyértelmű lehet, ha a sakkozó végiggondolja a játékot. De egy olyan játék esetében, mint amilyen a sakk, nem lehet előre látni a játék összes alternatíváit (kivéve azt az esetet, amikor a sakk-matt vagy a nyilvánvaló győztes már előre megjósolható). A legjobb, amit egy sakkiátékos tehet, az, hogy előzetes tapasztalatai alapján kiszámítja a következő lehetséges lépések viszonylagos értékét. De honnan tudja, hogy mit kell lépnie, ha csak saját lépéseit határozhatja meg, az ellenfelét nem? Kétféle sakk-filozófia van: lehet a tábla ellen és lehet az ellenfél ellen játszani.

Az ellenfél ellen való játék a sakkot a pszichológiai hadviseléshez közelíti. José Capablanca sakkmester emlékirataiban elmond egy esetet, mely egy ilyen drámai konfliktust mutat be. Egy 1918-as játszmában Frank J. Marshallnak, az Egyesült Államok bajnokának partnere volt, Capablanca szokásos megnyitására Marshall a szokásostól eltérő módon válaszolt (a spanyol megnyitás Marshall-támadásáról van szó), mely a megnyitások egyetlen eddig ismert változatára sem emlékeztetett. Capablanca sejtette, hogy Marshall a támadásnak egy új változatát fedezte fel. Marshall ezt a támadást titkos fegyverként arra az alkalomra tartogatta, amikor valamelyik nemzetközi versenyen világhírű ellenféllel kerül szembe. Capablancának kellett játszania az áldozat szerepét.

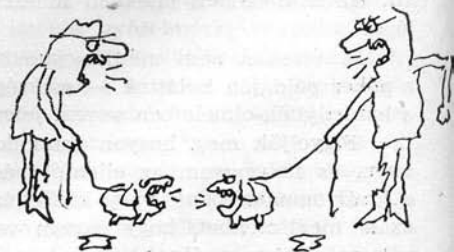
„A harci vágy — folytatja Capablanca — mégis feltámadt bennem. Úgy éreztem, hogy tudásomat egy olyan játékos hívta ki maga ellen, akinek (mint előbbi találkozásaink is tanúsítják) minden oka megvolt rá, hogy féljen tőlem, de aki meglepő lépésével és azzal a hittel, hogy én úgysem ismerhetem azt, amire ő annyi éjszakát áldozott, előnyt akart kicsikarni... Megfontoltam a helyzetet, és elhatároztam, hogy becsületbeli kötelességem [...] a kihívást elfogadni.”

Capablancá elfogadta, és megnyerte a játékot. Döntésében számolt ellenfele gondolatmenetével. Nemcsak azt gondolta át, ami Marshall gondolatmenetében kizárólag a játékra vonatkozott, hanem épített Marshall ambíciójára és céltudatosságára, számított arra, hogy Marshall őt bátorinak tartja, és még sok mindent mérlegelt. Capablanca az ellenfél ellen játszott.

Annak ellenére, hogy a stratégiai játékokban sok a pszichológiai elem, a játékelmélet nem foglalkozik a konfliktusok lélektani vonatkozásaival. A játékelmélet tehát a tábla ellen játszik. Kizárólag a stratégia logikája érdekli. Ugyanazt a stratégiát írja elő, akár mester, akár kezdő ellen játszunk. Ha egy stratégiai játékot behatóan elemzünk a játékelmélet módszerével, ezzel mindent elmondtunk róla.

Harapás és viszontharapás

A konfliktus lépcsőzetes fokozódása

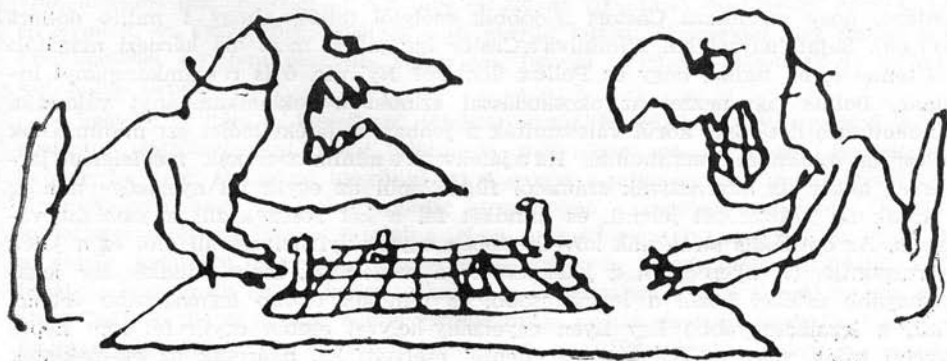
Lélektani hadviselés a sakkban

Az ek-mek-stek lépései például annyira előreláthatók, hogy felnőttek már nem is játsszák. Minden ek-mek-stek játék döntetlennel végződik. A dáma-játékkal majdnem ugyanez a helyzet, bár az összes számba jöhető stratégiát csak a legjobb játékosok ismerik. Egy nemzedékkel ezelőtt még azt hitték, hogy a sakk is a „döntetlenek” felé közeledik. De az új felfedezések és főképpen a pszichológiai hadviselés bevezetése a sakkban (inkább az orosz mesterek éltek vele) ideiglenesen megkegyelmezett e játéknak. Mindazonáltal H. A. Simon és Allen Newell, a Carnegie Institute of Technology munkatársai megjósolták, hogy tíz éven belül a világ sakkbajnoka egy elektronikus számítógép lesz. A jóslat már több mint hároméves, de még beválhat.

Mi tehát a játékelmélet célja? Az, hogy megismerje minden formalizált játék logikáját, s feltárja az optimális stratégiát, s ezáltal a játékot magát, melynek végkimenetele minden egyes alkalommal előre látható, teljesen megsemmisítse? Egyáltalán nem. Nagyon kicsi azoknak a játékoknak a száma, amelyek akár elvben is megtűrik az efféle elemzést, nem is beszélve arról, hogy milyen nehéz ezt gyakorlatban is alkalmazni.

Az utóbbi csoportba tartozó játékok szigorúan determinált játékok néven ismertek. Ezekben a játékokban nincs haditűtök. Ilyen a sakk is. Akármilyen cselt is tartogatott Marshall Capablanca ellen, nem lehetett olyan titka előtte, amelyre akármelyik sakkjátékos rá ne jöhetett volna. Ő csak abban bízhatott, hogy terve az emberi gyarlóság következtében esetleg elkerüli partnere figyelmét.

Nem minden játék szigorúan determinált. A póker például aligha. Lényege abban a körülményben rejlik, hogy a teljes szituációt senki sem ismeri, csak

Előrehaladott lélektani hadviselés a sakkban

véletlenül hibáz rá a valódi helyzetre, és csak találgatja, hogy a többiek mit fognak tenni. A sakk és a póker „zéró összegű“ játék: amit az egyik játékos nyer, azt a másik vagy a többiek szükségképpen elvesztik.

Hogy a különbözőfajta játékok közti különbséget megértsük, vegyünk egy-egy példát mindegyik fajtából. Kiderül, hogy helyzetítípusonként másként kell okoskodni.

A szigorúan determinált játékot megpróbáljuk egy valószínűtlenül kezdetleges üzleti vetélkedés példáján bemutatni. A helyzet egy kétszemélyes, zéró összegű játék. Az öreg és tisztas Castor céget szorongatni kezdte a fiatal és agresszív Pollux részvénytársaság. A Castor cég emberei a vállalat üzleti politikáját egyéves költségvetésre alapozzák. A Pollux üzleti politikáját szintén a költségvetés szabja meg, de nem a saját, hanem a Castor-cég költségvetése. Céljuk az, hogy a Castort kiszorítsák a piacról, tehát számukra az a nyereség, ami a Castornak veszteség, és fordítva, egyéni költségvetésüktől függetlenül. Mindketten döntés előtt állnak, határozniuk kell, hogy belefogjanak-e egy nagyobb szabású reklámkampányba. Az események kimenetele attól függ, hogy a cégek hogyan határoznak, persze mindkét cég csak a saját ügyeiben dönthet. Valószínű, hogy mindkét cégnek elegendő információja van ahhoz, hogy előre lássa: egyik vagy másik döntése milyen következményekkel jár.

C \ P	Py	PN
Cy	-1	+1
CN	-3	+2

Az itt látható matrix táblázatba foglalja a Castor, illetve a Pollux cég közötti tökéletes információjú, kétszemélyes, zéró összegű játékot. A matrix tartalmazza a Castor cég eredményeit (millió dollárban), a döntések bármely kombinációja esetén. Például, ha a Castor is, a Pollux is reklámkampányt indít (Cy és Py), a Castor egymilliót veszít. Pollux számára Castor döntése azonos értékű nyereséget jelent.

Bárhogyan is dönt Castor, az, hogy a megoldás számára kedvező vagy kedvezőtlen, Pollux döntésétől függ. Ha Pollux reklámkampányt indít, Castor csak aközött választhat, hogy 3 millió vagy 1 millió dollárt veszítsen-e, és nyilván a második lehetőséget fogja választani. Most a Castor igazgatója a Pollux igazgatójának helyébe képzeleli magát, és felteszi a kérdést, mit tenne Pollux, ha a Castor a két rossz közül a jobbikat választaná? Természetesen, Pollux a reklámkampány mellett döntene, hogy megfossza Castort a jobbik esélytől (attól, hogy 1 millió dollárt nyerjen). Saját helyzetéből kiindulva a Castor igazgatója most azt kérdezi magát: mit tenne ő, ha tudná, hogy ez Pollux döntése? Nyilván ő is reklámkampányt indítana. Pollux ugyanezzel az okoskodással szintén a reklámkampányt választja. Mindketten a két rossz közül választották a jobbát. A játékelmélet ezt minimaxnak nevezi (a minimum maximuma). Ha a játékosok a minimax-elvnek megfelelően járnak el, akkor az alternatívák számától függetlenül az egyik fél nyeresége mindig a másik fél veszteségét jelenti, és mindkét fél a két rossz közül a jobbikat választja. Az optimális stratégiák következtében egyensúlyi helyzet áll elő: ez a játék nyeregpontja. (A nyeregpont a játéknak az a megoldása, mely mindkét sor legalacsonyabb értékei közül a legmagasabb, és mindkét oszlop legmagasabb értékei közül a legalacsonyabb.) Egy ilyen egyensúly-helyzet esetén egyik fél sem képes növelni saját, vagy csökkenteni az ellenfél esélyeit. Ez, akárcsak az ek-mek-stek esetében, kényszermegoldáshoz vezet.

Most gondoljunk át egy kétszemélyes, zéró összegű játékot, ahol a két fél ugyancsak két stratégia közül választhat. Ebben az esetben azonban semmit sem tudunk az ellenfélről. A harc hevében összekuszálódott a hadihelyzet, senki sem játszik nyílt kártyákkal.

Egy hadosztály parancsnokának afelől kell döntenie, hogy két frontszakasz közül melyik ellen támadjon. Az egyik frontszakaszon kedvezőbb lenne az offenzíva, mint a másikon, de úgy tűnik, hogy éppen ezt a frontszakaszt védik erősebben. A védelem parancsnoka szintén dilemmában van, nem tudja, melyik frontszakaszt erősítse meg. Nyilvánvalónak látszana, hogy a kritikusabb szakaszt kell megerősítenie, a másik rovására. De ugyanakkor világos számára, hogy a probléma ennél sokkal bonyolultabb. Bárhogyan is dönt, annak titokban kell maradnia. Ha azt teszi, amit az ellenség éppen vár tőle, vagyis a kritikus szakaszt erősíti meg, vajon ebből nem az ellenség húz-e hasznot? Ha az ellenség tudja, hogy ez a fontos szakasz erősebben védett, vajon nem a gyengébben védett szakaszt fogja megtámadni? Igaz, ezzel lemond bizonyos előnyökről, de ez nagyobb sikerrel kecsegtet. Ezért arra gondol, vajon nem kellene-e éppen az ellenkezőjét tennie annak, amit az ellenség vár tőle, és a kevésbé fontos szakaszt megerősítenie, hiszen az ellenség, hogy elkerülje a nagyobb veszteséget, valószínűleg itt fog támadni. De vajon a támadó ellenség nem elég okos-e ahhoz, hogy hasonlóképpen gondolkozva a fő frontszakaszon indítson offenzívát és próbálkozzon meg az áttöréssel?

A támadók parancsnokát hasonló dilemmák gyötrik. A kevésbé fontos szakaszon támadjon-e, mert tudja, hogy a másik a védettebb, vagy éppen azért támadjon a főszakaszon, mert az ellenség arra számít, hogy ezt nem fogja megkockáztatni. Kétségbeesésében a támadók parancsnoka egy játékelméleti szakértőhöz fordul. A szakértő azzal tud neki segíteni, hogy felírja az összes esélyek relatív értékeit, és a számára értékeseket pozitív előjellel látja el. Felírja az első matrixban látható értékeket. Rövid számítás után a következő tanácsot adja a tábornoknak: végy egy dobókockát, dobd el, ha hatos vagy egyes van felül, támadj a főszakaszon, ha más értéket dobtl, akkor viszont a mellékszakaszon kell támadnod.

A védők parancsnoka ugyanazokat az értékeket írja fel (csak ellenkező előjellel, hiszen ő az ellenség). Neki is van egy játékelméleti szakértője, aki viszont azt a tanácsot adja, hogy dobjon fel két egypennyst, és ha mindkettő fej, akkor erősítse meg a főszakaszt; ha az egyik vagy mindkettő írás, akkor a mellékszakaszt kell megerősítenie.

Mindkét tanács bizarrnak tűnik, amíg abban a hiszemben élünk, hogy pénzfeldobással csak teljesen közömbös dolgok felett szokás döntenie. Persze, van olyan vita, amelyet pénzfeldobással döntünk el, de az ilyenfajta döntéseket nem tartjuk ésszerűnek, és szakember tanácsát sem kérjük hozzá. A játékelmélet szakemberének döntései azonban nemcsak ésszerűek, hanem a lehető legjobbak is az adott helyzethez képest.

Vegyük például a következő játékot: kezünkbe rejtünk egy kavicsot, és felszólítjuk játszótársunkat, hogy találja ki, melyikben van a kavics. Ha eltalálja, ő nyer, ha nem, akkor mi nyerünk. Mi a kavics elrejtésének optimális stratégiája? Nem célszerű, hogy az ember mindig ugyanabban a kezében rejtse el a kavicsot, mivel az ellenfél ezt hamar kitalálná. Nem jó módszer felváltva, hol az egyik, hol a másik kezünket használni, mert ez is könnyen leleplezhető stratégia. Ebből tehát az következik (és ez matematikailag is bizonyítható), hogy nincs legjobb módszer. Legjobb, ha a játékos a szerencsére bízza magát, és nem fárasztja magát felesleges töprengéssel. A pénzfeldobás mint stratégiaválasztás ebben az esetben nem kétségbeesett cselekedet, hanem ésszerű politika.

$\begin{smallmatrix} \diagup & V \\ \textcircled{T} \end{smallmatrix}$	V_1	V_2
$\begin{smallmatrix} \textcircled{T_1} \\ \diagdown \end{smallmatrix}$	-10	+30
$\begin{smallmatrix} \textcircled{T_2} \\ \diagdown \end{smallmatrix}$	+5	-15

A támadó fél nyeresége

$\begin{smallmatrix} \diagup & V \\ \textcircled{T} \end{smallmatrix}$	V_1	V_2
$\begin{smallmatrix} \textcircled{T_1} \\ \diagdown \end{smallmatrix}$	+10	-30
$\begin{smallmatrix} \textcircled{T_2} \\ \diagdown \end{smallmatrix}$	-5	+15

A védekező fél nyeresége

$\begin{smallmatrix} \diagup & V \\ \textcircled{T} \end{smallmatrix}$	V_1	V_2
$\begin{smallmatrix} \textcircled{T_1} \\ \diagdown \end{smallmatrix}$	+10 -10	-30 +30
$\begin{smallmatrix} \textcircled{T_2} \\ \diagdown \end{smallmatrix}$	-5 +5	+15 -15

Minimax megoldás

Ez a három matrix olyan kétszemélyes, zéró összegű játékot jelöl, amelyben sem a támadó fél (T) parancsnoka, sem a védő fél (V) parancsnoka nem ismeri azokat az információkat, amelyek alapján a másik fél dönt. Az első parancsnok választhat aközött, hogy a fő frontszakaszt (T_1) vagy a mellékfrontszakaszt (T_2) támadja-e. A baloldali matrix a négyféle helyzetnek megfelelő értéket tartalmazza. A második parancsnok is ugyancsak e két frontszakasz közül választhatja ki azt, amelyet védeni szándékszik. A középső matrix az általa megjelölt értékeket mutatja. Amint azt a matrix-négyzetek átlós vonalainak száma jelzi, az első parancsnok véletlen döntéseinek aránya kettő az egyhez a mellékfrontszakasz javára. Hasonló a helyzet a védőserég parancsnokánál, de az arány az ő esetében három az egyhez. Az eredményeket a jobboldali matrix összesíti.

Ebben a „találd ki” játékban az esélyek szimmetrikusak, ezért kell a döntést egy igazságos „harmadikra” bízni. Ha az esélyek nem volnának szimmetrikusak — ha például nagyobb előnnyel járna azt eltalálni, hogy a kavics mindig a jobb kézben van —, az esélyeknek ezt az egyenlőtlenségét szintén figyelembe kellene venni. Ebből az következne, hogy a játékban az egyenlőtlen esélyek módszere döntene. A játékelmélet az egyenlőtlen esélyeket is számszerűen ragadja meg, s ezzel hosszú távon optimális nyereséget biztosít.

A támadó fél játékelmélet-szakértője azt is kiszámította, hogy a támadó akkor jár el a leghelyesebben, ha a véletlenre bízta a döntést, kettő az egyhez valószínűséggel a mellékszakasz javára. Ez ugyanazt jelenti, mintha kockát dobnának, és a hatból négy a második szakaszt határozná meg. Ez a legjobb, amit a támadó tehet a védővel szemben. A védő is nyugodtan a véletlenre bízhatja magát, három az egyhez valószínűséggel a mellékszakasz javára. A játékelmélet ezúttal nem kínál az alkalomhoz mért egyetlen és legjobb stratégiát, hanem az alkalomnak megfelelő legjobb stratégiák keverékét. Ez a kevert stratégia. Ha a két parancsnok ugyanabban a hadihelyzetben már többször megütközött volna, a fenti döntések a körülményeknek megfelelő optimális nyereséget adnák, feltéve, ha mindketten ésszerűen játszanak.

Fel lehet hozni azt az ellenvetést, hogy igen nehéz, sőt egyenesen lehetetlen a valódi situációk számokban kifejezett nyereségértékének meghatározása. Mi több, két azonos helyzet sem igen fordul elő, és így a hosszú távú nyereséggel sincs mit kezdeni. Mindez megfontolandó. Mi csak azt állíthatjuk, hogy a játékelmélet eddig jutott, és nem tovább a stratégiai konfliktusok lényegi vonásainak feltárásában. Amit még nem ismerünk, azt nem illik ellenérvül felhozni. A játékelméletnek számos hiányossága van, a továbbiakban erre is kitérünk. De paradox módon éppen ezek a hiányosságok teszik értékkessé a játékelméletet. A játékelmélet gyenge pontjai stratégiai gondolkodásunk mérföldkövei.

(Hancsis Mária fordítása)

Anatol Rapoport

A kelet-afrikai gazdasági közösség

Három egymással szomszédos kelet-afrikai állam, Tanzánia, Uganda és Kenya már közvetlenül a függetlenség elnyerése után kereste a gazdasági együttműködés lehetőségeit. 1967 júniusában e törekvéseket siker koronázta. Kampalában, Uganda fővárosában a három ország államfői aláírták a kelet-afrikai közösséget létrehozó együttműködési egyezményt.

A létrejött regionális gazdasági csoportosulás (amelynek elődje az 1961-ben kialakult East Africa Common Services Organization — Kelet-afrikai Közös Szolgáltatások Szervezete) területi kiterjedése 912 000 km² (32 millió lakossal). Mind-egyik tagállam gazdasága akkoriban magán viselte a korábbi gyarmati állapot káros nyomait. A három állam főleg a gyarmattartó Anglia szükségleteinek kielégítésére volt „beirányozva“, ennek folytán, mint más hasonló sorsú országokban, csak a volt kolonialista hatalmat érdeklő termelési ágak fejlődtek. A közösséget alkotó államok gazdaságának alacsony nivójára jellemző, hogy 1968-ban az egy főre számított nemzeti össztermelés Tanzániában csupán 80, Ugandában 110, Kenyában 130 dollár volt. Mint általában a gazdaságilag gyengén fejlett országokban, a nemzeti össztermékben a mezőgazdaság elsődleges szerepet játszott, míg az ipar meglehetősen kis mértékben járult hozzá. 1968-ban Ugandában a mezőgazdaság a nemzeti össztermelés 51,3, Tanzániában 37,6, Kenyában 31,6 százalékát termelte.

A KÜLÖNBÖZŐ GAZDASÁGI SZEKTOROK HOZZÁJÁRULÁSA
A NEMZETI ÖSSZTERMELESHÉZ (1968)
Százalékokban

Ország	Mező- és erdőgazda- ság	Bányáipar	Feldolgozó ipar	Villany, gáz, víz	Építőipar	Kereskede- lem, szálló- daipar	Szállítás, közlekedés	Egyéb
Uganda	51,3	1,6	7,5	1,2	2,0	13,8	3,9	18,7
Tanzánia	37,6	1,7	8,2	0,9	4,1	12,3	7,9	27,3
Kenya	31,6	0,5	10,5	2,0	5,0	9,3	7,6	33,5
Közösségi átlag	40,2	1,3	8,7	1,4	3,7	11,8	6,4	26,5

A három ország külkereskedelmére az iparosodás kezdetén levő országok struktúrája jellemző. A kivitel zömét néhány nyersanyag és alaptermék alkotja (kávé, tea, gyapot, szizálrost, rézérc, gyémánt), a behozatal iparcikkekből áll, főleg közfogyasztási szükségleteket kielégítő termékekből.

A közösség legfontosabb célkitűzése a partnerországok gazdaságának harmonikus továbbfejlesztése, különös figyelmet fordítva az ugandai és tanzániai (viszonylagosan elmaradottabb) nemzetgazdaságok és a kenyai fejlettebb szintű nemzetgazdaság közötti különbség távlati felszámolására. E cél eléréseért a három ország közös kereskedelmi, pénzügyi politikában állapodott meg, s a közösségen kívüli országok felé vámközösséget alkotnak. Ugyanakkor az egymás közti kereskedelem-
ben vámmentes és mennyiségi korlátozás nélküli áruforgalmat honosítottak meg. (Az áruforgalom szempontjából kivételt jelentenek egyes mezőgazdasági termékek.)

A közösségi ipar fejlesztésére és a gyengébben fejlett tagállamok iparának serkentésére a közös pénzügyi politika keretében bevezették az úgynevezett áthárítási adót (transfer tax). Ezt az adót az az importáló ország alkalmazhatja a másik két ország iparcikkeire, amelynek az importált árukból árucsereforgalma passzív a másik két partnerállammal. Az áthárítási adó a passzív egyenleg erejéig alkalmazható, a következő feltételek mellett: az importáló országban azonos érc-terméket, iparcikket stb. előállító ipar kell hogy létezzen (már termelő vagy három hónapon belül termelést kezdő állapotban); az importáló államban a védett iparág termelőképesége a belfogyasztás legalább 15 százalékát fedezze az illető termékből, vagy a termelés értéke legkevesebb 100 000 fontot képviseljen; az áthárítási adó nem lehet magasabb a közösségen kívüli országokból behozott hasonló árukra alkalmazott vám 50 százalékánál. Ha a védett iparág az évi termelésének több mint 30 százalékát exportálhatja a másik két közösségi országba, akkor a fenti adó alkalmazását felfüggesztik; hasonlóképpen, ha az illető importáló ország ipari termékkivitelének 80 százaléka a közösség keretében valósul meg.

A célkitűzések megvalósítására különböző közösségi intézmények létesültek. A legfelsőbb fórum a Közöségi Hatóság, amelybe mind a három tagállam képviselőt küld. A Hatóság határozatait a közösségi ügyek intézésével megbízott miniszterek hajtják végre. A Hatóság elnökei és a közösségi miniszterek függetlenített tisztséget töltenek be, székhelyük Arusha. A különböző problémák tárgyalására és azok megoldására öt tanács alakult (a közös piac, a közlekedési ügyek, a gazdasági terv, a pénzügyek, illetve a tanulmányi és társadalmi ügyek tanácsa).

A közösséget létrehozó egyezmény alapján további két fontos közösségi szerv is létesült: a kelet-afrikai közös piac törvényszéke és Kelet-Afrika fejlesztési bankja. A bank, amely a közösség, de főleg Tanzánia és Uganda ipari fejlődésének serkentésére alakult, a következő arányban kölcsönöz, vállalkozást és eszköz befektetést a rendelkezésére álló alapokból: 38,75—38,75 százalékát Tanzánia, illetve Uganda kapja, míg az alapok többi részét Kenya.

Az évek folyamán a kelet-afrikai közösség elég sok pozitív eredményt ért el. Elismert tény, hogy a gazdaságilag gyengén fejlett országok viszonylatában a közösség egyike a legkiforrottabb és legeredményesebb regionális gazdasági tömörüléseknek.

A közösségen belüli szabad áruforgalom, a közösségi ipar fejlődését ösztönző gazdaságpolitika, a pénzügyi együttműködés előmozdította többek között a három ország egymás közötti kereskedelmének lényeges növekedését. Egyes árucikkekből a közösségen belüli termelés már most fedezi a három ország szükségleteit (például cement, egyes fémipari termékek), míg más cikkek esetében a termelés közel áll a szükségletek közösségen belüli kielégítéséhez (például ruházati cikkek-ből). Új iparágak létesültek: vegyipar Kenyában és Ugandában (műtrágya), rádiótechnikai ipar Tanzániában, vasipar Ugandában. Az ipari termelés terén a három ország között szakosodás van kialakulóban. A közösség keretében közös gazdasági és szolgáltatási szervezetek alakultak és működnek sikeresen. Ezek közül különös jelentőségű a közös postai és közlekedési hálózat; a Kelet-Afrikai Légitársaság (East-African Airlines), amely a közös polgári légiflottát foglalja magába; a Kelet-Afrikai Vasúti Társulat (East-African Railways Corporation) s a Kelet-Afrikai Kikötők Társulata (East-African Harbors Corporation).

Az eddigi eredmények ellenére a közösség fejlődése egyáltalán nem zökkenőmentes. Egyes alapvető célkitűzések még távolról sem valósultak meg. Így például Kenya és a közösség másik két partnerországa között a gazdasági fejlődés ütemkülönbsége nem csökkent lényegesebben. Hiába írja elő a kampalai egyez-

mény, az ipari fejlődés a tagállamokban nem harmonikus. A megnyilvánuló káros konkurencia párhuzamos termelési egységek létesítéséhez, jelentős pénzalapok fölőlsleges lekötéséhez, egyes esetekben túltermeléshez és munkanélküliséghez vezetett. Ez a jelenség kiváltképpen a cementiparban, a nyersolaj feldolgozása terén, a műtrágyatermelésben, a textiliparban nyilvánult meg. A hiányosságokhoz hozzájárult az is, hogy — noha mind a három ország gazdasága főleg mezőgazdaságon alapul — közösségi viszonylatban nincs megfelelően összehangolt mezőgazdasági politika.

Főként a fenti — és más, sajátosabb nemgazdasági okok miatt — a partnerországok között az utóbbi években egyenetlenkedések tapasztalhatók. Még az egyébként prosperáló Kenyában is a reakciós körök egyre nyíltabban hangoztatják, hogy az ország többet veszít a közösségen, mint nyer.

A sok tekintetben sikeresnek mondható vállalkozás 1971 kezdetével ideiglenesen életképtelenné vált. Akkor ugyanis Ugandában Amin tábornok vette át a hatalmat, ami a közösség majdnem teljes bénulásához vezetett. A közösség Titkárságába kinevezett tisztviselőket Uganda és Tanzánia kölcsönösen nem ismerte el. A mélypont a két ország közötti fegyveres határincidensek idején állott be. Azóta a helyzet a közösségen belül is lényegesen enyhült. A határok megnyíltak, a tisztviselők elfoglalták helyüket a Titkárságban; a közös postai szolgáltatás és a légi közlekedés helyreállt; a kikötők és vasutak zavartalanul lebonyolíthatják a közösségi forgalmat.

Nyilvánvaló, hogy a tagállamok a közösség további fenntartása és működése mellett döntöttek. Mindhárom ország részére kitűnt a gazdasági együttműködés előnye. Az összkivitel 25—30 százalékat kitevő vámmentes vagy csökkentett vámú, nagyon kedvező, egymás közötti árucsereforgalom egyike volt azon tényezőknek, amelyek a közösség további fenntartása mellett szóltak.

A közösség fejlődési ritmusának vizsgálatakor természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a három partnerország politikai és gazdasági irányvétele igen eltérő.

Tanzánia gazdasági és társadalmi életében az állami szektor kiterjedése és befolyása egyre nő, szerepe van a szocialista elveknek. Külpolitikai téren a gazdaságilag gyengén fejlett országok sorában aktív szerepet vállal, ugyanakkor — a nyugati országokkal kiépített kapcsolataival mellett — egyre szorosabb relációkat épít ki a szocialista országokkal, közöttük hazánkkal is.

Míg Tanzániában a szocialista irányzat egyre határozottabb, a másik két tagállamban a gazdasági-politikai helyzet és az irányzat más jellegű. Ugandában — Amin tábornok hatalomrajutása óta — az államapparátus és a gazdasági élet erőteljes „ugandásítás”-nak alávetett. Ami az ország gazdasági helyzetét illeti, ez még mindig áttekinthetetlen; kialakult, átfogó gazdaságpolitikáról nem nagyon szólhatunk.

Kenya a fejlettebb gazdaság nyújtotta kezdeti előnyt tartja. A külföldi tőke jelenléte jelentős szerepet játszik az ország gazdasági életében.

A kelet-afrikai közösség fejlődésének bizonyossága a három tagállam egységes magatartása a külvilág felé. Például a közösség elhatározta, hogy a jövőben nem tárgyal külön az Európai Gazdasági Közösséggel, csak a többi afrikai állammal együtt.

Dombi Imre

Kilencévi börtön egy véleményért

Ismét eltávozott az élők sorából a hazai kommunista-munkásmozgalom egyik veteránja: meghalt Máthé Ernő, az RKP régi harcosa, az illegális harc elkötelezett katonája és a legális lehetőségeket ügyesen felhasználó, jó tollú újságíró-propagandista. Az 1928-as kolozsvári „monstre per” egyik fő vádlottja volt, akit a VI. Hadtest hadbírósa kilencévi börtönbüntetésre ítélt. A tárgyaláson elmondott védőbeszéde (*Kilencévi börtön egy véleményért* címmel) a nagyváradi Franklin nyomda kiadásában, brosúra formában látott napvilágot. A marxizmus—leninizmus elméletének iránymutatásával szenvedélyes hangú, rendkívül bátor elemzését adja az akkori Románia gazdasági, társadalmi, politikai viszonyainak, hitet tesz kommunista elkötelezettsége mellett, és az osztálybíróság előtt állva is a Román Kommunista Párt zászlaja alatti harcra szólít fel.

Emlékének azzal tisztelgünk, hogy néhány részletet közlünk a védőbeszéd-ként elhangzott, valójában a polgári-földesúri rendszer elleni vádbeszédéből.

KORUNK

In memoriam

A harcban kidőlt bajtársaim: Tkacsenko Pável, Fónagy János és Haia Livsitz emlékének ajánlom ezt az írásomat.

M. E.

Az itt következő védőbeszédet a kolozsvári hadbíróság börtönében írtam, és a munkásmonstrepör hadbírósa tárgyalásán mondtam el. A börtöncenzúra miatt a marxista irodalomnak és a napi sajtónak csak a fozslányai jutottak be hozzánk — titkos utakon. — Ezeket védőbeszédemben felhasználtam anélkül, hogy ma már idézni tudnám őket. Különben is legfőbb forrásmunkám: maga az eleven Élet.

ELNÖK ÚR, BÍRÓ URAK!

A börtöncellámban nem egyszer csapott fel véremben egy szenvedélyes áramlat: az élet üzenete volt ez, a végtelen szabadságé, amelyre, mint ember, születtem.

A cellaajtó felé rohantam.

De be volt zárva.

Lehetséges-e ez?

Komoly, felnőtt emberek ilyesmit csinálunk egymással?

Gyilkoltam-e talán?

És ahogy most itt látom Önöket e teremben, komoly hivatalos arccal, asztalukon feszület, mögöttem szuronyos katona — újra feltámad bennem a kérdés:

Komoly, felnőtt emberek ezt csináljuk egymással?

Az embereknek nincs kenyerük, lakásuk, ruhájuk; az öröm drága kacaja helyett, amely a mindnyájunk felé egyformán siető örvény borzalmát egyedül takarhatná el előlünk, gond, nyomor és betegség veszékelése tölti be a levegőjeget.

Nem kellene-e földhöz csapni szuronyt, aktát, hivatalos koturnust, és elindulni szabadon búzát vetni, házat építeni, a gép mellé állani és munkavégeztével lepihenni, szeretni, dalolni és betelni ezzel az egyetlen élettel?

Mindez azonban az érzelmi fellobbanások világából való.

*

Torday Viktornak nálam talált leveléből kiviláglik, hogy ennek az évnek januárjában elvállaltam azt a megbízást, hogy a Kommunisták Romániai Pártjának lapját szerkesszem. El is készítettem a lap első példányát, amely azonban nem jelenhetett meg, mert a rendőrség a technikai előállítás közben elfogta Lénárt elvtársamat. Mivel tehát a lap terjesztésre nem került — amit egyébként szívből sajnálok —, nyilvánvaló, hogy nem valamely cselekedetemért, hanem meggyőződésemet állók Önök előtt, és meggyőződésemet fognak Önök 5—10 évre börtönbe vetni.

Nem ringatom magam illúziókban, és mint marxista ítéletüket természetesen találom.

Rá kell azonban mutatnom arra, miképpen, milyen fejlődési fokozatokon át jutottam el meggyőződésemmhez.

*

Vallásos, szegény szülőknek a fia vagyok. Gimnáziumi tanulmányaimat a legkegyetlenebb robot és a legnagyobb nyomor közepette végeztem el. Hogy fenn tarthassam magam, gyermekkoromtól fogva leckeórákat kellett adnom, és így saját leckéim elvégzésére a késő éjjel vagy kora hajnal órái maradtak.

Hányszor feküdtem le vacsora nélkül, fűtetlen szobában, az egyetlen menekvéshez fordulva, amely egy gyermek számára megmarad: a sírashoz!

Az édesapám vastag fóliánsokból magyarázgatta, hogy minden bajunk oka az, hogy bűnösök vagyunk és nem imádkozunk eleget a jóistenhez. Én ezt szent-igaznak vettem, és évekig a legvallásosabban élve, vártam, hogy a kegyelem egyszer hozzánk is beköszönt.

De hiába: a jóisten csak nem akart a mi szegényes lakásunkba ellátogatni. Annál otthonosabb volt a palotákban, ahol pedig kevesebbet imádkoztak.

Gimnáziumi tanulmányaim elvégzése után, noha tele voltam tudásvágygal, anyagiak hiányában nem mehettem el az egyetemre. Vidékre mentem házitánító-nak. Hat évet töltöttem így el a legteltesebb magányban, miközben reggeltől késő délutánig kiabáltam ki a tudómet, hogy egy screg gyereket a magánvizsgára elő-készítsék.

Az évekig tartó abszolút magány és hajlamom a filozófia felé vonzottak. A zsidósággal természetesen korán szakítottam, mert nem elégített ki az a vallásos világlátás, amely az emberiség egy kicsiny csoportja számára külön etikát szab meg, mint az egész egyetemes emberiségre. A nacionalista, sőt sovíniszta zsidó isten szűkkeblű volt nekem, és mély vonzódás fogott el a názareti istenfia iránt, aki szeretetével az egész világot átölelte.

Én is jóindulattal voltam eltelve az egész világ iránt, átéreztem az assisi

szent mély részvétét az állati lények iránt, szerettem mindenkit és egy kozmikus fájdalom miatt nem egyszer volt ujjam a felémfordított pisztolyom ravaszán.

A falun eltöltött éveim a teljes aszkézis és magány évei voltak.

1925. január 1-én beléptem a „Nagyváradai Napló“ szerkesztőségébe. Semmitől a világon ebben az időben nem voltam még távolabb, mint a politikától. Eljártam ugyan a Munkásotthonba, de épp úgy eljártam a szerzetesekhez is. Ha ekkor a Munkásotthonba elmentem, foglalkozásomon kívül tisztára egy etikai és esztétikai érdeklődés vezetett. A kérgeskezű, égőszemű munkások nekem a katakombák törhetetlen hitű első keresztényeit asszociálták. A fájdalom szobormodelljeit láttam bennük, akik kitűnő anyagot nyújtanak a művészi ábrázolásra. Egyik cikkemben ekkor még a kereszt fényét a történelem egyetlen reménysugarának mondtam.

Amde a gyakorlati élet legelevenebb sodrába kerülve, kezeimet állandóan ütöcren tartva, napról napra mindjobban kezdtem meglátni az osztálytársadalom egész romlottságát és ezzel egyidejűleg tevődött át érdeklődésem súlypontja a ködös filozófiai általánosságokból a megfogható életbe. Megláttam a nyomort és írtam róla. De bár mindaz, amit megírtam, az élet által elérhető valóság volt, nyilvánosságra hozatalát mégis nagyrészt meggátolták. A reakció lapjai támadásokat intéztek ellenem és kommunistának nyilvánítottak. A Napló kénytelen volt elbocsátani.

A sziguranca heurékát kiáltott: megkezdődött a letartóztatások és brutalizálások sorozata. A szigurancán letegeztek, parazitának mondtak, és a sértegetések özönét zúdították reám.

*

Mint újságíró betekintést nyertem az összes mai társadalmi rétegek életébe. Mindenütt a dolgozók feneketlen nyomorát és a dolgoztatók jólétben dúlakodását láttam.

A munkásoknak százazrei — hogy csak Romániáról beszéljek — vannak munka nélkül, nem mert nem akarnának dolgozni, hanem mert nem kapnak munkát. Munkanapok százmilliói vesznek el, amelyek alatt az egész köz részére szolgáló termékeket lehetne előállítani. A munkabérek mizerábilisan alacsonyak, annál magasabb a munkaórák száma. A munkás, aki termel, levegőtlen, mocskos viskóban kénytelen lakni családjával, fogyatékos rossz ételeken táplálkozni. Ha megbetegszik, bedobják valami kórházba, a felesége meg gyermekei pedig koldulni mehetnek. Az állam a munkanélküliek részére, munkásintézmények támogatására a semmivel egyenlő összeget ad, és ha a munkás maga igyekszik a munkanélküliek, betegek, rokkantak vagy bebörtönzöttek támogatását beszervezni, akkor rendfelforgató lesz, akit gyorsan hűvösre kell tenni.

Semmiel sem jobb a paraszt helyzete sem. A földreformot az egész vonalon szabotálták. Abból az 5 800 000 hektár földből, amelyet ki kellett volna sajátítani, mindössze 2 500 000 hektárt mértek fel, de még ennek is csak jelentéktelen részét sajátították ki.

Az intellektueli: orvosi, mérnöki, tanári, tanítói, ügyvédi pályán a legnagyobb túlsúlyosság van.

Az intellektuel, kivéve ha burzsoának a gyermeke, tanulmányait a legnagyobb nélkülözések közepette kénytelen elvégezni. Hosszú évek kínlódása jelzi azt az utat, amelyen az intellektuel eljut diplomája megszerzéséhez. Az állam, kevés protekciós esetet kivéve, még annyira sem támogatja, hogy tan- és vizsgadíját elengedje. Ha aztán emberfölötti kitartással megszerezte diplomáját, miközben olyan hatalmas energiát pocsékol el tisztán önfenntartására, amelyet, ha

tanulásra fordíthatott volna, sokkal alaposabban és koncepciózusabban, tehát a közérdek szempontjából sokkal hasznosabban készülhetett volna el, amikor, mondom, diplomáját megszerezte, akkor kezdődik csak még el számára a legkegyetlenebb életharc.

Ha tanár, tanító, évekig eljárhat állás nélkül, ha orvos, mérnök, ügyvéd, honnan vegyen pénzt rendelője, irodája megnyitásához? De még akkor is, ha mindezekben a nehézségeken túlbirkózta magát, az élete cifranyomorúság marad. A szegény ember ma, a legsúlyosabb eseteket kivéve, amikor párnáját viszi zálogházba, nem hív orvost. Ha az intellektuel mérnök, vajon nem pang az építkezésnek minden ága, amely a mérnököket foglalkoztatná? De épp így pang közgazdasági életünk is, és az ügyvéd csak jó összeköttetései esetén jut kliens-túrához. A szegény ember ügyes-bajos dolgában még a bélyegköltségeket sem tudja megfizetni. A tanár és tanító pedig, miután egész délelőtt kínlódtak egy bezárt szobában, 50—60 gyermekkel, akik mindegyikének mások a képességei, más a temperamentuma — az idegölő munka után kénytelenek hazarohanni, a falatot gyorsan lenyelni, hogy a dolgozatokat gyorsan kijavítsák és magánórákra loholjanak, mert a fizetésükből nem tudják a családjukat eltartani. Hogy fejlessze magát tovább a tanár és tanító, mikor olvasson el egy könyvet, menjen színházba, hangversenyre? Kopott, kifényesedett nadrágjában, félretaposott cipőjében, rojtos gallérjával, a mindennapi robot taposómalmában felőrölt idegekkel, üzelve a családi gondoktól, elszakítva minden kultúrtápláléktól és a legteljesebb kilátástalanságban betegség vagy kiöregedés idejére — hogyan végezze életkedvvel és lelkesedéssel a jövő generációjának a nevelését?

A nemzeti kisebbségek a gazdasági kizsákmányolás mellett nemzetileg is el vannak nyomva. Gyermkeik oly nyelven kénytelenek tanulni, amelyet nem értenek. Az emberi élet tengelye a kenyér, szerelem és megismerés, és az iskolának az a feladata, hogy előkészítse az ifjút arra, hogy a kenyér, szerelem és megismerés kérdésében emberül megállja a helyét. Itt azonban a kisebbségi tanulókkal szemben nem azt tartják fontosnak, hogy milyen nevelést kapnak, hanem hogy milyen nyelven kapják. A nyelv, a közlésnek ez az egyszerű, különben is tökéletlen eszköze, lett az a bálvány, amelynek oltárára a jellemmé nevelés szentségét barbárul odadobják.

Csak természetes, hogy az általános gazdasági nyomor az egészségi, szellemi, köz- és politikai élet fekélyességével jár együtt.

Ezen a sötét alapépítményen a legsötétebb szellemi állapotok emelkednek. A modern állam pénztét fegyvergyártásra és elnyomó apparátusa fenntartására fordítja, és ezért ahogyan kórházra, úgy iskolára sem telik a büdzséjéből. Kevés tehát az iskola, dühöng az analfabetizmus. A gyermeket már zsenge korában robotba fogják, és nevelésével senki sem törődik. Az embereket a megélhetés gondja annyira felőrli, hogy nem érnek rá olvasni. Éppen ezért a könyvek kiadása a legnagyobb nehézségekkel jár, és csak valamely érdekcsoport támogatásával lehetséges. Ennek előfeltétele azonban az, hogy a kiadandó könyvek az illető vagyonegyébéltségeket ügyét szolgálják, amely megkötöttség eleve null fokra szállítja le a könyvek értékét.

Jaj az égi szikrának, ha erre téved! Itt mocskos pernyévé kell válnia. Panait Istrateit kitalálják Romániából... Ha valakinél itt Kahána Mózes könyveit megtalálják, amelyek fölött pedig Bécs hivatottabb esztétikusai mondták ki irodalmi ítéletüket, akkor az illető kidöntötte a világ fenekét, és elküldik Doftanára, amelynek kazamatájában a katonagolyótól egész életére megcsonkított, harcos szavú fiatal proletárköltő tölti több éves keserves rabságát.

Hasonló a helyzet a sajtót illetően is. Bátran mondhatjuk, hogy Románia lapjainak 99%-a valamely polgári politikai csoport vagy gazdasági érdekelttség kezében van, és a közvéleményt annak érdekei szempontjából informálja.

A kisebbségek elnyomásának ideológiai eszköze a nacionalizmus, amelyet az uralkodó osztály szemérmetlenül fétissé emelt. A legelemibb józan ítélőképesség előtt evidens, hogy soha senkinek a nemzetisége vérpróba alapján még nem állapítható. A nacionalizmusnak tehát semmi tudományos alapja nincs.

En azonban felszólítok minden elfogulatlan, becsületes embert, mondja meg, élete főmegnyilvánulásaiban eszébe jutott-e egyetlen egyszer is e megnyilvánulások nacionalitására gondolni? Ki evett, csókolt, hallgatott muzsikát vagy gyönyörködött egy naplementében mint magyar, vagy román, vagy zsidó? Annál inkább jut kifejezésre az osztálymivolt az életnek e fő megnyilvánulásaiban.

Az uralkodó osztály nacionalizmusa hipokrita maszk, amelyet csak addig hord, míg gazdasági érdekeket takarhat vele.

E helyt egyben hangosan tiltakozni akarok az ellen a középkori rendszer ellen, amellyel a börtönben, gonosztevőkre is súlyos rezsimmal, a lassú, de biztos halálba kergetnek bennünket. Tized-huszadmagunkkal vagyunk bezárva egy piszkos, sötét, huzatos, poloskával, tetűvel, svábbogárral tele cellában, periodikus komisz babon, burgonyán és mamaligán. A lakat egész nap ajtónkon van, az ablakunk magasan fekszik, és csak egy foltot láthatunk az égboltozatból, amely pedig édestestvérünk. Az udvarra percre kimérten mehetünk csak ki, és este, ha valamelyikünk beteg, a szobában kénytelen szükségletét elvégezni. Komoly könyvet, tintát, papírt be nem engednek, és most is, jövet-menet mindig megmotoznak bennünket. Ha pedig e gályarabság ellen a közvéleményhez apellálunk, akkor ez egy külön vádpont lesz az ordonanza definitívában.

És mindez miért: mert kommunisták, vagyis egy oly eszme harcosai vagyunk, amelynek terjesztése csak néhány óra járásnyira is ide, szabad, amelynek ma már az egész művelt világon tömeges parlamenti képviselői vannak, amely a földkerekség egyhatodában uralkodó hatalommá lett és amelyet egy Barbusse, Romain Rolland, Anatole France, Makszim Gorkij, Panait Istrati — és folytathatom e világnagyságok neveit — az elnyomott népek felszabadítójaként üdvözölnek.

A Kommunista Romániai Pártját az uralkodó oligarchia az alkotmány rendelkezései ellenére törvényen kívül helyezte. És elég az, hogy a munkás munkát követeljen, éhbérének a legminimálisabb felemeléseért sztrájkba lépjen, a paraszt a földreform elsikkasztása, az intellektuel a szabadságjogok, a nemzetiségek a kisebbségi jogok arcuicsapásai ellen tiltakozni merészeljenek, ahhoz, hogy mindjárt kommunistáknak bélyegezzék és kazamatákba süllyeszék őket.

A vádirat azt mondja rólam, hogy milyen veszedelmes delikvens vagyok a társadalmi és államrendre. Íme, a fentiekben túlzás és színezés nélkül rámutattam az élet által elémhozott valóságra.

Megkérdézem:

ÜGYÉSZ ÚR!

Hol látja Ön mindebben a rendet? A kultúra munkásának félretaposott cipő-sarkában, a munkanélküliségben, a földjüket követelő parasztok tízezreinek legyilkolásában, a tömeges csődökben, a gyermekek bányamunkájában, a diákok rombolásaiban, a tébécében, szifiliszben, pellagránban, az alkoholizmusban, az analfabetizmusban, az ostromállapotban, a sajtócenzúrában, a fegyverek papi megáldásában, Puticiu bikacsökeiben, börtöncellánk poloskájában, Krisztus szegény szolgálá-

jának tortúráiban, vagy végül abban-e, hogy az anyánk meg a hűgunk a betevő falatjukért kurváknak kénytelenek elmenni?!

En ezekben a rendet látni nem tudom.

Természetes, hogy ily körülmények között szenvedélyesen igyekeztem megismerni azokat az okokat, amelyek az emberiség történetének egész menetét meghatározzák, és amelyek így minden elnyomásnak a magyarázatát megadják. Csakis ezeknek az *okoknak* a megismerésétől várhattam azt, hogy a megoldás irányvonalát megpillanthatom. Tanulmányaim során jutottam el Marxhoz, majd Leninhez, akiknek történelem-elmélete szilárd meggyőződésemmé lett.

Látva tehát azt, hogy a polgári pártok az évezredek elnyomásnak és kizsákmányolásnak a konzerválásán munkálkodnak, egyetlen becsületes úttal a Kommunista Párt maradt számomra. A társadalmi kérdések szigorúan tudományos alapon való megfogása és rendíthetetlen harc ezeknek a tudományos következtéseknek az irányában — ez az a két elengedhetetlen feltétel, amelynek teljesítésétől a társadalmi kérdés tényleges megoldását komolyan elvárhatjuk. És ez az a két feltétel, amelynek a világ összes pártjai közül ma egyedül a mi pártunk felel meg.

Az utolsó szó jogán:

ELNÖK ÚR!

Az ügyész úr különösen kiemeli vádbeszédében, hogy mi, kommunisták ellenségei vagyunk a vallásnak.

Nos, nem tagadhatjuk, hogy nem ismerjük el azt az istent, akinek nevében az emberiséget évezredek óta állati sorban tartják.

Egyébként biztos vagyok benne, hogy ha Mária fia ma itt élne közöttünk. Önök őt is a vádlottak padjára ültetnék, és az ügyész úr 10 évi börtönt kérne a fejére.

Amde ha vallásunk nincs is, van hitünk: a jó elmaradhatatlan diadalában, az emberiségnek a nyomor és sötétség alól való felszabadulásában.

Es ezért a hitünkért — elmondhatjuk, áhítatosan harcoljuk harcunkat.

A harcunk méltóság kérdése számunkra.

Választanunk kell az öröm és kötelesség között. És mi lemondunk arról az örömről, amelyet a becsületünkkel kellene megfizetnünk.

A becsületünk pedig azt parancsolja nekünk, hogy rendületlenül harcoljunk meggyőződésünkért: a tudományos... forradalmi marxizmusért.

Ha Önök meggyőződése miatt el akarnak ítélni, én sem részvétüket, sem kegyelmüket nem kérem.

Tudom jól, hogy elítéltetéssel hozzájárulok ahhoz, hogy a dolgozó tömegek világosabban lássák útjukat, amelyen haladniuk kell.

Es ez a cél megéri a rámváró szenvedéseket.

Szívesen viselem el az üldöztetéseket, hogy testvéreim és hűgaim, akik majd holnap élnek, békében élhessenek.

Szívesen viselem el a börtönt annak tudatában, hogy ezzel hozzájárulok ahhoz, hogy a föld színéről minden börtön eltűnjön, és maga az egész föld is megszűnjön egy nagy börtön lenni a jóindulatú és produktív emberek számára.

A meggyőződése miatt folytatott harcom felemelő értelmet ad az életemnek, és ezzel szemben Önök nem tehetnek nekem semmit.

Felhasználom az utolsó szó jogát arra, hogy még egyszer kérjem a Kommunisták Romániai Pártjának törvényesítését.

Máthé Ernő

Vajdahunyd várának restaurálása (1965–1968)

Möller István emlékének

A történelmi adatokban, eseményekben gazdag Vajdahunyd várát a kütfők már 1267-ben „Castrum Hunod“-ként említik. A följegyzések szerint a várat a XV. században Zsigmond király Serbe vitéznek adományozta, illetve fiának, Vajknak, valamint Vajk két-három esztendőös gyermekének, a majdani nagy törökverő Hunyadi Jánosnak, aki később a várat két ízben is bővítette; mai alakja tulajdonképpen az ő építkezése révén alakult ki, noha a századok folyamán egyes tulajdonosai, így Bethlen Gábor és Bethlen István, még sokat módosítottak rajta.

A XVIII. század elején a vár a kincstár tulajdonába került, attól fogva kezdődött meg pusztulása. Az 1854-es tűzvész után olyan rossz állapotba jutott, hogy restaurálása elkerülhetetlenné vált. A XIX. század végén sornra került újjáépítés megmentette ugyan az épületet a további romosodástól, de ugyanakkor jóvátehetetlen károkat is okozott benne. Az építészek némelyike önkényesen változtatott a vár eredeti állagán, s ezzel sok értékes műrészletet semmisített meg. Az okozott károkat a restaurálás irányítását később átvevő Möller István építész és Wagner Rudolf építész-restaurátor kiváló munkája sem tehette jóvá.

A néhány évvel ezelőtt végzett újabb helyreállítást a műemlékigazgatóság kiváló szakemberei, Eugen Chefneux építész-tervező, Nicolae Voiculescu építész, Alexandru Bogdan és Radu Heitel régészek alapos kutatómunkája készítette elő. A munka dandárját az 1965–1968-as években végeztük el.

A restaurálást 1965 augusztusában az *Aranyház* és a *Mátyás-loggia* helyreállításával kezdtük. E tekintetben biztos útmutatóul szolgált Bajomi Jánosnak Thököly Imre számára 1681-ben készített leltára, amely az akkori állapotokat pontosan rögzítette. Sok fejtörést, nehézséget okoztak az előző helyreállítások, amelyek során bizonyos épületrészeket indokolatlanul átalakítottak vagy eltüntettek. A loggia lépcsőházát például egy előző javítás alkalmával módosították, az addigi falépcsőket kővel helyettesítették. Az emeletre vezető lépcsőbeosztást is megváltoztatták, kiiktatva a pihenőben elhelyezett négy lépcsőfokot, aminek következtében az emeletre fölmenő lépcsőrész 60 centiméterrel alacsonyabban futott a boltozat alá; a pihenőben kihagyott négy lépcsőt pótolták ugyan, de elfedésükre az eredeti boltozat alá egy rabicból készült neogótikus bordás hálóboltozatot és válaszfalat építettek, megbontva ezen a részen a boltozatot. Ezzel a művelettel ugyanakkor megtörték a földszinti szép reneszánsz boltozat egységét.

Ugyancsak az előző restaurálás során a loggia eredeti reneszánsz formáját is eltüntették. A három nyolcszögű pillér közötti félköríves árkádnilyást elfalazták,

s. helyére három neogótikus, címerekkel díszített kőablakot helyeztek. A bejárat félköríves nyílásába kőkeretes gótikus ajtóbélletet faragtak, lemásolva a kápolna bejáratí ahtájának bélletét. Az emeleti részen a félköríves árkádníylásokba szintén ablakokat helyeztek el. A homlokzat lezárásaként nagyméretű neogótikus koronázópárkányt készítettek, alája egy tetszetős, de minden hitelességet nélküölöző flamboyant frízt faragtak, s végül a fedélszerkezetet is megmagasították.

A helyreállítást rendkívüli nehézségek árán oldottuk meg. A lépcsőházat teljesen megbontottuk, a bánpataki kőből készült lépcsőket fölszedtük, majd az eredeti lépcsőrendszernek megfelelően raktuk vissza. Az új helyezés lehetővé tette a földszinti reneszánsz boltozat helyreállítását, és így a már említett, rabcíből készült neogótikus vendégboltozat fölöslegessé vált.

Lépcsőbontás közben előkerült egy középkori — egykor ablaknak is használt — élszedett kapubéllet. Valószínű, hogy eredetileg a tárház egyik bejáratí ahtaja lehetett. A kapubélletet — kiegészítése után — itt helyeztük el. A Mátyás-loggia földszinti és emeleti részének restaurálása során eltávolítottuk az 1873-ban faragott három neogótikus ablak- és kapubélletet, a neogótikus koronázópárkányt, valamint az alatta futó, ugyancsak neogótikus frízt. Helyettük a földszinten visszaállítottuk az eredeti reneszánsz árkádokat, fölhasználva a még megmaradt ívindításokat; az árkádok tehát föltétlenül hitelesek. Az emeleti részen az ablakok eltávolítása után megmaradt a félköríves elzáródású nyílássor. Egyébként az emeleti részen látható a Hunyadi János származását magyarázó freskósorozat.

A Mátyás-loggia helyreállítási tervének készítését a falak tüzetes átvizsgálásán kívül elősegítette egy hiteles korabeli rajz is, amely a loggia átalakítás előtti homlokzatát ábrázolja. Noha nemigen szoktak nyolcszögű pillérek közé orsós mellvédet készíteni, jelen esetben arról kellett meggyőződnünk, hogy az árkádok között eredetileg orsós könyöklő állott; a régi nyílások oldalkávéjának vakolatában ugyanis fölfedeztük az egykori kőbáb nyomát, s így tudomást szerezhetünk pontos magasságáról is. Ugyancsak megtaláltuk a kőbáb hosszanti felét, amely támpontot nyújtott az újrafaragáshoz. A mellvéd keletkezési ideje Mátyás király korára tehető; könnyen elképzelhető, hogy a nagy király visegrádi mesterei Vajdahunyadon is dolgoztak.

Egy későbbi átalakítás során a homlokzatot ráfalazással megmásították. Ennek emlékét őrzí az a három kisméretű ablaknyílás, amely ma már a padlástérbe vezet. A homlokzat lezárásaként mi ugyanis újra alkalmaztuk az eredeti, kőből faragott koronázópárkányt, amelynek pontos profilját a bontás során találtuk meg. A homlokzat most készített tölgyfakéretes ablakát ólomkarikás üvegezéssel látuk el.

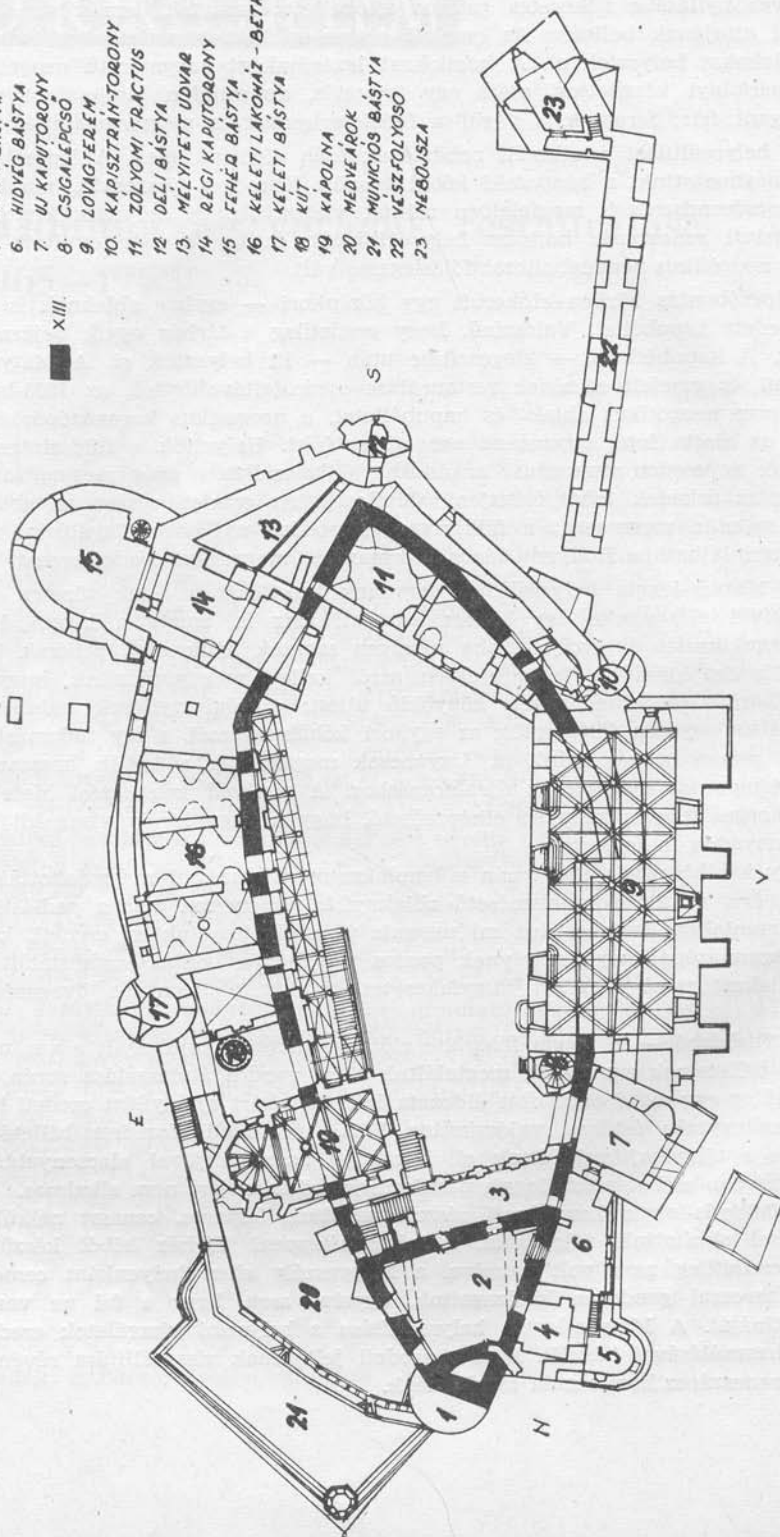
A Tárházból — a loggia fölépülte előtt — közvetlen ajtó nyílt a vár udvarára. E kapu bélleteinek egy részét megtaláltuk a fal gondos átvizsgálása során, a többi valószínűleg egy előző átalakítás áldozata lett. A feltárt ajtónyílást eredeti helyzetében meghagytuk; értékes, valószínűleg XIII. századbeli élszedett bélletét kiegészítettük s tölgyfaajtóval láttuk el. Minthogy azonban jóval alacsonyabban van, mint a később elébe épített loggia padlószintje, közlekedésre nem alkalmas.

A Mátyás-loggia homlokzati részeit vakoltuk, kőporos, cement nélküli mészhabarcscsal simítottuk, míg belül, a tulajdonképpeni Tárház kőből készült falát, amely eredetileg nem volt vakolva, a fagyveszély ellen helyenként cement nélküli habarcscsal gondosan kihézagoltuk, ügyelve arra, hogy a fal ne veszítse el régi patináját. A Mátyás-loggia helyreállítása a helyszíni vizsgálatok eredményeinek fölhasználásával készült. E rész eredeti jellegének visszaállítása révén Erdély legelső reneszánsz homlokzata tárult elénk.

SZÁMMAGYARÁZAT:

1. HIMESTORONY
2. ARANYHÁZ
3. MÁTYÁS LOGGIA
4. TÁR HÁZ
5. KINZÓ BÁSTYA
6. HIDVÉG BÁSTYA
7. ÚJ KAPUTORONY
8. CSIGALEPCŐ
9. LOVAGTEREM
10. KAPISZTRÁJ-TORONY
11. ZÖLYÖMI TRACTUS
12. DELI BÁSTYA
13. MÉLYITETT UDVAR
14. RÉGI KAPUTORONY
15. FEHÉR BÁSTYA
16. KELETI LAKÓHÁZ - BETHLEN TRACTUS
17. KELETI BÁSTYA
18. KÜT
19. KAPOLNA
20. MEDVEÁROK
21. MUNICIÓS BÁSTYA
22. VÉSZFOLYÓSÓ
23. NEBOJSZA

XIII.

0 5 10 15 20 25

1500

A földszinti Tárház és az arra épített Aranyház sok átalakítás nyomát viseli magán; a Tárház egykori folyosóját lebontották, és négy helyiségre osztották, ugyanakkor az Aranyház alaprajzát is módosították. A Tárházat félköríves dongaboltozat fedi, amit valószínűleg később építettek. E boltozat készítésével egyidőben új ablakokat vágtak mind a földszinti Tárházban, mind az emeleti Aranyházban, de ezeket később ismét módosították. Ugyancsak később építették az Aranyház északi felében a két emeleti erkélyt, amelyek kiképzése egykor későgótikus faragványokkal ékeskedett. Sajnos, ezek a faragványok (kúszólevelek, fialék és szépen szerkesztett keresztrózsák) az idő múltán jórészt elpusztultak, kifagytak. A helyreállítás során az elpusztult részeket újrafaragtuk, s az erkélyek a vár egyik legszebb részévé váltak. A belső helyreállítások során az Aranyház, valamint a Tárház padlóját kőből készítettük el, mert az ásatások folyamán kőpadló nyomait fedeztük föl. Az utólag épített válaszfalakat eltávolítottuk. A külső falak megtisztítása után ezen a részen is láthatóvá lett egy, a Buzogány-torony festésével megegyező falfestményrészlet.

Az Aranyház erkélyei és ólomkeretes ablakai az eredeti várfalat szegélyező Medveárokra tekintenek. A *Lőporos bástya* építéskor azonban a várfalat ezen a tájon eltakarták. A bástyafal és az eredeti várfal közötti mély üreget annak idején feltöltötték. A mintegy 9 méter mély töltés eltávolítása során sok értékes tárgyat találtunk. Ismét láthatóvá lett az eredeti várfal, amelynek omladozó falazatát tömítettük és újrabezagoltuk. A várfalat úgy képeztük ki, hogy a tetején kényelmesen lehessen sétálni.

Bethlen Gábor idején építették a *Lőporos bástyát*. Az új létesítmény az eredeti várfal elé épült. Az „újonnan“ épült falnak szépen kiképzett, faragott pártazata volt, amely, sajnos, nagyrészt elpusztult. Pótlása nagy munkát jelentett, minthogy a falkoronát eredeti méreteinek megfelelően készítettük el. A nagy falfelületet, amely az idők során erősen megrongálódott, részben le is omlott, falazással kiegészítettük, tömítettük és bezagoltuk. A *Lőporos bástya* északkeleti sarkában annak idején utólag egy kilátó tornyocskát emeltek, amely a hatalmas Buzogány-torony közelében fölsőleges, ezért lebontottuk.

Munkánkat a keleti lakóház ún. *Bethlen-traktusával* és a földszintig leomlott *Keleti bástya* helyreállításával folytattuk. A bástya a földszinti részen forró mészbe rakott szikladarabokból áll, belseje tömör kiképzésű, csupán egy szűk helyiséget hagytak meg benne a kitekintésre, keskeny résablakkal. A bástya emeleti részét kőből faragott, nagyméretű, profilált konzolok tartják. A helyreállítás a hiányzó gyámok pótlásával kezdődött, amelyhez a Kolozs megyei Jegenye falu határában bányászott követ használtunk fel. A konzolok átboltozásával ismét kialakítottuk a hajdani kilővöréseket úgy, hogy a földszinti falsík és a konzolt átfogó boltív között 35 cm széles nyílást hagytunk. A konzolok fölé nagyméretű vasbeton-gyűrűt helyeztünk, amely összefogja az ódon bástya meggyengült falait.

Helyreállítási tervünk készítésekor segítségünkre volt Arányi Lajos műve, a múlt századbéli tűz után készített makett. Ez árulta el, hogy a Keleti bástyának három reneszánsz ablaka volt, és az ablakok közt kissé kiálló támpillérek erősítették a falakat. Az ablakokat jegenyei kőből faragtuk újra, és ólomkarikás üvegezéssel láttuk el. A falakat keskeny, profilált koronázópárkánnyal zártuk le, a zárópárkány egykori formáját a helyszíni vizsgálatok alapján tisztáztuk. A bástyát kúp alakú fedélsisakkal fedtük be. Az emeleti helyiséget bordás csillagboltozattal boltoztuk, fölhasználva a bontás során lelt bordaelemeket is. A helyiséget kőlapokkal padoltuk, és új bejáratot létesítettünk a Bethlen-traktus első emeleti

Hunyadi-címer (zárókő a kápolna boltozatán)

nagytermébe. A Keleti bástya változatlan formában történő helyreállítása nagyban emelte ennek az épületrésznek a szépségét.

A Bethlen-szárny helyreállítása során a nagykert felőli homlokzati részen helyreállítottuk a várfal eredeti gyámos pártázatát, melyet a ráépítéskor semmisített meg. A földszinti helyiségek munkálatai során igen érdekes megfigyelésekre nyílt alkalom. Mint ismeretes, a várfal mellé épített épület eredetileg földszintes volt, Bethlen Gábor fejedelem 1623 után emelettel bővítette, és megváltoztatta akkori beosztását. 1873-ban pedig az egész épületrész elé neogótikus galériát építettek; ez elfedi az eredeti homlokzatot. A helyreállítás során a több építési szakaszt úgy érzékeltettük, hogy a Hunyadi János építette falakat nem vakoltuk. A szóban forgó épületrész középső helyiségében az udvar felé induló boltozatindításra bukkanunk. Lehetséges, hogy a XIX. századi építkezés egy középkori épületrészt semmisített meg. A három helyiség padlószintjének megállapítása végett ásatásokat végeztünk. Kiderült, hogy az egykori padlóburkolatot annak idején eltávolították, csupán a burkolólapok kötőanyagául szolgáló keskeny habarccsszalag maradt meg. A helyszíni vizsgálatok során megtaláltuk a kúthoz vezető egykori lépcső nyomait. Ezt eredeti formájában helyreállítottuk. A Bethlen-szárny földszinti és emeleti részén az ajtókat s az ablakok kereteit tölgyfából készítettük. Ezen a részen szűkessé vált a meggyengült fedélszerkezet helyreállítása is; a tartógerendákat és a cserpezést kicseréltük.

Helyreállítási munkálatainkat az Országgyűlés-teremmel (valaha: Országháza), valamint az eléje épített erkély-, illetőleg ülőfülke-sorral folytattuk. A vár egykor legszebb részét, a főhomlokzat erkélyosorát a XIX. századi restaurálás során helyre

nem hozható károsodás érte. Piacsek Ferenc vállalkozó, aki Steindl Imre lemondása után vezette a munkálatokat, kontár módon levakolt, levéselt, lebontott sok mindent, és a faragott köveket összetörve beépítette a falba. A kutatások során előkerült darabok jelzik, milyen remekműveket tettek tönkre; e töredékek különben biztos támpontot nyújtottak a helyreállításához. A boltozatgerendákon mesterjegyeket is találtunk. Minden kődarabot lehetőleg eredeti helyére építettünk be, pótolva a szépen faragott gyámköveket, bordákat. E munkálatokat mintafélek szerkesztésével kezdtük. Nehezítette dolgunkat, hogy a később épített gyönyörű erkélysor eredeti alaprajzában is pontatlan volt. Megállapítottuk, hogy a boltozáshoz három típusú boltozatbordát használtak, ezeknek nagy része igen szép volt, mesterjeggyel ellátva. Az erkélysor négy tagja közül kettő félköríves alaprajzú volt, míg a másik kettő a nyolcszög három oldalával záródott. Ismét helyükre tettük a sokáig kótarban őrzött Anjou-, Szilágyi-, Kanizsai- és Czillei-címereket, amelyek az említett gyámkövekre voltak metszve. Falazatként használták föl a Hunyadi-címet viselő egykori zárókövet is, amelyet ugyancsak visszahelyeztünk eredeti helyére. Az erkélyek gyenge falazatát vasbetongerendával fogtuk össze.

Miután az erkélyek tetőzetét az eredeti módon visszaállítottuk, előkerültek az Országgyűlés-terem felső kis ablakai is, amelyek addig nem látszottak az erkélyek magasra nyújtott fedelétől. Az ablakkereteken évszámok olvashatók: 1640, 1676, 1707, 1807.

A hajdani Országháza eredeti boltozatát az előző restaurálás folyamán, 1965-ben állították helyre. A munka folytatása során gondot okozott számunkra az egykori gótikus ablakok kérdésének megoldása. Bethlen Gábor ugyanis e teremből két emeletet készített — kazettás mennyezettel helyettesítve a középkori boltozatot —, ugyanakkor az új tagolásnak megfelelően reneszánsz ablakokat vágatott; az eredeti, nagyméretű gótikus ablakok áldozatául estek ennek az átalakításnak. A falvizsgálat során megtaláltuk emez ablakok összetört darabjait, és segítségükkel (s fölhasználásukkal) készült el az Országháza három új, ólomkarikás ablaka.

A legendás hírű Kapisztrán Jánosról elnevezett bástya megrongálódott az idők során. Emeleti szakaszának boltozata beszakadt. Több boltozatborda és gyámkő hiányzott. A helyreállítás konzolidációs munkával kezdődött; a falakat vasbetongerendával fogtuk össze anélkül, hogy a gerenda látszanék. A boltozatot megerősítettük, a hiányokat újrafaragtuk. A boltozat megtakarított zárókövén a gótikus karámba foglalt Szilágyi-címer látható. A hiányzó gótikus ablakbélletet póoltuk, a meglévőt megerősítettük, és tölgyfából készült ablakszárnyakkal láttuk el. Feltártuk a később lerakott hajópadló alatt az eredeti téglapadlót, amelynek hiányzó részeit téglával póoltuk. A középkori vakolat feltáskásodott részeibe lyukat fúrunk, és az üreges részt — injekciós fecskendő segítségével — vízzel átmostuk, majd kazeinos mész befecskendezésével a falhoz rögzítettük. Helyreállítottuk a korabeli kandallót és a kéményt is.

A *Zólyomi-szárnny* épületének helyreállítását hosszas ásátás és falvizsgálat előzte meg. Ennek eredményeként megállapíthattuk, hogy a helyiségek földszinti padlónívóját minden esetben a szikla határozta meg. Emiatt egyik teremből a másikba lépcsők vezetnek. A helyiségeket téglából készült boltozattal fedték. A reneszánsz ablakok, melyek az első és második emeleten láthatók, rendkívül megrongált állapotban voltak, ezeknek hiányzó részeit a profilok pontos megtartásával egészítettük ki, vigyázva, hogy minél több eredeti rész maradjon meg. A második emelet fafödeme annak idején leégett. Helyébe tölgyfából gerendafödémeket készítettünk az eredetinek megfelelő, nagyméretű mestergerendák alkalmazásával. A falakat és a földszinti, illetve emeleti boltozatokat tataroztuk, meghagyva mindenütt

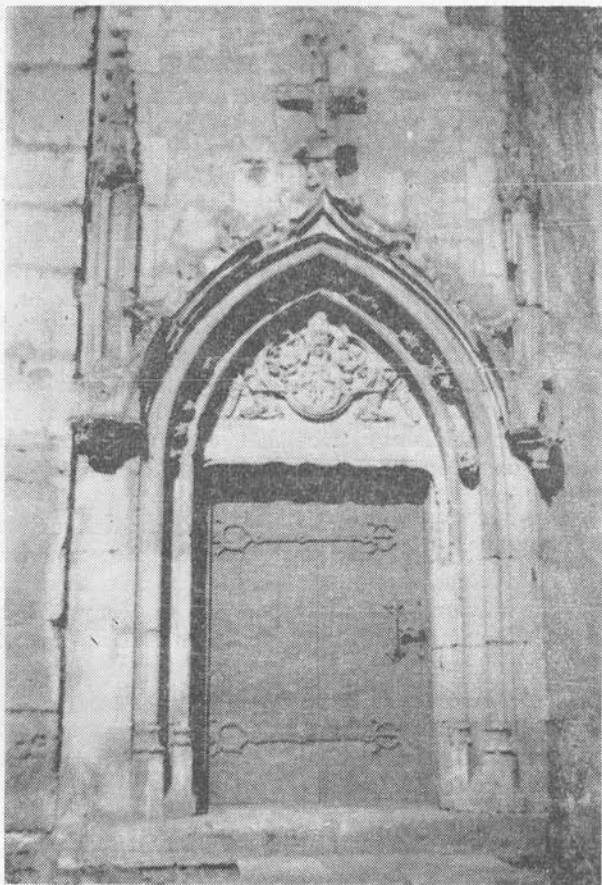

A keleti bástya restau-
rálás közben

az eredeti vakolatokat, s ahol volt, a párkányozásokat. Az első és második emelet padlóját tölgyfadeszkából készítettük, kivéve azokat a földszinti helyiségeket, ahol kőpadló nyomát egyértelműleg bizonyíthattuk; a legszélső helyiségben pedig minden szennyeződést eltávolítva, meghagytuk a sziklaalapot.

Komoly statikai probléma állott elő az épület várfal felőli részének helyreállításakor. A terméskőből készült falazat nagy része ugyanis — minthogy kötése nem voltak kielégítőek — az alapfaltól 30—35 centiméter szélességben kihajolt. Az eredetileg rosszul rakott falrész annak idején gömbfával támasztották meg. A konszolidációs munka 22 méteren oszlopok aláfalazásával fogta fel a falat. Az oszlopok teherbíróképességét vasbeton alkalmazásával fokoztuk. Alaprajz szerint is talán ez a rész a legzavarosabb. Az Országháza és a Zólyomi-szárny találkozásánál az ásatás meglepő eredményre vezetett. Előkerült a koragótikus épületmag, amely a *Kapisztrán-bástya*hoz kapcsolódott. Gótikus nyílásokat, szépen faragott kapubéleteket tártunk föl.

A Zólyomi-szárny falainak vizsgálata után megtaláltuk a homlokzat egyetlen erkélyét. A tartófák fészkeiben az eredeti tölgyfagerenda-végek félig meg voltak szenesedve. Az erkély újraépítése minden tekintetben sikerültnek mondható. Helyére tettük azt a reneszánsz ablakbélletet is, melyet a falazatból bontottunk ki, és amely minden bizonnyal innen származott. A szóban forgó rész belső terében a tűzvész során leszakadt vakolt boltozatot kiegészítettük egészen az újonnan felépített erkély külső faláig. Az újonnan épített kistetőt hódfarkú cseréppel fedtük.

A csigalépcső kapuzata

A bejáratul szolgáló *Régi kaputorony* igen megviselt állapotban maradt ránk. Ezt a részt történelmi jelentőségére való tekintettel különös gonddal konzerváltuk, ügyelve arra, hogy lehetőség szerint még csak kiegészítés se történjék. E kaputorony elé építtette Bethlen Gábor az úgynevezett *Fehér bástyát*. A nagyméretű köríves építmény falazatát, vakolatát, fedélszerkezetét és cserepezését ugyancsak helyreállítottuk.

A *Déli bástya* emeleti része teljesen elpusztult. Az emeletet tartó hatalmas konzolkövek is kilazult állapotban és hiányosan maradtak ránk. A földszinti rész, mint a Keleti bástyaé, forró mészbé ágyazott szikladarabokból készült tömör fal. A kiesett, elmállott kövek helyébe újakat tettünk, s helyreállítottuk a bástya felső, emeleti részét is; a reneszánsz ablakokat keskeny, félköríves záródású ablakokkal cseréltük föl. Az előzetes tájékozódások alkalmával ugyanis előkerült egy ilyen ablakocská; formája teljesen megegyezik a múlt századbéli tűzvész után készült Arányi-féle maketten látható ablak formájával. A bástyát kúp alakú szarvazattal láttuk el, és hódfarkú cseréppel fedtük. A Déli bástya megmaradt alsó részének sejlik az a kapunyílás is, melyen keresztül a régi várfalra lehetett kijutni. Ezt a részt azonban a Zólyomi-szárny teljesen elfedi. Ennek ellenére arra törekedtünk, hogy a vár falát ezen a részen is restauráljuk. Ugyanígy jártunk el a

Déli bástya és a Régi kaputorony közötti várfallal is, amelynek vizsgálata során előkerült lőréseket eredeti állapotukban állítottuk helyre. A vár különösen ezen a részen visszanyerte eredeti formáját és szépségét.

Az Aranyház és a keleti lakóház épületei között áll a *Várkápolna*, amelyet Hunyadi János 1446-ban építtetett. Ablakai, karzatának későgótikus faíve, boltozata, valamint ajtaja magas művészi színvonalról tanúskodik. Az ajtó ívmezejének timpanonjában látható a nagy hadvezér igényes finomsággal faragott címere. Figyelemre méltó a faragott kőbéllet profiljának kialakítása is.

A kápolna boltozatát Bethlen Gábor fejedelem idejében az általános átalakítási és bővítési munkák során alacsonyabbra építették. Az így nyert nagyobb padlásteret akkor újabb helyiséggé alakították át, s a szentély keleti felében reneszánsz ablaknyílást vágtak. A kápolna nyugati homlokzatát is oromfallal torzították el. Boltozatának az eredeti szintre való visszaépítését az előttünk dolgozók már jó eredménnyel elvégezték. A mi munkánk az említett oromfal eltávolítása, valamint a fedélidom és -szerkezet helyes kiképzése volt. Ezenkívül pótoltuk a kápolna négy ablakának kőbélletét és hiányzó osztósudarait, helyreállítottuk romlott homlokzati részeit, úgyszintén a négy támpillért is, melyeknek faragott köveit, vízvetőit és fedkővét pótoltuk.

A restaurálási munkálatok folytatódtak az Országházához vezető csigalépcső javításával. A bejárati ajtó kőbéllete nagyon hasonlít a kápolna ajtajához, azzal a különbséggel, hogy itt két oldalon két keresztirányban végződő fialét is faragott a művész. Az ajtó timpanonjában Hunyadi János második címere látható igényes kidolgozásban. Az ajtókereten csak a legszükségesebb javításokat végeztük, vigyázva arra, hogy eredeti jellege megmaradjon.

Az orsós csigalépcső aránylag jó állapotban maradt ránk. Ez a lépcső felfut az új kaputorony második emeletéig, mögötte az Országháza és a kaputorony között egy helyiség található, amelynek első és második emeleti födeme elpusztult. Pótlásukra új födémeket készítettünk vasbetonból. Ezeket a helyiségeket kőpadlóval láttuk el. A második emeleti helyiségbe új, vasból készült lépcsőt építettünk, melyen a kaputorony legfelső szintjére juthatunk.

Az *Új kaputorony* tatarozása igen sok munkát adott. A toronysisak fedelének szerkezetét és cserepezését megjavítottuk. A cserepezéshez színes, zománcozott cserpet használtunk. A második emeleti helyiség elpusztult, helyére a meglevő boltozatindítások felhasználásával új vasbeton boltozatot készítettünk. Úgyszintén az első emeleti megrongálódott boltozatot megékeltük, és cementes anyagot fecskendeztünk a repedésekbe. Ezenkívül új ablakokat készítettünk ólomkarikás üvegezéssel. Mindegyik helyiséget újravakoltuk, és kőporos anyaggal simítottuk. A termekeket új tölgyfaajtókkal is elláttuk, s kőlapokkal padoltuk. A legfelső szinten a kőpadló alá vasbeton alapot készítettünk, s az üres ajtónyílásokba ajtószárnyakat állítottunk. A külső részeken a szépen faragott faoszlopok elkorhadt részeit faragott fával pótoltuk.

Mint ismeretes, az új kaputorony a vár mellett folyó Zalasd-patak medréből indul. Az épület sarokkövei kifagytak, elpusztultak, egy részüket időközben téglával helyettesítették. A kikopott sarokkvádereket a jegenyei bányából származó kemény, fagyálló kővel pótoltuk. A bejárati kapu oldalkövei kemény kőből (a Piski környéki aranyhegyi augitandezitből) készültek, küszöbkövét pedig mogyorósdí homokkőből faragták. A felvonóhid vascsapjait bánpataki mészköbe ágyazták. A munkálatok a patakon át vezető hid javítására is kiterjedtek; a hidat új tölgyfa-deszkával padoltuk, magas lábazatait megerősítettük, szerkezeti elemeit részben kicseréltük.

Johannes de Hunyadi
Regis Hungarie Subscriptor

Hunyadi János aláírása

A Zalasd patakocska medrében a híd középső lábánál épült egy kis malom. Ennek épülete nagyrészen elpusztult. A megmaradt falakat azonban vasbeton koszorúgerendák alkalmazásával megerősítettük.

Hunyadi János várának megerősítésére építette a *Nebojsza-tornyot*, amely hosszú védőfolyosóval kapcsolódik a vár testéhez. A kilövő nyílásokkal ellátott, dongaboltozattal fedett védőfolyosó nyolc pilléren nyugszik. Építőanyaga a már említett aranyhegyi augitandezit. Faragott kő más anyagból nem is készült. A Nebojsza-torony, a védelem utolsó menedéke, roppant széles, erős falakkal, négyzet alaprajzon épült. Minden szintjén ágyúlőrészeket, felső részén pedig szurokőntőket találunk.

A Nebojsza-tornyot újfrafedtük, ezenkívül kijavítottuk a fából készült folyosó-lépcsőket, amelyek még az eredeti építés idejéből valók; a többszöri tűzvész alkalmával a külön épült Nebojsza-torony mindig megmenekült. A védőfolyosó lábazati része, valamint a felmenő falak egyes szakaszai javítást kívántak. A falak megerősítése és vakolása után a nedvességet tartó növényzet egy részét is eltávolítottuk.

A restaurálás, a vár alapos tanulmányozása, az előkerült faragványok sokasága lehetővé teszi, hogy a vár középkori építéstörténetének szakszerű tanulmányozására tegyünk kísérletet. A Hunyadi János első építkezése idején kibővített vár védőfalával kapcsolatban már most megállapíthatjuk, hogy az a Nebojszától délre, a zsidótemető felé húzódott, s egészen a Szent Péter-hegy fennsíkjaig terjedt. Erdemes volna ezt a részletét is feltárni.

Jelen írással arra törekedtem, hogy élő múltunk hódoló tiszteletet parancsoló dokumentumára ismételten rátereljem az érdeklődők figyelmét.

Bágyuj Lajos

Székely Dániel rajza

Föltámadt regény

Újraolvassva Szenczei László regényét*, szégyenkezve kérjük: emlékezéseinkben és értékeléseinkben harmincnégy éven át miért nem szerepelt? Valóságregény a javából, magávaalsodrón olvasmányos, de nem alacsony értelemben, hanem úgy, ahogyan a nagy klasszikusok olvastatják magukat, a társadalom mozgásait és típusait jelenítve, történelmi sodrásban követve benső lelki alakulásokat. Hát nem ez kellett mindig? Életbelisége: az erdélyi vegyesfalu rengése a Habsburg-monarchia bomlásakor, százados rétegződések törése az első világháború utolsó napjaiban, erők, jellemek, felfogások váratlan szembesítései egy múltó villanásban, de felismerhetően a mi forradalmi időnk előjátékaként. Nem hiányzott? Történelmi regény balról: a transzilvanista álmokkal szembefordult realista új nemzedék kiadványa 1939-ben. Miért nem szerepelt eddig a felsorolásokban sem?

A *Korom és korona* sorsát most ne kutassuk. Még az a sarkítás is elkésett, amellyel Szemlér Ferenc józan és okos előszava a Szenczei-regény s az egész írói pálya ésszerűségét akarja kiemelni egy „titokzatos” és „andalító” és „csábító” Erdély-mítosz irodalmi divatjával szemben. Igaz, a regényt egy ifjú író-kirajzás kiadvállalkozása, az Erdélyi Enciklopédia jelentette meg először, kis példányszámban és kevés visszhangot keltve; igaz, hogy ez a hullám dobta fel a *Székely bánja* és a *Külváros* társadalomrajzi dokumentációit is, Böződi Györggyel és Nagy Istvánnal már a Korunk-gárda népfront-áramlását jelezve, s így szemben a helikónista széplelkűséggel és álompolitikával Szenczei munkája irodalomtörténetünkben egyáltalán nem egyedi, hanem csoportrendű, de félős, hogy mégis csak azért maradt ki három évtizeden át a hazai magyar szellemi köztudatból, mert mindaz, amivel annak idején vetélkedett, maga sem kapott oly sokáig kellő elemzést, átértékelést és ennek megfelelő megbecsülést. Szenczei László műve ugyanis nem szociográfiai felmérés, hanem költött irodalom, költői remeklés, szépirodalom, s ebben különbözik is a fiatal realisták egyéb monografikus, közügyi és önéletrajzi írásaitól. Márpedig esztétikum nem mérhető korának szépirodalmi szintje és megnyilatkozási értékei nélkül. Pontosan Berde Máriát, Kós Károlyt, Kuncz Aladárt, Kemény Jánost, Tamási Áront kellett feltámasztani és méltóképpen új, összegező szocialista kultúránkba fogadni, hogy rátaláljunk az ellentett műértékűség irodalmi ízére-jelentőségére is. Irodalomtudományban ez a törvény, egyes művek klasszicizálódásának — a koron felülemelkedő maradandóságának — ez a logikája.

A mű eredetisége nyilvánvalóan a visszaadott dolgok eredetiségében gyökerzik. Szenczei László faluja, a grófi uradalom és bárói park közt meghúzódó, két-

* Szenczei László: *Korom és korona*. Az előszót írta Szemlér Ferenc. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

tornyos Sajótelke (alkalmunk van bepillantani mind a görögkeleti, mind a református paplak lelkületébe) élő minden társadalmi elemében, valódi minden szellemi mozzanatában, akár a kastélyokba vagy a paraszti tisztartóhoz, akár a felé felé alkalmazkodó, románságát a magyar urak előtt óvatosan elfedő jegyzőhöz vagy a béresekhöz, a beszállásolt huszárok közé s a falu lakosságának többségéhez, a dohos málén senyvedő zsellérekhez nyitunk be. Konkrétak a helyzetek is: a falusi előjáróság ülése, a gabonarekvirálás vagy éppenséggel az ideig-óráig népevezérré vált Blendea szénégetőinek kastélyostroma és zsákmányosztása. Itthon vagyunk Erdélyben, tudjuk, hol járunk (még ha a helynevek költöttek is), valós minden — nagyszerűen ábrázolt — folklórelem a babona és vallásosság színes egyvelegében, s a legegyszerűbb kortörténeti ellenőrzés sem könyvekből vett, hanem a köznapok — elmúlt köznapok — egyszerű igazából kiemelt alakok viselkedésére és szólásmódjára ismer, akkor is, ha züllő urak módján mulatnak a parasztek, akkor is, ha paraszti életformát keres a vásott úr. Mert a valóság variációja végtelen, s Szenczei Lászlónak akkoriban, a valóságtól el-elszakadó magyar irodalmi lelkület és a még elvont sémákkal felvonuló balos kísérletezések közepette, éppen ezt a valóság-végtelenséget sikerült itt és most-teljességében elképzelnie. Az 1918-as fordulatok félmúltjában, utóregzéseiében éltünk, s az író a történeti emlékezést még közvetlenül párosíthatta a tapasztalatban szerzett benyomásokkal. Mára ez az egybehangzó történelmiség és valóságközlés maga is megnőtt érték, hiszen immár emlékezésben és tapasztalatban behozhatatlan távolságot hidal át a maga művészi újratelentésével, s ugyanakkor konkrét voltában az eredetiség mércéjével értékelhető.

A maradandóságot — a Romániai Magyar Írók sorozatába való klasszifikálást — azért mégsem csupán a dokumentáció mértékével rögzítjük. Talán még az egykori fellépés lázadó nemzedéki szempontjaival is ellenkezve, ma már mégiscsak megnézzük, mely nyelvi szépséggel, jelenítő erővel, a művészi képalkotás milyen képzeletnyitó hatékonyságával közöl velünk a múltó valóságon túlmenő erkölcsi igazságot, tisztító emberi katarzist a szerző. Valóságbeli eredetiség és művészi ihletettség csak együtt jelent önmagát és bennünket megtartó értéket, a Kritérium fogása tehát, ennek a (Szemlér szavával) „három évtizede szunnyadó regény”-nek a kiadása, azért mesteri, mert a regény-műfaj klasszikus követelményeinek eleget tevő Szenczei-mű igazán nemcsak az erdélyi életet tükröző eredetiség okán állítható a többnyire kevésbé valós, de annál finomabb művészi minőségekkel pompázó helikonista örökség mellé. Amiképpen a történelmi és társadalmi keresztmetszet, úgy a regény lélektani megvizsgálása is járatosságot igazol az ösztönös ráérzéstől a mélylélektani ismeretekig, s éppen az ábrázolt végleteségek, a monarchia összeomlása teremtette sajátos reakciók, magának a meseszövesnek is váratlan fordulatai kínálnak az író számára újabb s újabb alkalmat a reáliákból az eszmeiségbe, a gondolkodás előre kiszámíthatatlan egyedi varázsaiba való művészi behatolásra. A dokumentáció itt megy át magának a szerzőnek az idegjátékába, a lélekről lélekre változó behelyeződések és találó feltételezések izgalmas szférájába. Ez maradt ki később nem egy realista társadalomábrázolásból, s talán innen magának az irodalompolitikának az átmeneti érdektelensége a tétel irodalmat nemcsak megelőző, de felül is múltó Szenczei-féle rendkívül összetett realizmussal szemben. Milyen apróságokig hű például a disznait feltő tiszteltes gyanakvása a kántort illetően, hitehagyó pillanatnyi bűnbeesése az ikonok fényében vagy üzleti megalkuvása a forrongókkal; de nem kevésbé sejtető mindaz, amit Amberg báró benső életéből megtudunk, akár a fél-gróf, fél-örmény kereskedőivadék Sajótelkyvel folytatott párbeszéde során, akár a kastély ostroma alatt

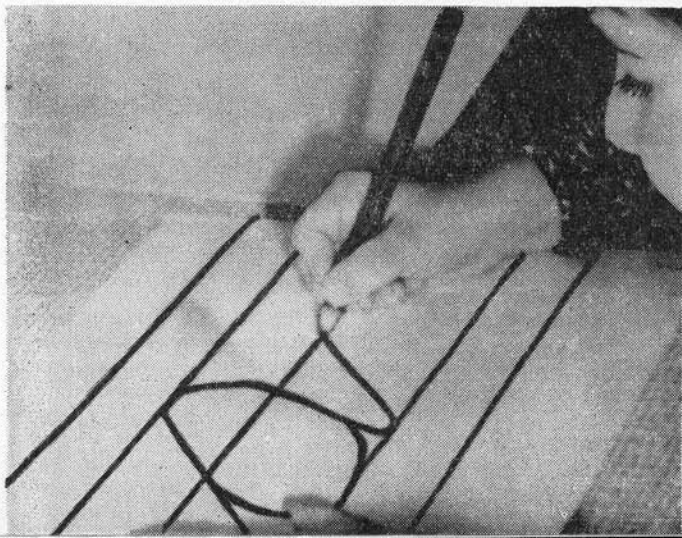
II. József császár képénél. A regény lélekrajzai közül természetesen első magának a hadirokkant népvézérnek, Blendeának ráébredése az elhivatottságra sértő-désből és nyomorból, paraszti lázadásból és istenes emberségből.

Valóságregény? Történelmi regény? Társadalmi regény? Lélektani regény? Avagy talán parasztregegy? Nos, ez egyik regényfajta sem külön és mindegyik együtt. Regény. A kor regénye egy adott ponton, abban a megragadott részletben (valahol Beszterce-Naszód megye erdővidékén), ahol az író számára a világminőség villant fel teljes látomásra. S hogy eleve — és utólag is — mentsem amiatt, hogy ebből a képletből valami nagyon fontos, az eljövendők rendező-tényezője, a mi korunk alanyi vállalása még előzetes voltában is hiányzik, talán meggyőző lesz egy negatívumra utalnom: a monarchia széthullásával feltörő népi hullám — az anarchikusan érvényesülő demokratizmus — magábahull abban a pillanatban, amint a földosztók a telekkönyvért menet (azt átírásra megszerzendő vagy elégetendő) a megyeszékhely piacán Ferdinánd király katonáival találják szembe magukat. A regényíró nem hazudhat. Az a kor, melyben magát megfogalmazta, még csak így találkozott a forradalommal, ma pedig, a második kiadás megjelenésekor, magunk is kiegészíthetjük már a félbemaradt folyamatokat. A szerző demokratizmus, akár a Tisza-féle szabadelvűséggel állt szemben regényírása során, akár az anarchikus megnyilatkozások szükségszerű csődjére döbbsített, túlélte a kor válságait, s a műnek etikai maradandóságot biztosított.

Másként örökölte meg az első világháború-vég káoszát Szabó Dezső *Az elsodort falu* azon nyomban, a forradalomkor megírt oldalain. Másként vall minderről a horvát Miroslav Krleža, s szlovák tájon szlovák emberek sorsán tükrözi ugyanezt Milo Urban, az *Élő ostor* szerzője. Román tragédia fekete-piros drapériái közt mutatta be ezt a kort Liviu Rebreanu. Idevágott Tamási Áron kísérlete is, a *Czímeresek*, az ő igazi értékei azonban a továbbiakban másként nyíltak és virágoztak. Hálával a romániai falu egykorú megrázkódtatásainak művészi képéért, hazai magyar irodalmunkban Szenczei Lászlónak vagyunk hálásak. S közös barátunknak, Demeter Jánosnak is, akinek — immár másodsor — könyve elején köszönetet mond a szerző „értékes közreműködéséért“, mellyel — bizonyára eltaláljuk — a regényben szereplő táj és esemény ismeretéhez járult hozzá, a művészi kép valódiságát hitelesítve.

Balogh Edgár

Kabán József: Betű (A Születés sorozatból)

Veres Péter olvasónaplójában a mindenkori jóllakásra vágyók szemszögéből próbálta újraértékelni vagy legalábbis megfogarászni a történelmi tudatot és forrásokat. Így például, a Nagy Sándorral szemben álló perzsák ellátásának nehézségeiről töprengett. Sütő András, térben és időben megtett útjai során — eljutva többek között a perzsák földjére és Nagy Sándor hódításának koráig is — már azon tűnődik, hogy a hódítók hogyan kísérelték meg *szellemileg* „táplálni”, ellátni a legyőzötteket. Ez tehát már nem a (kései, összegező) tudat olykor kétkedő visszakacsintgatása a létre, pontosabban: arra, amit a mindenkori lét problémái közül az évszázadok szándékosan vagy közönnnyel elhallgattak, hanem szembesülése a tudatnak más korok tudatával — a lelkiismeret akár lehetetlent is átvilágító fényében. Sütő, tanulván abból a felismerésből, hogy: „Egy népnek önmagáról szerteglóriázott vélekedésénél minden jel szerint csak az lehet hamisabb, amit érthető viszonzásképpen más népek terjesztenek róla” (*Perzsák**), — nem elégszik meg történeszek és filozófusok kijelentéseivel, amelyekben elsősorban az tükröződik, amit saját koruk „uralkodó közvéleménye megkívánt”, hanem a felelős értelem nevében, ha kell, „a tudásnak tesz panaszt”. Az írástudóknak. Beke Györgynek arra a kérdésére: „Mit tartasz egy nemzetiségi író magatartásában negatívumnak?”, ez az erkölcsi alapállás mondatja vele: „A feledékenységet. A memória konjunkturális zavarait.” (*A bölcsőhely parancsai*.)

József Attila etikai örökségét („az igazat mondd, ne csak a valót”) az esszé műfajában Sütő András vállalta és folytatja a legkövetkezetesebben irodalmunkban. Az ő megfogalmazásában idézve: „... az igazság felé. Vagyis a megtalált — és nem kitalált — gondok irányába” moccan az író tolla (*Beszélgetés Huszár Sándorral*). Nagyobb öszinteséggel tárulkozik ki közel tizennégyezer nyomtatott példányban, mint közéleti embereink, íróink egymás közt jaj de sokan, itt, mindnyájunk hazájában, egyvárosban élők vagy éppen szomszédos utcabeliek.

Optimista rajongással telített cikkek olvastán hányszor elszomorodtunk az elmúlt évek során. Sütő hangja sohasem ünnepélyességtől emelkedett vagy fátyolos, vagy édes szókkal boldogító („alább kell szállanunk a költői szándékkal, az együttélés mélyebb — tehát kockázatosabb áramlataiba. Oda, ahol nem énekelik, hanem élik, a bőrükkel hordják ezt a valóságot.” — *Ölelkező párhuzamok*), csak nyugodt, tiszta, súlyos, szinte fémes; igazságkeresésében kemény és konok. Ezért nem vesz erőt rajtunk a szomorúság, az önsajnálkozás, sem a szorongás, hiszen szemünk előtt a példa: csak az élő emlékezet és lelkiismeret,

TÖZSÉR ARPÁD: Érintések.

— Mintha egy szűk szoba határolná ezt a keserű, vívódó költészetet, ám a szoba négy fala között sokminden elfér — a könyvek, a gondolatok révén az egész világ. A költő nem fél bevallani a „holt-pontot” („Az ember fél, s él mégis tovább. / Széthullna: összetartja / óriás szeméremként / magányának két ajka.”), s hogy művészilag mennyire igaza van, azt éppen ez a kötete — az eddigiek közül talán a legigényesebb, legmélyebb, legfelkavaróbb — bizonyítja: a vallo-más átsegíti a holtpontra, a „kölelő” után érzékeny lesz az „érintésekre”, azaz már nemcsak magára, saját félelmeire, nyugtalanságára tud figyelni, hanem a külvilágéra is. A külső és belső formák olyanszerű egysúlya formálódik ezekben a versekben, ami egyrészt a kései József Attilát, másrészt Henry Moore szobrait juttatja eszünkbe. Kép- és gondolatgazdag líra a Tözsér Árpádé, kevés szóval, a látványosságot (a mutatványokat!) megkerülve tud sokat mondani. Mint ez a néhány verssor: „Összezárt szárnyú könyvek, tollak, / kopácsoló írógép a papír törzsén — / Hiába idézem nekik Ortegát, / nem tudnak átjönni hozzám, / csak a csőrükkel érintenek.” (*Madách*, 1973.)

ERDEY-GRÚZ TIBOR-FO-DORNÉ CSÁNYI PIROSKA:

A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai. — Hasznos, irányadó könyvet adott a kiadó mindazok kezébe, akik a kémia vagy határtudományai területén dolgoznak, kutató-intézetekben, tanügyben vagy akár tudományos könyvkiadóknál. A szerkesztők számot vetettek azzal a ténnyel, hogy az egységes elnevezések hiánya egyre súlyosabb zavarokhoz vezetett, és ennek elkerülésére szükségessé vált a magyar kémiai elnevezések egy-

* Sütő András: Istenek és falovacsák. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

ségesítése, a Tiszta és Alkalmazott Kémia Nemzetközi Uniója (IUPAC) nemrégiben kidolgozott rendszerével összhangban. Így jött létre számos munkatárs közreműködésével ez a munka, melynek I. kötete a szabályzati részt tartalmazza, a II. kötet pedig a vegyületek elnevezési példatárát foglalja magában. Utóbiban megtalálható a szerves és szervetlen vegyületek példatára, valamint a kémiai helyesírási szótár. A könyv az eddig érvényes elnevezések használatát is szabályozza. (Akadémiai Kiadó, 1972.)

E. FELSZEGHY — A. ABRAHAM: Biochimie. — Papírforma szerint a múlt év termése, gyakorlatilag azonban az idén jelent meg Felszeghy Ödön és Ábrahám Sándor biokémia-kézikönyvének új, bővített kiadása. Egyetemi tankönyvnek készült, s így szerkesztését és problematikáját didaktikai szempontok határozták meg. Hagyományos módon a szénhidrátok, zsírok és fehérjék ismertetésével kezdődik, de már itt érvényesül a modern szemlélet: csökken a leíró rész, s nagyobb szerephez jutnak a szerkezeti és ezzel kapcsolatos funkcionális kérdések. További fejezetei a nukleinsavakkal, a vírusokkal, az enzimek működésével és ezzel összefüggésben a vitaminnal foglalkoznak; külön fejezet tárgyalja a sejt szerkezetét és egyes részeinek biokémiai szerepét; ezt követi az emésztés biokémiája, a szénhidrátok anyagcseréje az állati és növényi szervezetekben, a nukleinsavak, a fehérjék s a zsírok metabolizmusa. Bár a szerzők az eddigiekben is utaltak az egyes folyamatok közötti kölcsönhatásokra, külön rész foglalkozik az összefüggésekkel, az anyagcserét szabályozó komplex mechanizmussal, majd — a glükózidok, alkaloidok és antibiotikumok tárgyalása után — a könyv

csak a csökönyös, csodát-nem-váro cselekvés képes feloldani egyént és közösséget bármilyen szorongás alól. S mi ez a könyv, ha nem élő emlékezet s lelkiismeret, és cselekedet a javából — nemcsak az egyéni megmaradásáért!

Bármilyen funkcióba, bárhová is léptessék elő a szerzőt, sohasem fogja magát „magas lovon érezni”; nem is lehet lovon, suhanó kocsiiban vagy helikopteren megtenni a meg-megszakadó utat vissza az évszázadokba és előre az időben (nem a könnyű portyázást, a messzire kalandozást kell eltanulni őseinktől; az ma, érdekes módon, épp a jellegtelen absztrakciókra, az utánzásokra jellemző). nem lehet megtenni csak gyalogosan, száradásra ítélt gyökerekbe és kövek közül kiserkent, elszínteledezt füvekbe kapaszkodva, küszvva, ha kell, testünkkel védve a földet a közönytől.

Sütőnél az írói hivatás eltérhetetlenül találkozott a társadalmi felelősséggel és a nemzeti elkötelezettséggel. Szakítva a kisebbségi gátlásokkal rokkosított közéletiséggel, ő asszimilálta, erdélyi hagyományainkhoz hűen, tartalmában egyetemessé és nyelvében magyarrá a szocialista etikai tartást, gondolkodást. A történelem tanulságától szorongott hajdani tanítvány szövetségest keresve lép Bethlen Gábor színe elé: „Ha emlékezni méltóztatik, egyebek között a testvériségnek ügyét is reánk hagykozta: magyarnak, románnak, szásznak — a székeltyt nem emlitem, hiszen az is magyar — közös kertmívelő gondját; az egymással farkaszemet néző indulatok helyére az egybefonódó pillantást a Kárpátok tövében” — szól a *Nagyeniedi fügevirágban*. E veretes szöveg legjellegzetesebb stílusjegyét — elválaszthatatlanul az írói jellemről — a kertelés nélküli kimondaniakarásban, a mélybe pillantás megrendítő nyugalomban: a tiszta beszéd erejére való ráébredésben kell keresni. Mind ez a korábbi könyveiből ismert, rendkívüli nyelvi erővel párosul. A nyelv érzékenysége nem hivalkodó, nem váteszi vagy himnikus nála; víziók és mítosz nélkül, szinte orvosi precizitással emeli fényre a gondolat köldökzsinórjánál fogva a legkétségségtelenebben kapálózó és kiabáló tényeket. Nincs ideje elidőzni a fájdalomsnál, líraiságába nem cseppent sehol mámort vagy bukolikus hangulat-írt, hisz nem elbágyasztás a célja, hanem egyéni és közösségi példákkal, helyzet- (és csak másodlagosan képi) asszociációk megteremtésével tudatosítani, tisztázni bennünk a létfontosságú dolgokat — árnyékát, ragyogását múltnak, reményrajzásnak egyaránt.

Azzal kellene zárnom, amivel Somlyó György a nyugat-európai irodalmi „újhullámok” idején, mintegy tíz évvel ezelőtt, újrajellemzte Veres Pétert, a „parasztíró”: „mai irodalmunk egyik »legeurópaibb« jelenségének érzem... azt is mondhatnám, igazi »literary gentleman« — a szónak a jó értelmében véve.” Ez most leginkább Sütő Andrásra áll a magyar irodalomban. Egy szál gyufa sokszor több fényt adhat a közélet árkokat egyengető, békés „tűzvonalában”, mint a felhőkön túli csillagok emlegetése vagy csalogatása.

Ő, aki robogó vonat tetején tanuigalta elődeitől

az önuralmat követelő, konok viaskodást kívül-belül, nem igényel tőlünk most ünneplést, választékos megkülönböztetést. Igazi értékelésünket nem elegáns dicséretünk fejezi ki — vele együtt tudjuk ezt —, hanem további munkánk, életünk. Mindaz, amit üzenetéből maradéktalanul a magunkévá tesszünk.

Lászlóffy Csaba

Két új hasonmás kiadás

A XV. és XVI. században készült kéziratok kódexek s nyomtatott könyvek közül igen kevés (számtalan esetben csupán egyetlen példány) maradt fenn. Nagy gyűjtemények, könyvtárak féltve őrzött kincsei ezek a példányok, s ezért csak tudományos kutatás céljából hozzáférhetők, a nagyközönség pedig kiállítások alkalmával láthatja őket. A szöveg újranyomásánál hasznosabb és célszerűbb az eredeti mű hasonmás kiadása. A hasonmás kiadás elsősorban a tudományos kutatás céljából jelentős, de a könyvbarátok is nagy örömmel forgatják. Mindkét szempontból hasznos a kéziratok kódexek, ritka könyvek hasonmás kiadása: megkönnyíti a tudományos kutatást, és gyönyörködteti a szép könyvet szeretők táborát.

A modern nyomdatechnika eljárásaival könnyűszerrel lehet hasonmás kiadás formájában nagy példányszámban eljuttatni az érdeklődők asztallára egyes könyvtárak ritka példányait: kéziratokat, ősymtatványokat. Szükséges és hasznos hasonmás kiadásban megismerni múltunk jelentős szellemi alkotásait. Így lesznek a ritka könyvek is valóban mindenkiei; ez az út lehetőséget kínál mindenki számára, hogy megismerhesse rég letűnt századok szellemi hagyatékát, de betekintést enged az írásbeliség és a nyomdatechnika fejlődésébe is.

Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának kiadásában már eddig is több hasonmás kiadás látott napvilágot. Csak a legutóbbiak közül hadd említsük meg a következőket: *Tetraevangelul lui Coreși, 1560—1561; Palia de la Orăștie, 1581—1582*, továbbá az 1971-ben megjelent *Evangeliiarul Slavo-Român de la Sibiu, 1551—1553* hasonmás kiadását. Ez utóbbival, jóval a hasonmás kiadás megjelenése előtt, terjedelmes tanulmányban foglalkozik Jakó Zsigmond. (*Korunk*, 1964, 11. 1530—1536.)

Ujabbán a *Codex Aureus* hasonmás kiadásával lepett meg a Meridiane könyvkiadó (București, 1972). Nem teljes szövegközlés, hanem — szemléltetés céljából — a legjellemzőbb művészi oldalakat emelték ki. E kódex Nagy Károly német-római császár rendeletére készült 800 körül a lorch-i (ma NSZK) kolostor scriptoriumában. A teljes kódex Máté, Márk, Lukács és János apostolok evangéliumát tartalmazta, elefántcsont borítóban. A kódex fele, Máté és Márk evangéliuma 1622-ben a heidelbergi császári könyvtárból Bécsbe került, majd Migazzi Kristóf váci püspök és bécsi érsek

TÉKA

egy rövid fejezettel zárul, amely a biokémia kvantummechanikai alapokon való továbbfejlesztésének lehetőségét villantja fel. (*Editura didactică și pedagogică, 1972.*)

GEORGES POLITZER: A filozófia és a mítoszok. — A magyar származású francia kommunista gondolkodó számára az idealista filozófiák elleni elméleti harc elválaszthatatlan volt a dialektikus materializmus propagálásától. És hogy századunk filozófiai mítoszai, elsősorban a fasiszta fajelmélet leleplezése távolról sem volt veszélytelen intellektuális szópárbaj, azt a náci ellenfél ultima ratiója is bizonyítja: Georges Politzer a francia ellenállási mozgalom mártírja. „A hatalomra jutott fajelmélet a fajtisztítás mítoszának leple alatt a nemzet történelmi és társadalmi létének megsemmisítésére törekszik” — írja a *Faj, nemzet, nép* című elméleti értékű tanulmányában. Polemikus hév hatja át az egzisztencializmust, freudizmust és más áramlatokat bíráló írásait is. Politzer tanulmánykötete elé a barát és harcostárs emlékéét idéző előszót Louis Aragon írta. (*Kossuth, 1972.*)

TAMÁS ATTILA: A költői műalkotás fő sajátosságai. — A szerző a költői műalkotás lényegét két szempontból vizsgálja. Az első a költemények esztétikai hatása, az a „különös lelkiállapot, amelyet előidéznak”, a második pedig a műalkotást közelebbről meghatározó történetiség. Az ezeket a szempontokat kifejtő nagyobb fejezetekben a szerző a költészet ősfarmával, a költészet művésztetté levésével és a költői mű anyagával, formájával foglalkozik. Függeléként néhány műelemzést is közöl József Attila két verséről, Picasso egy festményéről és egy oltárképről. (*Akadémiai Kiadó, 1972.*)

TÉKA

Világsszínpad 3. — Európa és a világ színpadain nagy sikerrel játszott kilenc remek színpadi művet foglal magában a kötet, Fáy Árpád válogatásában. A színpadi művek problematikája elsősorban az emberiség; közelebbről a XX. század emberének komplex problémáit és életének momentumait mintegy korképként tárják elénk, elevenbe vágó vagy vitatható konfliktusok, helyzetek, eszmei célkitűzések kereszttüzében. Hinnünk kell az emberben: erről vallanak M. Bulgakov (*Iván, a rettentő*), J. Anouilh (*Orniflé vagy a buborék*) vagy a fiatal angol Christopher Hampton (*Emberbarát*) komédiái éppúgy, mint Max Frisch (*Játék az életrajzzal*), J. P. Sartre (*Röjái nők*) és Tom Stoppard (*Troscrantz és Guildenstern halott*) döbbenetes erejű drámái, Odön von Horváth (*Mesél a bécsi erdő*), N. Ginzburg (*A hirdetés*) tragikomikus játéka és Peter Weiss félelmetes drámái groteszkje, a *Mockinpott úr kinyai és meggyógyíttatása* — Illyés Gyula, Mészöly Dezső, Vas István, Görgy Gábor, Elbert János, Ungvári Tamás és Gábor György kitűnő fordításában. (Magvető, 1973.)

FLOREA NEDELCU: Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. — Az *Istorie contemporană* sorozat újabb kötete az immár bőségesebb tényanyag helyenként sok új, érdekes összefüggést láttató ismertetésével érdekes adalék Románia 1930–1937 közötti bel- és külpolitikája történetének alaposabb felméréséhez. A források gazdagsága azonban egy pillanatig sem feledtetheti az archívumokban oly régen őrzött dokumentumok, emlékiratok kritikai kiadásának, de legalábbis bő szemelvényezésének időszerűségét, sőt. Nedelcu a tárgyalt kérdés további, alaposabb, még az esetleges hibák kockázatát

könyvtárával Batthyány Ignác erdélyi római katolikus püspök vásárolja meg. Csupán ezért a kódexért 400 aranyat fizetett. A *Codex Aureus* Máté és Márk evangéliumát tartalmazó része a Batthyány Ignác létesítette gyulafehérvári Batthyaneum tulajdona. A kódex másik részét, amely Lukács és János evangéliumát tartalmazza, elefántcsont borítóval együtt a vatikáni könyvtárban őrzik.

A *Codex Aureus* hasonló kiadásához Dan Simonescu írt kimerítő tanulmányt, s ebben elemzi a kéziratos kódex művészi és művelődéstörténeti értékét. Az ivrét nagyságú kódex írása igen gondos, arányosan formált, s ezért a szöveg könnyen olvasható. A mindvégig arany tintával készült írás betűtípusa úgynevezett *uncialis karoling minuszkula*. Az első oldal gazdag díszítésű keretben, bíborvörös alapon, egész lapra felnagyított nagybetűvel (quadrátával) kezdődik. A kódex másolója és díszítőművésze ismeretlen. A négy evangélium közötti összhangot a korintoszi oszlopokat fenn összefogó díszes félkörív jelképezi.

A kézirat kiemelkedő művészi alkotásai közé tartozik Máté és Márk, de különösen Krisztus portréja. Ragyogó, friss színei, az alak és az arc realisztikus megfigalmazása arra utal, hogy korának jeles mestere alkotta. A majdnem tizenkét évszázada készült kódex színei ma is élnek, kápráztatóak, mintha csak napjainkban alkották volna. Sajnos, a festékek alapanyagának és keverésének titkát alkotóik nem hagyták az utódok örökéül.

Érdemes megemlíteni, hogy a kódex díszítésén bizánci hatás érezhető, erre utal az is, hogy az aranytrónuson ülő Jézus — Majestas Domini — az áldást a keleti ortodox rítus szerint osztja.

E egyszerű mű további beható ismertetést érdemelne. Ezúttal azonban Dan Simonescu szavát idézve érjük be ennyivel: örvendünk, hogy ez a jeles óskódex, a karoling művészet gyöngyszeme hazánkban, a gyulafehérvári Batthyaneum gyűjteményében van.

*

Még egy friss hasonló kiadványról adhatunk számot: ez év tavaszán jelent meg a Magyar Helikon gondozásában a nyomtatott magyar könyv félezeréves ünnepének tiszteletére a *Chronica Hungarorum*.

A XV. században Európa-szerte megnövekedett a kialakuló polgárság, valamint az értelmiség könyvigénye. Ezt a keresletet a kolostorok és egyetemek könyvmásolói már nem tudták kielégíteni, s a kolostori scriptorium könyvei különben is igen drágák voltak, csak a vagyonosok vagy az egyházi intézmények könyvtárai juthattak hozzájuk. Hogy mennyit fizettek egy-egy könyvmásolónak, arra elég példaképpen megemlíteni, hogy Mátyás halála után, még az ő megrendelése alapján Firenzében 150 kódexet másoltak a Bibliotheca Corviniana számára, s Mátyás utóda, II. Ulászló egy bibliáért 1400 aranyat fizetett.

Az új társadalmi, szellemi igény s a technika fejlődése megteremtette annak a módját, hogy gyorsan és egyszerre több példányban állítsanak elő egy-egy könyvet. Az első könyvsajtót, ösnyomdát Johann Gutenberg állította fel, s 1455-ben ki is hozta az első nyomtatott könyvet, az úgynevezett 42 soros Bibliát. Ezzel indul el az európai művelődés forradalmának nevezhető korszaka.

A mainzi Gutenberg-nyomda után Európában hamarosan máshol is állítottak fel könyvsajtót; így 1465-ben Rómában, 1468 körül Svájcban, 1470-ben Párizsban, 1471-ben Hollandiában, s ezt követően, 1472-ben Budán. Ebben a budai officinában, éppen ötszáz évvel ezelőtt, 1473-ban látott napvilágot az első nyomtatott magyar könyv, a *Chronica Hungarorum*, amely a könyvtörténeti irodalomban *Budai Krónika* néven is ismeretes.

A budai őssajtót, mely a mainzi után 18 évvel kezdett működni, Karai László óbudai prépost, Mátyás király alkancellárjának kezdeményezésére és az ő költségén Hess András állította fel.

Karai László 1470–1471-ben Mátyás követeként Rómában járt, s ekkor figyelt fel az akkor ott már honos könyvnyomtatás előnyeire, s egy Budán létesítendő nyomda megszervezésére Hess Andrást hívta meg. Hess a római Szent Özséb kolostor nyomdájában volt Georgius Lauer igazgató segédje. Kazinczy Ferenc még úgy tudta, hogy Hess Velencéből jött Budára (*Magyar Régiségek és Ritkaságok*, 1808). Ma már, jórészt Fraknoi Vilmos és Fitz József kutatásainak eredményeképpen tisztázódtak a budai őssnyomda felállításának körülményei. A budai officinát Hess András 1472 tavaszán rendezte be. Lauertől matricákat, zsebben szállítható betűöntő műszert kapott, s ezeket kellett Budán kiegészítenie, hogy a nyomtatást megkezdhesse. Fitz József mutatott rá először arra, hogy: *egy pillantás Lauer akkori nyomtatványaira meggyőző arról, hogy Hess betűtípusai azonosak Lauereival*. Hess a Lauertől kapott matricákból öntött. Hess betűi tiszta, szép vonalú antikvák. A nyomdászatban az antikva akkor még eléggé újkeletű; a megszokott s leggyakrabban használt típus a gótikus metszésű volt. Antikvát először a velencei Jenson öntött, 1470 körül. Hess antikvái nem egyöntetűek, mert a Lauer-nyomda matricái már eredetileg sem voltak tökéletesek. Hess mégis igyekezett gondos, szép munkát végezni; széles margót hagy, lapjainak tükre 33 soros, holott azokon 40 is elfért volna. Így esztétikailag jobb hatást ért el. A fejezetcímeket sorörök közé helyezi, hogy jobban kiemelje őket. Az iniciálékat utólag festették ki. A hasonmás kiadványt is szépen díszítik a vörssel kihozott iniciálék.

Korabeli nyomdatechnikai szokás szerint a *Budai Krónika*nak nincs címlapja és oldalszámozása. Címlap helyett a Krónika Hess Andrásnak Karai Lászlóhoz írt ajánlásával kezdődik; köszönetet mond az alkancellárnak, aki legtöbbet tett az ügy érdekében, s elindítója volt a műnek, nélküle sem megkezdeni, sem befejezni nem tudta volna. A latin nyelvű Krónika zárósora fordításban így

TÉKA

is vállaló megvitatásának föltétlen szükségességét hangoztatva, egyebek mellett sikraszáll az olyan nézetek ellen, amelyek például a Vaszgárdát a III. Birodalom hatásának figyelembevételével nélkül „sajátosan román” politikai áramlatként emlegetik, s a Goga-kormányt vagy a királyi diktatúrát az árnyalások mellőzésével minősítik fasizistának. „A parlamentáris rendszer válságának tetőpontján” hatalomra került karlista diktatúra — szerinte — nem volt antifasiszta, nem jelentette a polgári demokratikus erők felülkerekedését sem, hanem — úgymond — olyan, a Vaszgárdával szembeállított alternatívát jelzett, amely — kiváltképpen az angol és a francia tőke érdekeinek szolgálatában — nem tölthette be az ország függetlensége megmentőjének szerepét. (*Dacia*, 1973.)

GHEORGHE MOCA: Suveranitatea de stat — Teorii burgheze — Studiu critic. — A szerző neve nem ismeretlen olvasóink előtt: a nemzeti szuverenitás politológiájának kérdéskörében művei már évek óta hivatkozási források. Írásaiban eddig sem fukarkodott a polgári elméletek bírálatával, e könyvét aztán már teljes egészében külföldi teóriák bíráló elemzésének szánja. Kissinger, Marshal, Buchmann, Morgenthau, Kelsen, Schwartzberger és mások nézetei kerülnek terítékre: a tudományszerűsítésnek a tudománytörténeti közzelítés rég bevált módszere, melyet Moca nemcsak a történelmi előzményeknek szentelt külön fejezetben hasznosít az olvasó okulására. A könyv súlypontja — a nemzetközi viszonyok elméletén belül — a szuverenitás és a nemzetközi relációkban érvényesülő „hatalom” összefüggéseinek tárgyalásában bontakozik ki, s a szuverenitás

TÉKA

kölcsönös tiszteletben tartását lehetetlenné tevő „korlátozott szuverenitás”-ról szól az értelmezés egyértelműségét biztosítani hivatott utolsó fejezet. (*Editura politica*, 1973.)

LÉNARD SÁNDOR: *Völgy a világ végén s más történetek.*

— Ilyen regényes életet ezen a színvonalon nemigen éltek és írtak meg magyarul az utóbbi évtizedekben, pedig igazán nem mondható eseménytelennek és unalmasnak az ezredvég utolsó századának első háromnegyede. Lénard, ez a szelíd és mértékletes, tollal, orgonával és vérnyomásmérővel felfegyverzett orvos-író, humanista, akinek Róma „lett” a Bakonya (sic!), nyolcéves korában került el szülőhazájából, Magyarországról, ahol éppen csak az első elemi fejezhette be, Ausztriába jutott, onnan — már kész orvosként — Olaszországba, majd Brazília őserdejébe, ahol Bachot játszott és gyógyított, mint Schweitzer Lambarénében, s fordított az általa ismert tizenhárom nyelv egyikéről a másikára, főként mindegyikből latinra, de legfőként csodálatos módon el nem felejtett anyanyelvén, magyarul írt verset és prózát, nem is akármilyet, pedig közben még Mengelének is néztek. Hogy aztán őt, aki az antiszemitizmus elől menekülve már az északi féltékét is elhagyta, akkor, amikor már egészen biztos volt, hogy haza nem térhet — hiszen a jó, mert halott indiánok között pihen meg —, előbb magyar származású, majd magyar, végül pedig kiváló magyar írónak titulálják, s Veres Péter így dicséri: „Igazi író, nagy szellem, és bölcs, tiszta embernek érzem.” (*Magvető*, 1973.)

szól: *Befejeztetett Budán az Urnak MCCCCLXXIII évében Pünkösöd vigiliáján, Hess András által.*

Abban az időben a nyomtatott könyvek zöme egyházi vonatkozású volt. Ezt igényelték a nyomdákat fenntartó egyházi intézmények, a tömegek vallásossága, de ezt kívánta jórészt az üzleti érdek, a gyors kelendőség is. E gyakorlattól eltérően, amikor Hess a magyarok történetét nyomtatta ki, bizonyára felmérte, hogy könyve nagy népszerűségnek fog örvendeni. E gondolatot ő a Krónika előszavában meg is örökíti: ...óriási és sok napot igénylő munkát vállaltam magamra, tudniillik Pannónia Krónikájának kinyomtatását, tehát olyan munkát, amely hitem szerint minden magyar ember számára kedves és kellemes.

Hess első könyve — Fitz József számítása szerint — mintegy 400 példányban jelenhetett meg. Ez volt az általánosan szokásos példányszám abban az időben. Robert Escarpit szerint is az első nyomtatott könyvek, az ősnymtatványok csupán néhány száz példányban jelentek meg, s az átlagos példányszám a XVI. század közepéig sem haladta meg az ezret.

A Krónika korai kéziratos másolatai arról tanúskodnak, hogy Hess András könyve fokozott érdeklődésre talált, példányai hamarosan elfogytak. Ma mindössze kilenc példányt őriznek belőle különböző európai könyvtárakban. Érdekes még megjegyezni, hogy a Cornides Dániel kéziratos másolatát a marosvásárhelyi Teleki Tékában őrzik.

Hess András nemcsak az ősnymda megszervezője és a Krónika kiadója volt, hanem annak szerkesztője is. Hangsúlyozzuk ezt, mert nem önálló, eredeti műről van szó, hanem több, már ismert krónikának az összeillesztéséről. Így része Hess művének az Anjou-kori krónika-kompozíció, aztán a Róbert Károly uralkodásáról, haláláról és temetéséről szóló történet; ezt követi Nagy Lajos, majd Mátyás király kora, egészen a moldvai hadjáratig. Nagy Lajos király korszakának eseményeit Küküllői Tótsolymosi Apród János főesperes, krónikaíró művéből vette Hess, de ő a forrást nem említi, hanem Domanovszky Sándor kutatásai tették nyilvánvalóvá.

A latin nyelvű hasonmás kiadáshoz a magyar nyelvű fordítás Horváth János műve. Ugyancsak Horváth János vázolja a Krónika eredetét is. Az első magyar nyomtatványról Soltész Zoltánné ír részletes tanulmányt. A magyar nyelvű szöveget New Times betűkkel nyomták.

A kép teljességéért meg kell még említenünk, hogy a *Chronica Hungarorum*ot már 1838-ban Podhradczky József újra kiadta. Arany János is ezt a második kiadást használta forrásul *Szent László* című versének megírásakor. Harmadszor Mátyás Flórián adta ki 1881-ben. Első hasonmás kiadása, Fraknoi Vilmos gondos műve, 1900-ban jelent meg.

Nemes István

Egy történelmi tétel időszerű jelentése

Az RKP központi elméleti és társadalompolitikai folyóiratában (*Era socialistă*, 1973. 15.) a főszerkesztő, Ștefan Voicu annak a társadalomtörténeti tételnek az időszerű jelentéseit méltatja, amelyet Miron Constantinescu professzor a Ștefan Gheorghiu Akadémián egyik nemrég tartott előadásában fogalmazott meg. Marx-nak és Engelsnek az ázsiai termelőmódról szóló — sokat vitatott — felfogásához kapcsolódva, Miron Constantinescu kifejti az ún. „adószedő” társadalmi-gazdasági alakulatra vonatkozó nézeteit. Dáciában szerinte már a római megszállás előtt létrejött ez a szintén kizsákmányoláson alapuló, de a rabszolgatartó rendtől eltérő alakulat, amelyben nem létezik ugyan a rabszolgatartó osztály, kialakult viszont a társadalmi többletterméket adózás útján elsajátító arisztokrácia. Ebben a rendben nem valamelyik osztályt, hanem magát a közösséget zsákmányolják ki.

Ez a rend fennmaradt a római közigazgatás kivonulása, a római rabszolgatartó rend megszűnése után is. Munténiában és Moldvában — fejtegeti Miron Constantinescu — ebből a rendszerből bontakozott ki a hűbériség, míg Erdélyben, nyugati mintára, a magyar feudalizmus épült rá. Ezt megelőzően azonban az itteni román közösségek belső struktúrája a munténiai és a moldvai közösségekéhez hasonlított.

Ștefan Voicu nem bocsátkozik e tétel érdembeni clemzésébe. A feladatot az illetékes szakemberekre bizza. Hangsúlyozza viszont, hogy a Miron Constantinescu-féle tétel olyan megközelítése az emberiség társadalmi fejlődését felölelő problémakörnek, amely meghaladja az évekkel ezelőtt szentnek minősített sémákat, és nem illeszthető be a történelmi materializmust beszűkítő értelmezésbe az őt társadalmi alakulat „kötelező” sorrendjéről.

Az *Era socialistă* tanulmányírója, miután hivatkozik Jean Suret-Canale-nak és Eric Hobsbawm-nak az érintett kérdéskomplexumot az alkotó marxizmus szellemében tárgyaló tanulmányaira, kritikailag eleveníti fel a harmincas évek marxista irodalmában jelentkező dogmatikus tendenciákat; megemlíti, hogy ebben az időben tagadták az ázsiai termelőmódról szóló koncepciót, e termelőmódba sorolható társadalmakat (India, az antik Kelet, az azték és inka birodalom) pedig hol rabszolgatartónak, hol feudálisnak minősítették. Ștefan Voicu megállapítja: egy időben nálunk is megkísérelték, hogy Románia történetének periodizálását az említett sémába kényszerítsék, s e téves felfogás maradványai még ma is fellelhetők.

Az időszerű tanulságok levonása jegyében kiemeli, hogy a mai világ rendkívül változatos és bonyolult képletének elemzésében következtetesen szakítani kell bármilyen előregyártott, sablonos megoldással. A távoli múlt tanulmányozása is a dogmatikus betokosodások határozott felszámolását sürgeti a nyitott marxizmus szellemében.

Ami a modern, fejlett tőkés országok problémáit illeti, Ștefan Voicu az előbbieket szellemében utal — több nyugat-európai kommunista párt dokumentumai alapján — azokra az összetett jelenségekre, amelyek elmélyült, korszerű elemzésre várnak éppen a szocializmusba való átmenet útjának-módjának tisztázása végett, majd leszögezi: „A marxista ideológusok nem tanulmányozták kielégítően a mai kapitalizmus világában megfigyelhető jelenségeket, noha a legfejlettebb tőkés országokban — a műszaki-tudományos forradalom hatására — a termelőerők hatalmas mértékben fejlődnek. Nehéz feltételezni, hogy a termelőerőknek ez a széles és gyors kibontakozása ne idézne elő nagyarányú mutációkat a társadalom osztálystruktúrájában, és ne vezetne fontos, haladó jellegű változásokhoz a termelési viszonyok s általában a társadalmi viszonyok rendszerében.”

Befejezésül az *Era socialistă* főszerkesztője kifejezi reményét, hogy ezeknek a román nép távoli múltját érintő előadáshoz fűzött ideológiai reflexióknak visszhangjuk támad a szakemberek szűk körén kívül is.

G. E.

EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOK IRODALMÁRÓL

(Helikon, 1972. 3—4.)

A budapesti „világirodalmi figyelő” múlt évi jelzettel, de 1973 második felében megjelent tematikus összeállítás, úttörő vállalkozásként, megkísérli felvázolni az európai szocialista országok irodalmának alakulását az utóbbi másfél évtizedben. Az 1956 és 1970 közötti időszakra jellemző művek, nevek, irányzatok számbavétele természetesen igen bonyolult feladat, s amint a szerkesztőségi bevezető jelzi, nem mindig sikerült vállalkozót találni a korai szintézisre. Így is tekintélyes kötetnyi anyag gyűlt össze, amelynek egy része valósággal kézikönyvet helyettesít — noha nyilván nem lehet szó egységes értékelési szempont-ról.

A szerkesztőségi szándékot a legvilágosabban Köpeczi Béla igényes „jegyzetei” jelzik (*Jegyzetek az európai szocialista országok irodalmának másfél évtizedéről*); a szintézisek szintéziseként a törvényszerűségeket foglalja pontokba a folyóirat főszerkesztője. Íme, néhány figyelemreméltó megállapítása: „Az elmúlt másfél évtizedben *kritikaibb lett az irodalom* a szocialista országokban, s nem pusztán a múlt, hanem a jelen szempontjából is. Megszaporodtak a belső ellentmondásokat feltáró művek, s különösen nagy jelentőségre tett szert a groteszk, az ironia, a szatíra a különböző műfajokban. Ez a tendencia éles reakció a sematizmus rózsaszínű, konfliktus nélküli életet, mindent feloldó harmóniát hirdető termékeire.” Köpeczi nem tekinti véletlennek a dokumentumregény, a szociográfiai vagy egyéb riport, az útleírás, a visszaemlékezés és önéletírás előtérbe kerülését a szocialista országok irodalmában. „A tényirodalom egyoldalú kultiválása nem gyógyír minden betegségre, de a lényegre tapintó dokumentum egy adott helyzetben növelheti az irodalom szavahihetőségét és ezzel együtt társadalmi hatását.” Az ember helykeresése a világban, sőt a világegyetemben, a nemzetközi tájékozódás, az összehasonlítás igénye ugyancsak általános érvényű jellegzetesség ebben a fejlődési szakaszban. Mindez különböző irodalmi irányzatokhoz kapcsolódva jelentkezik. „Az elmúlt másfél évtizedben a szocialista országokban felerősödtek a kritikai realizmus tendenciái, éspedig nem annyira a Balzac vagy Tolsztoj, mint inkább a Flaubert vagy különösen a Dosztojevszkij nevével jelentkező hagyomány folytatása. Előretört az avantgarde is, amelyet

pedig sokan már eltemettek. Az európai szocialista országokban a szürrealizmus és más irányzatok képviselői 1945 után tovább dolgoztak, némelyek a realizmus felé fejlődtek, mások nem publikálhattak. Úgy tűnt, mintha ez a kényszerű hallgatás használt volna az avantgarde-nak, mert 1953 után fiatalabbnak hatott itt, mint Nyugat-Európában.” A tanulmányíró beszél a közérthetőség tágabb értelmezése következtében lehetővé váló formai kísérletezésről, de a „szub-literatúráról” is, a népszerű szórakoztató és ismeretterjesztő irodalom kifejlődéséről.

Műfajonként, illetve nemzeti irodalmakra bontva, több tanulmányt is olvashatunk a *Helikon* új számában az újabb szovjet irodalmi termésről, igényes összefoglalást a mai lengyel (Kerényi Grácia), NDK-beli (Salyámosy Miklós), cseh (Bojtár Endre), bolgár (Juhász Péter) irodalomról. Sajnos, nem mondhatjuk el ugyanezt az új román irodalom bemutatásáról. Köpeczi Béla publicisztikus irodalompolitikai tájékoztatója (*Változások a román irodalomban*) csupán egy pillanatot jelez, Aurel Martin 1971-es hetilap-cikkének fordítása pedig nem reprezentálja napjaink igényes román irodalomtörténetírását, kritikáját. E hiány különösen feltűnő, ha a bibliográfiai tájékoztatót is szemügyre vesszük: a sorvány 12 tétel nemcsak hogy esetleges, de többségében nem is a román irodalom utóbbi másfél évtizedéről szól! (Miközben a valóban átfogó könyvek, tanulmányok hiányoznak a bibliográfiai mutatóból.)

Nyeresége viszont e számnak s az egész folyóiratnak az új „Műelemzés” rovat, amely külföldi művek elemzéseit, különböző műelemző módszereket kíván bemutatni. (A kezdetet egy lengyel verselemzés jelenti.)

IRÁNYZATOK AZ AMERIKAI POLITIKAI SZOCIOLÓGIÁBAN

(Viitorul social, 1973. 3.)

Silviu Brucan a folyóirat kommentár-rovatában S. M. Lipset-et és Stein Rokkán-t idézve arra utal, hogy az 1968-as esztendő fordulat volt a politikai szociológiában. Kiváltképpen az emlékeztetés franciaországi társadalmi „kitörések” kérdőjelezték meg nemcsak az „akkomodáció, az integrálódás és a szelídülés” ötvenes és hatvanas éveinek modelljeit és elméleteit, hanem a tudományág kutatási technikáinak és elemzési stratégiáinak az érvényességét is. A politikatudomány rehabilitálására David Easton „poszt-behaviourista” forradalmat java-

sol, a következő hét elv szem előtt tartásával: 1. A lényeg fontosabb a kutatási technikánál. 2. A behaviourista tudomány az empirikus konzervativizmus ideológiáját hivatott leplezni. 3. A politikatudománynak a válságidőszakokban kell közelebb kerülnie az emberiség válságos szükségleteihez. 4. Minden ellenkező híreszteléssel szemben a tudomány nem lehet, soha nem is volt közömbös az értékek iránt. 5. A tudósok vállára ugyanolyan felelősség nehezedik, mint általában az értelmiségikére. 6. A tudás egyértelmű a cselekvésért való felelősségvállalással; a cselekvés részvétel a társadalom újjászervezésében. 7. A szakmai és egyetemi szervezetek nem maradhatnak távol a köznapi harcoktól.

Bručan külön fejezetben értékeli Amitai Etzioni *Demonstration Democracy* (Tüntetés-demokrácia) című művét. Amitai kiindulási tétele: a tüntetések az állampolgároknak olyan megnyilvánulásai, mint a munkások számára a sztrájkok. A fogalmat Etzioni a Webster-féle szótár szerint definiálja (a tüntetés olyan aktus, amelynek során valamely csoport érzékelhető eszközökkel nyilvánítja ki érzelmeit), s azt is kifejti, hogy a tüntetés a politikai véleménynyilvánítás rendkívüli, nem intézményesített eszköze. Az Amerikában egyre-másra sorra kerülő tüntetések újabb jegyeként említi, hogy mind gyakrabban és egyre nagyobb számban vesznek részt bennük a középosztálybeliek. A statisztikai részt követő elemzésben részben a szerző hangsúlyoztatja: függetlenül „kellemes” vagy „kellemetlen” voltaképp, a tüntetések nem küszöbölhetők ki, hasznosabb tehát megismerkedni sajátos mozgásformáikkal, és azokat a feltételeket tanulmányozni, amelyeken belül békés keretek közé szoríthatók. A társadalom ambivalens csoportokból tevődik össze, e csoportoknak vannak közös értékeik és érdekeik, de lehetnek olyan sajátos érdekeik is, amelyek konfliktusba kerülhetnek más csoportokéval. A politika — úgymond — az a folyamat, amelyben igyekeznek felerősíteni a közös érdekeket, s arra törekednek, hogy csökkentsék vagy megoldják a divergenciákat. Az eszményt megközelítő állapotok akkor alakulnak ki, ha valamely társadalmi csoport társadalmi hatalmának növekedése együtt jár politikai hatalmának arányos nagyobbdásával, s a nemzeti jövedelem megoszlásának hozzáigazodásával az új erőviszonyokhoz. A politikában azonban nem mindig érzékelik kellő időben az új követelményeket, s ez mind a kommunikációban, mind hatalmi téren „el-

tolódásokhoz” vezethet. Az elterjedt hiedelmek szerint a választások az eltolódások kiigazításához vezetnek, csak hogy „az amerikai választási rendszer a városi központok, a kisebbségek és a szegények rovására előnyben részesíti a rurális és a konzervatív térségeket”. Ráadásul 1824 óta a harminchét elnökből tizenötöt a leadott szavazatok kevesebb mint ötven százalékával választották meg. Ilyen feltételek mellett a tüntetések azoknak a csoportoknak a választások közötti politikai eszközei, amelyek nem juthattak társadalmi helyzetüknek megfelelő politikai képviselőkhöz (a tüntetések a politikai egyenlőtlenségek csökkentésének eszközei). Etzioni a tüntetések intézményesítésének a híve, „a rendszer belső mozgásának” részeként fogadtná el őket.

Az amerikai radikális és marxista szerzők rámutatnak: az adminisztráció közömbössége a tiltakozó csoportok tüntetési és követelési iránt nem véletlenszerű jelenség, hanem a rendszert jellemző sajátosságok közé sorolható. E mögött a közömbösség mögött az rejlik, hogy egy szűk hatalmi elit monopóliumát, a társadalom fölött gyakorolt ellenőrzését nem látja veszélyeztetettnek. Etzioni elmarasztalja a rendszer bürokratizmusát, amely lehetetlenné teszi az előrelátást, a tüntetések megelőzése szempontjából oly fontos kommunikálást a hatalmon kívül rekedt rétegekkel. Silviu Bručan véleménye szerint Etzioni a jelenlegi társadalmi-politikai rendszer megmentésének „belső erőtartálékait” igyekszik feltárni és mozgósítani.

A NEVELÉS:

A SZABADSÁG GYAKORLATA (Preuves, 1973. 15.)

A nevelés forradalma sehol sem annyira mindennapi gond és gyakorlat, mint a latin-amerikai államokban, ahol a lakosság fele írástudatlan. Itt nem elég az „alfabetizálás”; a betűvetés tanítása egyben politikai nevelés is.

Paulo Freire brazil pedagógus, *Az elnyomottak pedagógiája* és *A nevelés a szabadság gyakorlata* című művek szerzője Preuves-beli cikkében arról az érdekes pedagógiai kísérletről számol be, mely rávezette arra, hogyan lehet megbirkózni ezzel a kettős feladattal. Freire cikkének alapkérdése: de hogyan lehet egyidőben szabadságra és betűvetésre nevelni az embert? A kísérlet azt bizonyítja, hogy felnőtt emberek betűvetést csak tudatos, aktív gondolkodással ké-

pések tanulni. A tudatos aktív gondolkodás feltétele viszont a szabadság. Paulo Freire szerint tehát az elnyomott népek kulturális felemelkedése csak úgy képzelhető el, ha az egyidejűleg a szabadság megteremtése is.

A kísérlet leírása a következő: Freire egy falusi származású csoporttal kezdte a munkát Recife-ben. Tanítványai passzívok, apatikusak és, természetesen, analabéták voltak.

Freire először is vitára provokálta a csoportot, hogy megtudja, hogyan élnek és gondolkodnak tanítványai. Életkörülményeiket, vágyaikat, gondolkodásmódjukat tanulmányozva, kiválasztott néhány gyakran előforduló kulcsszót. Ezek a szavak nemcsak a leggyakrabban használt szavak voltak, de szorosan kapcsolódtak a csoport munkájához, életkörülményeihez, vágyaihoz, és erős érzelmi töltésük volt (például eső, eke, talaj, élelem, kút, munka, kormány, mocsár, ültetvény stb.).

Mielőtt a kulcsszó elhangzana, egy falra vetített kép jelenik meg a tanítványok előtt, amely a szó jelentésének megfelelő szociális helyzetet ábrázol. A kép sugallta tartalmat azonosítják a szó jelentésével, majd a jelentés kapcsán vitát provokálnak, s csak ezután vetítik újra a képet — most már a szó képével együtt. Ezután már csak a szót vetítik kép nélkül, mint a valóság jelképét. De ez a jel már a csoport életének tartalmas része. Most kezdődik csak az olvasás, és miután megjegyezték a szó képét egészében, csupán akkor vetítik szótagolva a szót. A csoport most felfedezi a szótagokban a magánhangzókat, és kombinálni, variálni kezd.

Levetítik az ismert szótagok összes variációs lehetőségét, vízszintesen és függőlegesen egyaránt olvastatják a szótagokat, majd ezután kezdik értelmes szavakká kombinálni a szótagokat.

A módszer tehát nem egyszerű betűvetés-tanítás, hanem egyúttal tudatosítási folyamat. Freire szerint: „Az ember ráébred életének társadalmi-kulturális valóságára és egyidejűleg arra, hogy képes ennek a valóságnak a megváltoztatására.”

Így válik a nevelés a szabadság gyakorlatává.

SOROS BÜNBAK: A TOLERANCIA (Le Monde diplomatique, 1973. 8.)

Bernard Cassen szerint Nagy-Britanniában a Lambton- és a Jellicoe-ügy ismét felkavarta a társadalmi engedelkeny-

ség körüli vitákat, megint szidják a *permissive society*-t, „a tolerancia társadalmát”, vagyis a szexuális kérdésekben, a halálbüntetés eltörlése problémájában és még jó néhány, korántsem lényegtelen ügyben tanúsított türelmes, felül-emelkedett beállítottságot. A közvéleményben sötét hajlandóságok ébrednek a türelmetlenség támogatására: a fanatizmus rossz szellemét észleztetik azok, akik már jó néhány esztendeje hajtogatják, hogy „a jóból is megárt a sok”, és sürgetik a *backlasht*-t, a visszavágást. E *backlash* kezdeti jeleit ismerik fel egyesek a hatalomnak a konzervatívok által való visszaszerzésében az 1970-es választásokon, amelyek Angliában először folyhattak le a „törvény és rend” ugyancsak demagóg jelszavának sikere jegyében.

Cassen képmutatónak minősíti ezeket az igyekezeteket: az erkölcsi rendhez való „visszatérés” — úgymond — nem valósulhat meg a pénz ideológiájára építő társadalomban, amely semmiképpen sem támaszthat igényt arra, hogy más társadalmaknál tisztábbnak hirdesse magát.

Az erkölcsök „fejlődéséről” és viszonylagosságáról szólva, Cassen megállapítja, hogy mostanában a legtöbbben a fiatalok házasság előtti nemi életének tényeiből próbálnak valamely kor erkölcsi állapota-ra következtetni. De ez a vonatkozási rendszer nem kedvez az erénycsöszöknek, még ha mutatkozik is az utóbbi években némi, de nagyon csekély statisztikai emelkedés a fiatalok házasság előtti nemi érintkezését tanúsító adatokban. A *Sunday Times* vonatkozó cikkének címe éppen ezért lehetett *A szűz társadalom*. 1965-ben a tizenkilenc éves fiúk húsz és az azonos korú leányok tizenkét százalékanak volt már nemi tapasztalata; négy év múltán ugyanabból a korosztályból egy százalékkal kevesebb fiú, de hét százalékkal több leány „köstolgatta a tiltott gyümölcsöt”, ami meglepően jelentéktelen emelkedés, hiszen a felmérések tanúságai szerint 1950-től 1969-ig alaposan megváltoztak a nézetek a prenupciális kapcsolatokról. A 21–24 évesek korcsoportjából 1950-ben még csak harminchat, 1969-ben viszont már hatvanöt százalék nem tartotta elengedhetetlenül fontosnak a hivatalos jóváhagyást ahhoz, ami magánügy.

A puritánok szűnni nem akaró hadjárata a pornográfia ellen ugyancsak komoly stratégiai nehézségekbe ütközik, ugyanis igen nehéz megnyugtató módon tisztázni, hol, kivel, mit, hogyan szabad; a módozatok, illetve a módozatok mű-

vészi vagy más természetű ábrázolásának kérdése nem történelemfeletti kategória. Egyébként Cassen is osztja azt a nézetet, amely szerint — akárcsak a szennyirodalom ellen irányuló exorcizálás — a „lebukott lordok“ (Jellicoe, Lambton, valamivel régebben Profumo) kiátkozása a kormánykörökből nem saját osztályuk műve: inkább a konzervatív párt „demokratizálódásának“ jele. Palmerston, Wellington, Castlereagh annak idején még minden különösebb elővigyázatossági rendszabály nélkül látogathatta a nyilvánosházat, de még Lloyd George és Balfour sem nagyon zavartatta magát. A bajok akkor kezdődtek, amikor az erkölcsi prédikációkkal betáplált „alacsonyabb néposztályok“ kezdtek tudomást szerezni a magasabb körök „kikapcsolódási lehetőségeiről“. Amikor aztán a nagyközönség szélesebb néprétegei erkölcsi felháborodnak, feltámad a lordok puritanizmusa is, amely ilyenkor nem áttolja a fajtalankodás körébe utalni a diákmozgalmakat és a sztrájkokat. Lord Eccles művészetügyi miniszter 1971 áprilisában a következőképpen nyilatkozott: „A pornográfia a társadalmi engedékenység ségénytelen bitangja... Az egyetemeken kis diákcsoportok zavarognak; a munkások ezrei kezdenek sztrájkot komoly indok nélkül; fényes nappal megtámadják a rend őreit; a művészet bizonyos ágaiban pornográfok poluálnak...“

Bitang?! — hördül fel Cassen.

Ha mégis, hát csak azért, mert a profi erkölce erőszakot követhetett el a tolerancián...

MOLDOVA GYÖRGY AZ ŐRSÉGRŐL (Kortárs, 1973. 4—9.)

Moldova György „ráharapott“ a szociográfiára. Aki ismeri műveit, nem lepődik meg ezen. A valóságérzék mindig is erénye volt, életismeretének gazdagsága robusztos áramlott be valahány eddigi regényébe, novellájába. A komló bányászokat bemutató kötete pedig igazolta, hogy szerencsés kézzel írt irodalmi szociográfiát is. Ő azonban, úgy látszik, nem elégedett meg ennyivel. A műfaj izgalma, lényege: a fölfedezés tovább úzte, ismeretlenebb tájra. Kiment az Őrségbe, e sajátos, országperemi, sok ősiséget hordozó, meglehetősen zárt, különös vidékre. Fél évet lakott ott, bejárta a környék minden faluját, átböngészte múltjának irodalmát, tanulmányozta jelenének statisztikai adatait, elbeszélgetett favigókkal és fazekasokkal, benyitott desz-

kázott ablakú, elhagyott házakba s épülő új villákba, tudományos hangvételben ír a talajjavításról és az erdőgazdálkodásról, remek eszközökkel rajzol meg barázdás arcokat s viszontagságos sorsokat, az annak idején kitelepített, megkopasztott kuláktól a mai, üzembeli, tsz-földön és háztájiban dolgozó, saját kocsival ingázó „háromlakaiakig“. S tette mindezt ő, aki Budapesten született és élt, a munkáskerületekben érzi magát igazán otthon, és — miként előszavában vallja — nem ismeri a falut. Ilyen értelemben őrségi barangolása valóban fölfedezés volt számára. Megmártózás, egy ismeretlen világ mélyvizében. Könyve ugyan-ez — az olvasó számára. Izgalmas olvasmány, nyugtalanító, fölkavaró tájbeutazás. Nagy elődeire emlékeztet: a *Viharsarok*ra, a *Futóhomok*ra, *A néma forradalom*ra, a *Puszták népére*, *A tardi helyzetre*.

Amit fél éven át jegyzett, gyűjtött, figyelt, fényképezett — fél éven át közölte a *Kortársban*. Izeltől, ime, részlet az augusztusi „adag“-ból:

„A másik ház, ahova ellátogatunk, szokatlanul tiszta, sőt az asztalon még könyveket is látni. Itt is egy öregasszony fogad, őt az egyke szokásáról kérdezgetem:

— Drága volt a föld, egy hold négyszáz pengőbe került, abban az időben, mikor egy napszámrá csak nyolcvan fillért fizettek.

A gödörházi gazdák nem akarták megosztani a birtokot, ha az asszony megesett, vitték Simon Klárhoz Velemérbe. Ő híres angyalcsináló asszony volt, kilencven évet megért; mikor megöregedett, a szomszédok mindig rázárták az ajtót, mert elkóborolt az erdőbe füvek után. Egyszer egy szikra kipattant a kályhából, kigyulladt a konyha, Simon Klári nem tudta kinyitni az ajtót, bennégett.

— Magának hány gyereke volt?

— Őt, de nagyon sokat csúfoltak érte. A ferdehajlamú férfira nem haragudtak, de a terhes nőre igen. Már a negyvenet is betöltöttem, mikor az utolsót hordtam, mentem fel a hegyre, hallom, hogy azt mondják mögöttem a cséplőgépen:

— Bár akkora darab aranyom volna, amekkora gyerek ennek a hasában van.

Szó nélkül mentem tovább, de otthon azt mondtam az uramnak:

— Engem Kálmán kinevettek, én megölöm magamat.

— Ne beszélj bolondságokat, van négy lányunk, most lesz egy kisfiunk is, hogy fogsz örülni neki.

Es neki lett igaza, öregségemre a négy

lányom elhagyott, ez a legkisebb fiam tart el.

Ha az iskolásgyerekek számát nézzük, a helyzet ma sem vigasztaló: hat elsős, egy második, két harmadikos és nyolc negyedikes tanuló jár a gödörházi alsó tagozatú iskolába. A jövő tanévre csak három elsőt írtak össze, a gyermekgondozási segély csak ezután érezteti majd hatását, úgy számítják, hogy két év múlva tízre emelkedik az elsőosztályosok száma.

SCHÖNBERG — A FESTŐ

(The Times Literary Supplement,
1973. 3723.)

Frank Whitford, a londoni University College művészettörténeti előadója érdekes tanulmányban világítja meg a kiváló osztrák zeneszerző, Arnold Schönberg festményeinek helyét az életmű egészében. Schönberg és általában az expresszionisták esztétikai nézeteinek rendszerében. A hagyaték 76 festményéről van szó, amelyek Schönberg egész festői termésének (a katalógusokból kikövetkeztethetően) mintegy kétharmadát jelentik.

A festőként és komponistaként egyaránt autodidakta Schönberg 1907-ben kezdett rendszeresen festeni, 1910-ben ért a csúcspontra (amikor egyáltalán nem komponált), aztán, új zenei korszakának kibontakozásával párhuzamosan, csökkent érdeklődése a másik művészet iránt. Mint e tények is mutatják, Schönberg festményei a zeneszerző pályájának alakulását segítenek megérteni. Maga az alkotó egyébként nem csupán pótléknak tekintette a festői önkifejezést, képeit alkalmasnak vélte eladásra is, amint erről például az Universal Editions igazgatójához intézett levele tanúskodik. Képei közt sok a portré — a legjobb közülük talán az Alban Berg arcása —, ezek azonban (Mahler látomásos portréját leszámítva) meglehetősen konvencio-

nálisak. Néhány tájképet is festett, de mindezeknél jelentősebbek saját zenéjének előadásához készített színpadtervei, e többnyire egészen absztrakt „szabad szín- és forma-kombinációk” (Schönberg meghatározása). „Schönberg festményei — írja Whitford — bármennyire ügyetlenek legyenek, mindamellett egy erős képzelőerejű ember mély érzéseit és élénk fantáziáját sugározzák. A bő és energikus ecsetkezelés, az erős színek és a technikai finomságok iránti figyelem nyilvánvaló hiánya azt sugallják, hogy e képeket majdnem révületben festette.”

A szerző sokoldalúan elemzi Schönberg kapcsolatát az expresszionistákkal, mindenekelőtt Kandinskyval, aki a festő Schönberget is nagyra értékelte: három festményét is bevette a Blaue Reiter első kiállítására, és fontos helyet biztosított Schönbergnek a Blaue Reiter évkönyvében. („Az első szám Schönberg nélkül! Nem, ezt nem akarom.”) Whitford kimutatja Schönberg és Kandinsky művészi pályájának, törekvéseinek rokonságát, s különösen izgalmasak azok a fejtegetései, amelyek a totális művészet felé tett lépéseiket emelik ki. A különböző érzékszervek párhuzamos mozgósítása, a néző, a hallgatóság érzelmi megrázása, azonnali megragadása közös céljuk volt, s többek közt ez magyarázza a korabeli művészek érdeklődését a társművészetek iránt. Schönberg érdeklődött a film, sőt a totális színház iránt is, Kandinsky színdarabokat és verseket írt, Kokoschka és Barlach ugyancsak színműveket is alkotott, Feininger és Klee tehetséges zenészek voltak. Az inspiráció mint ellenállhatatlan, de meghatározhatatlan erő, amelyet nem béklyózhatsz az intellektualizmus — ez az elv nemcsak műveikben, de kifejtett esztétikai nézeteikben is kifejezést nyer; mindazonáltal művészetük mégsem csupán a spontaneitás, hanem hatalmas technikai tudás és intellektuális fegyelem eredménye is. Egyaránt érvényes ez a megállapítás Schönberg zenéjére és Kandinsky festészetére.

Sumar

Herédi Gusztáv: Demografia — azi 1491 • Demény Dezső: Familie și fecunditate 1501 • Vladimir Trebici: Probleme actuale ale demografiei în România 1510 • Bartis Ferenc: Demografia unui sat 1516 • Geréb Attila: Naveta la Fabrica de ață și filatură din Odorheiul Secuiesc 1522 • Csáky Zoltán: Scenariul unui reportaj de televiziune despre tineri 1530 • Din lirica poloneză (trad. de Gömöri György) 1536 • Mircea Muthu: Cantemir — între două lumi 1541 • Henri Wald: Literă, cifră, abstracție 1544 • Lászlóffy Aladár: Poezii 1551 • Soltész József: Poezii 1553 • D. R. Popescu: Cei doi din Tebea, sau cu fața la pădure (roman, partea a treia, trad. de Fodor Sándor) 1555

NOTE

Balogh Edgár: Jordáky Lajos la 60 de ani 1568 • Kántor Lajos: Descifrarea basmului 1570 • Gyöngyösi Gábor: Arta lui Kozma István 1573

FORUM

Kabay Lisette: Discul din Phaistos (introducere de Bodor András) 1577

VIATĂ INTERNAȚIONALĂ

* * * Spirit de inițiativă 1588 • Anatol Rapoport: Știința conflictelor — teoria strategiilor (partea întâia, trad. de Hancsis Mária) 1590 • Dombi Imre: Comunitatea economică din Africa Orientală 1598

DOCUMENTE

Máthé Ernő: Condamnare pe nouă ani pentru o părere 1602

ISTORIE VIE

Bágyuj Lajos: Restaurarea cetății de la Hunedoara (1965—1968) 1608

CRITICA

Balogh Edgár: Romanul reeditat al lui Szenczei László 1618 • Lászlóffy Csaba: În lumina conștiinței 1621 • Nemes István: Două noi ediții în facsimil 1623

BIBLIOTECA, PANORAMA

Hazai magyar könyvújdonságok

*** A Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosz-
szak. Bevezetéssel, jegyzetekkel közléteszi Farczády Elek
és Szabó T. Attila

FULGA, LAURENȚIU: Alexandra és a pokol. Fordította
Bodor Pál

*** Gyönyörű Bán Kata. Régi magyar népballadák. Ösz-
szeállította és bevezető tanulmánnyal ellátta Faragó József

GYÖRFFY KÁLMÁN: Csendes hétköznapiok. Forrás

GY. SZABÓ BÉLA: Tizenkét hónap. Metszetek — versek

JÁNOSHÁZY GYÖRGY: Csillagok osztályosa. Műfordítások

KÖS KAROLY: Kalotaszegi krónika. Bevezetővel ellátta
Varró János. Romániai Magyar Írók

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Mátyás menyasszony. Novellák.
Gondozta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Kántor
Lajos

*** Látóhatár. Tizenöt tanulmány. Összeállította és a
bevezetőt írta Tóth Sándor

PIAGET, JEAN: Az értelmi fejlődés társadalmi tényezői.
Korunk Könyvek

SÖNI PÁL: Avantgarde-sugárzás. Tanulmányok

SZOLNAY SÁNDOR: A világ legvégén. Levelek. Válogatta,
az összekötő szöveget és a bevezetőt írta Banner Zoltán

VERESS DANIEL: Báthory. Wesselényi. Két történelmi
dráma